

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΝΤΕΛΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**που εκπονήθηκε για τη χορήγηση
Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών**

**από την
Ειρήνη Αναγνώστου
Α.Μ: 4262020002**

ΘΕΜΑ: «Η έννοια του αυτοσχεδιασμού στην παιδαγωγική πράξη».

«The concept of improvisation in pedagogical practice».

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Έλενα Θεοδοροπούλου	Καθηγήτρια	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	Επιβλέπουσα
Αναστάσιος Κοντάκος	Καθηγητής	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	Μέλος συμβουλευτικής Επιτροπής
Νικόλαος Ανδρεαδάκης	Καθηγητής	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	Μέλος συμβουλευτικής Επιτροπής

ΡΟΔΟΣ, 2024

Η έγκριση της παρούσης Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη/Abstract.....	5
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1: Ο αυτοσχεδιασμός στα διαφορετικά πεδία γνώσης.....	10
1.1 Θέατρο.....	11
1.2 Μουσική.....	22
1.3 Χορός.....	28
1.4 Γλυπτική.....	32
1.5 Ζωγραφική και Σχέδιο.....	34
1.6 Προηγμένος Σχεδιασμός.....	35
1.7 Κινηματογράφος.....	39
1.8 Φωτογραφία.....	40
1.9. Λογοτεχνία και ποίηση.....	41
1.10. Γαστρονομία.....	43
1.11. Διοίκηση Ανθρώπινου Δυναμικού– Management.....	45
1.12. Ψυχοθεραπεία-Ψυχολογία.....	48
1.13 Τεχνολογία.....	49
1.14 Φιλοσοφία.....	50
Κεφάλαιο 2: Εννοιολόγηση του αυτοσχεδιασμού.....	57
2.1 Η ιστορική διαδρομή του αυτοσχεδιασμού.....	60
2.2 Απόπειρες ορισμών και Ορίζουσες.....	67
2.2.1 Ορισμοί.....	67
2.2.2 Ορίζουσες.....	70
2.2.3 Τα είδη του αυτοσχεδιασμού.....	76
Κεφάλαιο 3: Ο αυτοσχεδιασμός στο πεδίο της εκπαίδευσης.....	85
3.1 Η συνδρομή του αυτοσχεδιασμού στο εκπαιδευτικό έργο και την ανάπτυξη του/της εκπαιδευτικού.....	86
3.1.1 Αυτοσχεδιαστική διδασκαλία.....	86
3.1.2 Αυτοσχεδιάζων/ουσα εκπαιδευτικός.....	89
3.1.3 Είδη αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση.....	92
3.2 Προϋποθέσεις και ικανότητες αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση.....	94
3.3 Η σχέση του αυτοσχεδιασμού με την θεωρία του παιδαγωγικού τακτ.....	99
Συμπεράσματα.....	109
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	114

Ευχαριστίες

Αυτό το σημείο κάθε ερευνητικού πονήματος ήταν πάντα για μένα πολύ σημαντικό, ως αναγνώστρια εργασιών και ως φοιτήτρια. Σε αυτό το ξεχωριστό σημείο επιλέγουμε να παραδεχτούμε και να ευχαριστήσουμε τους ανθρώπους που συνέβαλαν ώστε να ολοκληρωθεί το πόνημα αυτό. Στην συγκεκριμένη διπλωματική εργασία συνέβαλλε η οικογένειά μου, με την ευγενή ανοχή της στον φόρτο εργασίας, τον οποίον αυτή συνεπάγεται και την αμέριστη στήριξή της, ώστε να ολοκληρωθεί. Κυρίως όμως, θέλω να ευχαριστήσω την καθηγήτρια και επιβλέπουσά μου κ. Έλενα Θεοδωροπούλου, καθώς χωρίς εκείνη δεν θα μπορούσα να διανοηθώ ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Με βάση την προσωπική μου εμπειρία στο ακαδημαϊκό περιβάλλον, είναι πραγματικά σπάνιο να συναντάς μία καθηγήτρια η οποία να θυσιάζει ώρες επί ωρών από τον προσωπικό της χρόνο και μάλιστα συστηματικά ώστε να σου καλλιεργήσει έναν αποτελεσματικότερο τρόπο να σκέφτεσαι, να δρας, να κάνεις έρευνα. Η αδιασάλευτη παρουσία της καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής της διπλωματικής αυτής, βήμα προς βήμα, οι λεπτομερείς διορθώσεις της και η διαρκής προτροπή της για εξέλιξη, η επιμονή της στην ουσία που κρύβει η λεπτομέρεια και η πίστη της στον/στην φοιτητή|τρια είναι αυτό που εγώ ονομάζω αγάπη για τον φοιτητή|τρια, μία «ακαδημαϊκή» αγάπη που τελικά κάνει την διαφορά. Είναι τιμή μου, που είχα επιβλέπουσα την κ. Θεοδωροπούλου, γιατί πέρα από την ολοκλήρωση της συγγραφής αυτής καθεαυτής της διπλωματικής εργασίας, έμαθα από το παράδειγμά της τι σημαίνει επαγγελματικό και εκπαιδευτικό ήθος, πως να εντοπίζω στην σκέψη μου τα στερεότυπα και τρόπους να προσπαθώ να ξεφύγω από αυτά. Κάθε φοιτητής|τρια που έχει ως επιβλέποντα|πουσα κάποιον|α που διατίθεται να κάνει όλα αυτά για τον|την φοιτητή|τριά του, είναι τυχερός|ή γιατί έχει μία επιπλέον ευκαιρία από τους άλλους (αν την αδράξει) να γίνει πραγματικά καλύτερος|η.

Περίληψη/Abstract

Η έννοια του αυτοσχεδιασμού παρουσιάζει μία ιδιαίτερη δυναμική εξέλιξη και εμφανίζεται στην βιβλιογραφία σταθερά εδώ και δεκαετίες αλλά την τελευταία δεκαετία, η ακαδημαϊκή κοινότητα ασχολείται με αυτόν όλο και περισσότερο. Η έννοια απαντάται σε διαφορετικά γνωστικά πεδία, στο χώρο της επιστήμης και της τέχνης, αλλά βρίσκει έκφραση και εφαρμογή ακόμα και στη σφαίρα της καθημερινής ζωής. Για αυτόν τον λόγο, τα τελευταία χρόνια, μεταξύ άλλων καινοτομικών αντιλήψεων, αποδίδεται στην διδασκαλία ένας χαρακτήρας αυτοσχεδιαστικός, με αποτέλεσμα να γίνεται έρευνα ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει ο αυτοσχεδιασμός και στον ίδιο τον/την εκπαιδευτικό, ως επαγγελματία, αλλά και στην διδασκαλία του αντικειμένου του.

Μέσω της μελέτης μιας εκτενούς βιβλιογραφίας οι βασικοί στόχοι είναι 1) η διερεύνηση της έννοιας του αυτοσχεδιασμού και των πρακτικών εφαρμογών του σε διαφορετικά πεδία γνώσης στα οποία αυτός αξιοποιείται, 2) η αποτύπωση του εννοιολογικού χάρτη της έννοιας του αυτοσχεδιασμού και 3) η μετάβαση στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα, όπου αντίστοιχα θα διερευνηθεί το ερώτημα του εάν η έννοια του αυτοσχεδιασμού μπορεί να συνδεθεί με τις παιδαγωγικές θεωρίες και πρακτικές

Η πρωτοτυπία της βιβλιογραφικής αυτής έρευνας έγκειται στην προσέγγιση η οποία επιλέχθηκε και βασίζεται στην διερεύνηση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους γνωστικών πεδίων με απώτερο σκοπό να συνάγει και να συνθέσει κοινά ή αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία. Η έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μια πράξη ρευστή όπου κανείς χρειάζεται να ακροβατήσει μεταξύ αυτού που διαθέτει και αυτού που χρειάζεται κάθε φορά. Αυτή η ρευστότητα αλλά και η δυσκολία στο να την διαχειριστεί ένας|μία αυτοσχεδιάζοντας|ουσα αποτελούν ένα κομβικό σημείο για να διατηρήσει ο αυτοσχεδιασμός την ουσία και την λειτουργία του, ενώ φαίνεται ότι η θεωρία του παιδαγωγικού τακτ με την συστηματικότητα, την επιστημονικότητα και την συγκρότησή της δίνει στον αυτοσχεδιασμό μία νέα οπτική ώστε να ενταχθεί στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα.

The concept of improvisation presents a particular dynamic development and has been appearing in the literature for decades, but in the last decade, the academic community has been increasingly concerned with it. The concept is found in different fields of knowledge, in the field of science and art, but it finds expression and application even in the sphere of everyday life. For this reason, in recent years, among other innovative concepts, an improvisational character has been attributed to teaching, with the result that research is being carried out into the possibilities that improvisation offers to the teacher as a professional and to the teaching of the subject matter.

Through the study of an extensive literature, the main objectives are 1) to investigate the concept of improvisation and its practical applications in different fields of knowledge in which it is utilized, 2) to establish the conceptual map of the concept of improvisation and 3) to move to the pedagogical context, where respectively the question of whether the concept of improvisation can be linked to pedagogical theories and practices.

The originality of this bibliographical research lies in the approach that was chosen and is based on the investigation of many different fields of knowledge with the ultimate aim of deducing and synthesizing common or complementary elements. The research concluded that improvisation is a fluid act where one needs to walk the tightrope between what one has and what one needs at any given time. This fluidity and the difficulty in managing it for an improviser are a key point for improvisation to maintain its essence and function, and it seems that the theory of pedagogical tact with its systematicity, scientificity and constitution gives improvisation a new perspective to be integrated into pedagogical contexts.

Εισαγωγή

Η έννοια του αυτοσχεδιασμού παρουσιάζει μία ιδιαίτερη δυναμική εξέλιξη και εμφανίζεται στην βιβλιογραφία σταθερά εδώ και δεκαετίες αλλά την τελευταία δεκαετία, η ακαδημαϊκή κοινότητα ασχολείται με αυτόν όλο και περισσότερο. Η έννοια απαντάται σε διαφορετικά πεδία γνώσης, στο χώρο της επιστήμης και της τέχνης, αλλά βρίσκει έκφραση και εφαρμογή ακόμα και στη σφαίρα της καθημερινής ζωής.

Σημαντικές νέες συζητήσεις για τον αυτοσχεδιασμό λαμβάνουν χώρα σε ένα μεγάλο εύρος πεδίων, όπως: ανθρωπολογία και κοινωνιολογία- οργανωτική, πολιτική, γνωστική επιστήμη και επιστήμη των υπολογιστών- οικονομικά, θεολογία, νευροεπιστήμη και ψυχολογία- φιλοσοφία, πολιτισμικές σπουδές και θεωρία της λογοτεχνίας- σπουδές φύλου και σεξουαλικότητας- αρχιτεκτονική και πολεοδομία- εκπαίδευση- και πολλά άλλα. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας καθολικός καλλιτεχνικός πόρος και ιδανικό, καθώς και μια σημαντική διάσταση της ανθρώπινης δράσης ως τέτοιας.

Για αυτόν τον λόγο, τα τελευταία χρόνια, μεταξύ άλλων καινοτομικών αντιλήψεων, αποδίδεται στην διδασκαλία ένας χαρακτήρας αυτοσχεδιαστικός, με αποτέλεσμα να γίνεται έρευνα ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει ο αυτοσχεδιασμός και στον ίδιο τον|την εκπαιδευτικό, ως επαγγελματία, αλλά και στην διδασκαλία του αντικειμένου του.

Εκ των πραγμάτων, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να εφαρμόσουν καθημερινά πρακτικές και μεθόδους σε μεταβαλλόμενες συνθήκες που απαιτούν μεταξύ άλλων συνθετική σκέψη, ικανότητα ανίχνευσης και αναγνώρισης των εμποδίων ή των διεξόδων, γρήγορα αντανακλαστικά και ικανότητα διαχείρισης του «επείγοντος» και του απρόοπτου. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι πρακτικές και οι μέθοδοι αυτές δεν επαρκούν ώστε να καλύψουν παρόμοιες απαιτήσεις, ενώ οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν τον χρόνο σύμμαχό τους και συχνά ούτε τα σχετικά εφόδια αλλά ούτε και την αναγκαία υποστήριξη από την ίδια τη συγκρότηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Επιχειρώντας μία προσέγγιση αυτού του προβλήματος, σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνήσει αν και με ποιον τρόπο η άσκηση στον αυτοσχεδιασμό (η οποία εν γένει περιγράφεται ως μέθοδος ικανή να αντιπαρατεθεί σε τέτοιες δυσκολίες) εκ μέρους των εκπαιδευτικών, θα μπορούσε να προσφέρει έναν τρόπο να σκεφτούμε τα ζητήματα που απορρέουν.

Μέσω της μελέτης μιας εκτενούς βιβλιογραφίας οι βασικοί στόχοι είναι 1) η διερεύνηση της έννοιας του αυτοσχεδιασμού και των πρακτικών εφαρμογών του σε διαφορετικά πεδία γνώσης στα οποία αυτός αξιοποιείται, 2) η αποτύπωση του εννοιολογικού χάρτη της έννοιας του αυτοσχεδιασμού και 3) η μετάβαση στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα, όπου αντίστοιχα θα

διερευνηθεί το ερώτημα του εάν η έννοια του αυτοσχεδιασμού μπορεί να συνδεθεί με τις παιδαγωγικές θεωρίες και πρακτικές.

Η εργασία αυτή κρίθηκε απαραίτητο να είναι βιβλιογραφική, καθώς η πληροφόρηση γύρω από την έννοια του αυτοσχεδιασμού είναι διάχυτη και συγκεχυμένη και ενώ ως λέξη χρησιμοποιείται από όλους, ωστόσο δεν υφίσταται μία βάση κοινής κατανόησης, τόσο ανάμεσα στους δρώντες διαφορετικών πεδίων, όσο και σε δρώντες ίδιου πεδίου.

Ακριβώς σε αυτήν τη διαπίστωση βρίσκεται και το κίνητρο για μία τέτοιου είδους έρευνα, στο γεγονός δηλαδή ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μία πολυσήμαντη έννοια κι αυτό δεν συμβάλλει στην επίτευξη ενός σαφούς ορισμού της¹. Ο ορισμός του αυτοσχεδιασμού γίνεται μία δύσκολη προσπάθεια, εξαρτώμενη από τα συμφραζόμενα². Με αποτέλεσμα, να μην υπάρχει μια κοινή κατανόηση ως προς το τι είναι αυτοσχεδιασμός. Η πρωτοτυπία της έρευνας αυτής έγκειται στην προσέγγιση η οποία επιλέχτηκε και βασίζεται στην διερεύνηση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους γνωστικών πεδίων με απώτερο σκοπό να συνάγει και να συνθέσει κοινά ή αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία.

Η διπλωματική εργασία αρθρώνεται σε 3 κεφάλαια την Εισαγωγή και τα Συμπεράσματα. Στο πρώτο κεφάλαιο η εν λόγω έρευνα βουτά, μέσα σε διαφορετικά πεδία, στα οποία, η έννοια του αυτοσχεδιασμού εμφανίζεται έντονα και διαρκώς, ώστε να σκιαγραφήσει τον τρόπο, τον λόγο, την διάρκεια της ύπαρξης του αυτοσχεδιασμού μέσα στο εκάστοτε πεδίο (θέατρο, χορός, διοίκηση, ψυχολογία κ.α). Σε αυτό το κεφάλαιο τα πεδία αναφέρονται μεμονωμένα και όχι κατηγοριοποιημένα, καθώς προσεγγίζονται απευθείας και μία κατηγοριοποίηση ενδεχομένως να κατέληγε εγκλωβιστική ως προς την συνέπειά της. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μία προσπάθεια εννοιολόγησης του αυτοσχεδιασμού και προσέγγισης του όρου μέσα από τους ορισμούς που του έχουν δοθεί αλλά και τα στοιχεία που φαίνεται να τον ορίζουν. Είναι μία προσπάθεια ανάδειξης της έκτασης και του βάθους στα οποία εξαπλώνεται η έννοια, μέσω της μελέτης των πεδίων. Για να επιτευχθεί μία συνολική εποπτεία του όρου, προκειμένου να εμβαθύνει κανείς στην έννοια, είναι σημαντική επίσης μια χαρτογράφηση της ιστορικής πορείας του, των στοιχείων που φαίνεται να τον ορίζουν αλλά και των ειδών που προκύπτουν τα οποία φυσικά εξαρτώνται από το εκάστοτε πεδίο αναφοράς. Στο τρίτο κεφάλαιο, αφού περιγραφεί η σχέση που έχει αναπτυχθεί μεταξύ αυτοσχεδιασμού, εκπαιδευτικού και διδασκαλίας παρουσιάζονται τα είδη του αυτοσχεδιασμού, όπως αυτά έχουν αναδυθεί από τη μέχρι τώρα μελέτη, ενώ αναφέρονται και άλλες πτυχές του, όπως προέκυψαν από την έρευνα

---

¹ Moruzzi, C., *Improvisation as creative performance*. στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 47-59.

² Wallace, R., «*Improvisation and poetry*», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 556-568

των διαφορετικών πεδίων και οι οποίες αφορούν και αυτές στην εκπαίδευση. Ο συγκερασμός αυτών των στοιχείων οδήγησε στην αποκάλυψη της σημασίας του παιδαγωγικού τακτ ως παιδαγωγικής θεωρίας για τον αυτοσχεδιασμό και πώς οι αρχές του, η συστηματικότητά του ως θεωρίας και η επιστημονικότητά του μπορούν να θέσουν τον αυτοσχεδιασμό σε μία άλλη βάση, όσον αφορά στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα.

Η έρευνα αυτή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μια έννοια πυκνή η οποία έχει μεγάλο εύρος και βάθος και εμφανίζεται στην βιβλιογραφία διαχρονικά, πρόκειται για μία πράξη πολυεπίπεδη και με πολύπλοκη δυναμική καθώς όλα εξαρτώνται από το χώρο στον οποίον καλούνται να δράσουν τα άτομα που αυτοσχεδιάζουν, το σκοπό του αυτοσχεδιασμού τους, τα εργαλεία που έχουν ή δεν έχουν, προκειμένου να αυτοσχεδιάσουν, ή το επίπεδο εμπειρίας τους στον αυτοσχεδιασμό. Πρόκειται δηλαδή για μια πράξη ρευστή που κανείς χρειάζεται να ακροβατήσει μεταξύ αυτού που διαθέτει και αυτού που χρειάζεται κάθε φορά. Αυτή η ρευστότητα που τον διέπει και το ποιος είναι ο τρόπος να την διαχειριστεί ένας|μία αυτοσχεδιάζοντας|ουσα είναι ένα κομβικό σημείο για να διατηρήσει ο αυτοσχεδιασμός την ουσία και την λειτουργία του και φαίνεται ότι η θεωρία του παιδαγωγικού τακτ είναι μία παιδαγωγική θεωρία η οποία με την συστηματικότητά την επιστημονικότητά και την συγκρότησή της δίνει στον αυτοσχεδιασμό μία νέα οπτική για τα παιδαγωγικά συμφραζόμενα.

Κεφάλαιο 1: Ο αυτοσχεδιασμός στα διαφορετικά πεδία γνώσης

Η έννοια του αυτοσχεδιασμού παρουσιάζει μία ιδιαίτερη δυναμική εξέλιξη και εμφανίζεται στην βιβλιογραφία σταθερά εδώ και δεκαετίες αλλά την τελευταία δεκαετία, η ακαδημαϊκή κοινότητα ασχολείται με αυτόν όλο και περισσότερο. Η έννοια απαντάται σε διαφορετικά πεδία γνώσης, στο χώρο της επιστήμης και της τέχνης, αλλά βρίσκει έκφραση και εφαρμογή ακόμα και στη σφαίρα της καθημερινής ζωής. Επίσης παρατηρείται ένα ενδιαφέρον για τον αυτοσχεδιασμό, το οποίο σχετίζεται με τη επαγγελματική ανάπτυξη και με την καινοτομία, συχνά, διερευνάται με στόχο την βελτίωση των δεξιοτήτων ενός ατόμου, την ανάπτυξη ενός τομέα γνώσης ως προς την οπτική του και ως προς το εύρος των ζητημάτων τα οποία μελετά.

Σημαντικές νέες συζητήσεις για τον αυτοσχεδιασμό λαμβάνουν χώρα σε ένα μεγάλο εύρος πεδίων, όπως: ανθρωπολογία και κοινωνιολογία- οργανωτική, πολιτική, γνωστική επιστήμη και επιστήμη των υπολογιστών- οικονομικά, θεολογία, νευροεπιστήμη και ψυχολογία- φιλοσοφία, πολιτισμικές σπουδές και θεωρία της λογοτεχνίας- σπουδές φύλου και σεξουαλικότητας- αρχιτεκτονική και πολεοδομία- εκπαίδευση- και πολλά άλλα. Αυτό συμβαίνει γιατί ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας καθολικός καλλιτεχνικός πόρος και ιδανικό, καθώς και μια σημαντική διάσταση της ανθρώπινης δράσης ως τέτοιας - μια βασική έκφραση του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος³.

Σε αυτή την ενότητα, στόχος είναι να διερευνηθεί η παρουσία του αυτοσχεδιασμού σε διαφορετικά πεδία γνώσης/δράσης. Η αφθονία και η πανσπερμία των πληροφοριών γύρω από τον αυτοσχεδιασμό που συχνά αφορούν σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα φαίνεται να συσκοτίζουν την έννοια και τις λειτουργίες του αυτοσχεδιασμού, παρά να αναδεικνύουν την ουσία του, αν τελικά υφίσταται. Με δεδομένα τα παραπάνω, η εν λόγω έρευνα βουτά, μέσα σε διαφορετικά πεδία, στα οποία, η έννοια του αυτοσχεδιασμού εμφανίζεται έντονα και διαρκώς, ώστε να σκιαγραφήσει τον τρόπο, τον λόγο, την διάρκεια της ύπαρξης του αυτοσχεδιασμού μέσα στο εκάστοτε πεδίο. Τα πεδία αναφέρονται μεμονωμένα και όχι κατηγοριοποιημένα καθώς προσεγγίζονται απευθείας και μία κατηγοριοποίηση ενδεχομένως να κατέληγε εγκλωβιστική ως προς την συνέπεια της. Ωστόσο, η έρευνα δεν αποσκοπεί σε μία πλήρη ανάλυση ή κατηγοριοποίηση των πεδίων στα οποία εμφανίζεται ο αυτοσχεδιασμός, αλλά μία καταρχήν μελέτη του αυτοσχεδιασμού μέσα σε κάθε ένα ξεχωριστά.

---

³ Lewis, G., & Piekut, B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, (1,2), USA: Oxford University Press, 2016.

1.1 Θέατρο

Η παρουσία του αυτοσχεδιασμού στο θέατρο είναι κομβική και σχεδόν προϋπόθεση για να υπάρξει. Ο αυτοσχεδιασμός είναι θεμελιώδης για το θέατρο, από τα πειράματα της Viola Spolin με θεατρικά παιχνίδια τη δεκαετία του 1940 και το επιδραστικό έργο του *The Compass* ή του *Second City* στο Σικάγο τη δεκαετία του 1950⁴ μέχρι και τη διεθνή διάδοση του αυτοσχεδιασμού μέσω του *Theatersports*⁵ του Keith Johnstone και το Harold ⁶του Del Close. Από τα καμπαρέ του Νταντά μέχρι τους συλλογικούς φεμινιστικούς θιάσους, οι εικονοκλαστικοί/ές καλλιτέχνες/ιδες του θεάτρου έχουν αγκαλιάσει τον αυτοσχεδιασμό ως μέσο ανατροπής των συμβάσεων που διέπουν την κοινωνία. Είτε η ανατροπή αυτή είναι πολιτική, όπως στο Θέατρο των Καταπιεσμένων του Augusto Boal, είτε κωμικού και εμπορικού τύπου, όπως στο *ComedySportz*, πολλοί θεωρούν τον αυτοσχεδιασμό ως τεχνική για την αποφυγή αλλά και την υπέρβαση της λογοκρισίας⁷. Ο αυτοσχεδιασμός στο θέατρο δεν είναι ένα είδος καθαυτό- είναι μάλλον ένας όρος ‘ομπρέλα’, ο οποίος αναφέρεται στην τάση των ομαδικών παραστάσεων χωρίς σενάριο⁸. Σε κάθε παράσταση, το σώμα του ηθοποιού χρησιμοποιείται ώστε να δοθεί χώρος και μορφή σε μια ιδέα, μια κατάσταση, έναν χαρακτήρα ή ένα κείμενο τη στιγμή της δημιουργίας και το γεγονός αυτό κάνει την υποκριτική ένα μόνο μέρος της δημιουργικής διαδικασίας του αυτοσχεδιασμού⁹ κι όχι το αντίθετο.

Στο χώρο του θεάτρου, ο αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιείται με τρεις διαφορετικές συνθήκες. Αρχικά είναι απαραίτητος για την εκπαίδευση των ηθοποιών και την εξάσκησή τους, ως προετοιμασία για την παράσταση και ως τρόπος να συντονιστεί η ομάδα για αυτήν, μια διαδικασία που περιλαμβάνει την ανάπτυξη φανταστικών δεξιοτήτων, ώστε το σώμα να μπορεί να βιώσει και να εκφράζει τις κατάλληλες συναισθηματικές καταστάσεις¹⁰. Αυτή η πρώτη συνθήκη είναι ακριβώς εκείνη που απαντάται και στα περισσότερα γνωστικά πεδία που συναντούμε, δηλαδή η συνθήκη κατά την οποία χρησιμοποιούμε τα αυτοσχεδιαστικά ή

---

⁴ Coleman, J., *The Compass: The improvisational theatre that revolutionized American comedy*, USA: University of Chicago Press, 1990

⁵ Johnstone, K., *Improv for storytellers*, USA: Routledge, 1990

⁶ Canonne, C., «Improv, stand-up, and comedy», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.530-543.

⁷ Seham, A., «Performing gender, race, and power in improv comedy στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2016, 1 (20).

⁸ Cannone C., ό.π., 2022.

⁹ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

¹⁰ Frost A., & Yarrow R., 1989, ό.π.

θεατρικά παιχνίδια για να αναπτύξουμε δεξιότητες των ασκούμενων, να αναπτυχθεί η επικοινωνία τους και η σύνδεση της ομάδας. Μία δεύτερη συνθήκη είναι το ίδιο το προϊόν που παράγεται μέσα από τον αυτοσχεδιασμό. Υπάρχουν ομάδες των οποίων η περφόρμανς είναι αυτοσχεδιασμός και βασίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες και φόρμες. Και τέλος υπάρχει κι ο αυτοσχεδιασμός ο οποίος χρησιμοποιείται για την δημιουργία ενός θεατρικού έργου ή μίας παράστασης, όπως συμβαίνει με το *devised theatre*¹¹.

Ο αυτοσχεδιασμός παραμένει μία έννοια, η οποία είναι δύσκολο να οριστεί στο θέατρο καθώς σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς καλλιτέχνες του θεάτρου, οι οποίοι ισχυρίζονται, και δικαίως, ότι χρησιμοποιούν τον αυτοσχεδιασμό στη δουλειά τους. Για κάποιους αυτοσχεδιασμός σημαίνει αυθόρμητη δημιουργία αποσπασμάτων, όπως η σκηνική δράση, στο πλαίσιο μιας παράστασης ενός προηγουμένως γραμμένου σεναρίου. Για άλλους ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα εργαλείο ή μια υποκριτική μεθοδολογία που χρησιμοποιείται για να βοηθήσει τους ηθοποιούς κατά τη διαδικασία της πρόβας να βρουν μια διαδρομή μέσα στους χαρακτήρες που υποδύονται. Ένας μεγάλος πληθυσμός θεατών θα αναγνώριζε μια "βραδιά στον αυτοσχεδιασμό" ως μια επιθεώρηση των stand-up κωμικών, όπου ένα περιστασιακό σχόλιο εκτός κλίματος προς το κοινό αναμειγνύεται με μια λεπτοδουλεμένη εκτέλεση. Ο αυτοσχεδιασμός θεωρείται από άλλους ως "θεατρικό παιχνίδι" που μπορεί να παιχτεί μπροστά στο κοινό με διασκεδαστικά αποτελέσματα. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, άλλες ομάδες βλέπουν τον αυτοσχεδιασμό ως την απόλυτη συνθετική δημιουργία, δημιουργώντας μια αυθόρμητη σύνδεση με τους άλλους παίκτες επί σκηνής κατά τη διάρκεια προγραμματίστης σκηνικής δράσης. Για άλλους πάλι, ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα υβρίδιο αυτής της δουλειάς του συνόλου, όπου η προγραμματίστη σκηνική δράση εκτελείται, καταγράφεται και στη συνέχεια τελειοποιείται για την παράσταση¹².

Μία σημαντική διαφοροποίηση είναι και αυτή μεταξύ του αυτοσχεδιασμού στο θέατρο και στις άλλες μορφές καλλιτεχνικού αυτοσχεδιασμού (εκτός της του πεδίου της μουσικής), στις οποίες η αυτοσχεδιαστική διαδικασία δεν συμβαίνει παρουσία κοινού. Επιπλέον, ο αυτοσχεδιασμός στο θέατρο συμπεριλαμβάνει εκτός από τον χώρο, το σώμα, τον συμπαίκτη, την μετακίνηση,

---

¹¹ Το Devised theatre/επινοητικό θέατρο είναι επίσης γνωστό ως συνεργατική δημιουργία, πρωτότυπο έργο, ή σύνολο κομματιών, μεταξύ άλλων, το επινοητικό θέατρο είναι μια μοναδική ιδέα που ωστόσο δεν έχει έναν συγκεκριμένο ορισμό. Το επινοητικό θέατρο είναι μια μορφή θεάτρου, στην οποία η παράσταση προκύπτει από συνεργασία και αυτοσχεδιασμούς της ομάδας. Ωστόσο, η μορφή της παράστασης δεν είναι αυτοσχεδιαστική, αλλά έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο και δομή. Η σκηνή είναι ένας άδειος καμβάς. Ο καθένας μπορεί να ζωγραφίσει πάνω σε αυτόν (<https://www.mytheatro.gr/>).

¹² Leep, J., *Theatrical Improvisation. Short Form, Long Form, and Sketch-Based Improv*, NY: Palgrave Macmillan, 2008

την εκφραστικότητα, την φωνή και τον λόγο, γεγονός που του δίνει μία πιο διευρυμένη οπτική¹³.

Όλοι μπορούν να αυτοσχεδιάσουν, είναι κάτι που μαθαίνουμε μέσω της εμπειρίας και του βιώματος¹⁴. Με την εμπειρία, εννοείται η διείσδυση στο περιβάλλον, η πλήρης οργανική εμπλοκή με αυτό - εμπλοκή σε όλα τα επίπεδα: διανοητικό, σωματικό και διαισθητικό, καθώς είναι ίδιον της ανθρώπινης φύσης, όταν βρίσκεται σε συνθήκες κρίσης ή κινδύνου να υπερβαίνει το οικείο, να εισέρχεται με θάρρος σε μία άγνωστη περιοχή και να απελευθερώνει μια στιγμή ιδιοφυίας¹⁵. Όταν η ανταπόκριση στην εμπειρία πραγματοποιείται κυρίως σε αυτό το διαισθητικό επίπεδο, ένα άτομο είναι πραγματικά ανοιχτό για μάθηση, επειδή ακριβώς είναι σε θέση να ανταποκριθεί με αμεσότητα ('στην στιγμή'), σε μια στιγμή αυθορμητισμού η οποία καθιστά έναν άνθρωπο ελεύθερο να σχετιστεί με τους άλλους και να δράσουν από κοινού εμπλέκοντας τους εαυτούς τους, στον κινούμενο, μεταβαλλόμενο κόσμο γύρω τους¹⁶. Ο Keith Johnstone έχει δώσει επίσης μεγάλη έμφαση στον αυθορμητισμό. Ο αυθορμητισμός είναι κάτι που κάθε άνθρωπος έχει πηγαία μέσα του, αλλά, καθώς ενηλικιώνεται, τον χάνει και πρέπει σχεδόν πάντα να ασκηθεί προκειμένου να τον επαναφέρει στην ζωή του, αν αυτό είναι κάτι που επιθυμεί¹⁷. Κατά την γνώμη του, το σχολείο «σκοτώνει» τον αυθορμητισμό και την φαντασία¹⁸, καθώς όλα είναι τόσο περιχαρακωμένα ανάμεσα στο σωστό και στο λάθος, το καλό και το κακό. Μέσω του αυτοσχεδιασμού, χάριν στο παιχνίδι, έχει κανείς την δυνατότητα να επανοικειοποιηθεί τον αυθορμητισμό του¹⁹. Ωστόσο, χρειάζεται προσοχή στην νοηματοδότηση της έννοιας του αυθορμητισμού αλλά και στον χρόνο κατά τον οποίο είναι χρήσιμος ή αναγκαίος ή απαιτητός, καθώς, δεν σημαίνει ότι περιθωριοποιείται η οργάνωση και η σχεδίαση ή η διατήρηση συνηθειών που αποδίδονται σε όσους αυτοσχεδιάζουν, δηλαδή, η πρόσκληση για αυτοσχεδιασμό δεν είναι πρόσκληση για μια απρόσεκτη ζωή, ο αληθινός αυτοσχεδιασμός είναι πάντα μια πράξη στην οποία προϋποτίθεται μια συνειδητή ηθική²⁰.

---

¹³ Zaunbrecher N., J., 2011, ό.π.

¹⁴ Spolin, V., *Improvisation for the theater: a handbook of teaching and directing techniques*, USA: Northwestern University Press, 1963

¹⁵ Spolin, V., ό.π., 1963.

¹⁶ Spolin, V., ό.π., 1963.

¹⁷ Johnstone, K., *Impro: Improvisation and the theatre*, Irving Wardle (επιμ), NY: Routledge, 1979.

¹⁸ Johnstone, K., ό.π.

¹⁹ Johnstone, K., ό.π.

²⁰ Zaporah, R., *Action theater: The improvisation of presence*, California: North Atlantic Books, 1995.

Το πεδίο του θεάτρου είναι καθοριστικής σημασίας για την παρούσα έρευνα καθώς είναι η τέχνη η οποία, εκτός από το σώμα, την κίνηση, τον ήχο, την φωνή, χρειάζεται και συμπεριλαμβάνει τον χώρο, τον λόγο, την αφή, επικαλείται συχνά τις αισθήσεις της όσφρησης και της γεύσης αλλά και την έκφραση συναισθημάτων με περισσότερα από ένα μέσα, όπως, η φωνή, το σώμα, το πρόσωπο, η ακινησία ή η κίνηση, το βλέμμα, η απουσία ενός ηθοποιού πάνω στην σκηνή ή η παρουσία στην σκηνή, ο ήχος που ακούγεται ή που δεν ακούγεται από τον ηθοποιό²¹.

Ενόψει αυτής της της διαπίστωσης, διερευνάται εδώ η τέχνη του αυτοσχεδιασμού μέσα από πέντε βιβλία σταθμούς στην μελέτη του αυτοσχεδιασμού στο θέατρο, στα οποία παραπέμπει η πλειονότητα των επιστημονικών ερευνών, οι οποίες αφορούν στον αυτοσχεδιασμό. Στο πεδίο του θεάτρου η πλειονότητα της βιβλιογραφίας βασίζεται στην επαγγελματική εμπειρία και άσκηση των συγγραφέων μέσα στο χρόνο και μέσα από την διδασκαλία που έλαβαν ή παρείχαν.

Η Viola Spolin²² σκιαγραφεί επτά πτυχές του αυθορμητισμού: τα παιχνίδια, την επιδοκιμασία/αποδοκιμασία, την ομαδική έκφραση, το κοινό, τις θεατρικές τεχνικές, την μεταφορά της μαθησιακής διεργασίας στην καθημερινή ζωή και την σωματικοποίηση.

Και η Madson²³ παρουσιάζει τον αυτοσχεδιασμό μέσα σε 13 αποφθέγματα. Να λες ναι, μην προετοιμάζεσαι, απλώς εμφανίσου, ξεκίνα οπουδήποτε, να είσαι μέτριος, δίνε προσοχή, αντιμετώπισε την πραγματικότητα (τα γεγονότα), stay on course, wake up to the gifts, κάνε λάθη παρακαλώ, δράσε τώρα, φρόντιζε τον πλησίον (ο ένας τον άλλον), ευχαριστήσου την διαδρομή

Ο Keith Johnstone²⁴ περιγράφει στο βιβλίο του «Impro: Ο αυτοσχεδιασμός στο θέατρο» τέσσερα στάδια μέσα από τα οποία αν περάσει κανείς μπορεί να γνωρίσει, να κατανοήσει, να ασκηθεί στον αυτοσχεδιασμό: το στάτους, τον αυθορμητισμό, τις αφηγηματικές δεξιότητες και την μάσκες-έκσταση.

Η Ruth Zaporah²⁵ δημιούργησε ένα είδος θεάτρου το οποίο ονόμασε Θέατρο Δράσης (Action theatre) και είναι καθαρά αυτοσχεδιαστικό. Στο βιβλίο της καταρτίζει ένα σχέδιο 20 ημερών

---

²¹ Το πεδίο αυτό φαίνεται να έχει περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά με την αίθουσα της τάξης, από κάθε άλλο πεδίο και εκτός της τέχνης, για όλους τους παραπάνω λόγους.

²² Spolin, V., ό.π., 1963.

²³ Madson, P., *Improv Wisdom: Don't Prepare, Just Show Up*, USA: Bell Tower, 2005.

²⁴ Johnstone, K., ό.π., 1979.

²⁵ Zaporah, R., ό.π., 1995.

στο Θέατρο Δράσης κατά τις οποίες εισάγεται μία διαφορετική έννοια, κάθε φορά. Μέσω αυτής της χάρτας, ένας/μία ηθοποιός γνωρίζει, ασκείται και κατακτά την ικανότητα να αυτοσχεδιάζει στο θέατρο που πρεσβεύει η ίδια. Σε διαφορετικές χρονικές στιγμές γίνεται η εισαγωγή μιας έννοιας με την σειρά που ακολουθεί: Φόρμα/Περιεχόμενο, Η φωνή του σώματος, Ένας τρόπος να προχωρήσουμε: Σώμα, Φαντασία, Μνήμη, Σύνθεση, Εσωτερικό/Εξωτερικό, Προσποιούμαι για να προσποιούμαι, Το σώμα της γλώσσας, Μετασχηματισμός, Φαντασία, Ο παρατηρητής και ο παρατηρούμενος, Ανταπόκριση, Μια σκηνή, Η δράση ως σημάδι, Πέρα από τον εαυτό/μεγάλη επίγνωση, Ελευθερία, Σχέσεις, Πρακτική, Stalk, Άνθρωποι και σκηνικά, Dream On.

Η αναφορά στα παραπάνω βιβλία, με τον τρόπο που έχει γίνει, στοχεύει να δώσει στον αναγνώστη ένα περίγραμμα του περιεχομένου, ώστε να είναι σε θέση, να αντιληφθεί το εύρος και τα σημεία του αυτοσχεδιασμού μεταξύ των οποίων κινείται το θεατρικό πεδίο γύρω από τον αυτοσχεδιασμό. Επί της ουσίας, συνθέτοντας τις πληροφορίες από τα βιβλία αυτά είναι κανείς σε θέση να αποκτήσει μία αναλυτική εικόνα σε σχέση με την ιστορία του αυτοσχεδιασμού στο θέατρο, τους λόγους που τον κάνει απαραίτητο, τους λόγους που τον κάνει δύσκολο να επιτευχθεί, τους τρόπους να αυτοσχεδιάσει κανείς αλλά και να αποκτήσει μία εικόνα για τα είδη των ασκήσεων, οι οποίες βοηθούν τον/την ηθοποιό να εξασκηθεί στον αυτοσχεδιασμό, όπως επίσης και πληροφορίες γύρω από την φύση του, τις λειτουργίες του και την αξία του για το πεδίο του θεάτρου σε θεατρικά συμφραζόμενα. Οι προσεγγίσεις έχουν διαφορετικό σημείο εκκίνησης αλλά η ουσία τους άλλοτε ταυτίζεται άλλοτε συγκλίνει, άλλοτε αλληλοσυμπληρώνεται. Παρακάτω ακολουθεί μια περιγραφή των στοιχείων που αντλούνται από την μελέτη των βιβλίων αναφοράς.

Ο αυτοσχεδιασμός στο θέατρο είναι παιχνίδι, που όταν αφηθεί κανείς σε αυτό, του δίνει χαρά, όπως στα παιδιά²⁶. Το παιχνίδι, το οποίο αποτελεί την πρώτη από τις πτυχές του αυτοσχεδιασμού που ξεδιπλώνει στο έργο της η Spolin, είναι μία αβίαστη ομαδική φόρμα, η οποία προσφέρει έδαφος στο άτομο να εμπλακεί και να νιώθει ελεύθερο, στοιχεία απαραίτητα ώστε ένα άτομο να βιώσει μία εμπειρία²⁷. Τα παιχνίδια βοηθούν το άτομο που παίζει, να αναπτύξει τις δεξιότητές του αλλά και τις προσωπικές του τεχνικές, μέσω του παιχνιδιού²⁸. Οι δεξιότητες αναπτύσσονται ακριβώς την στιγμή που το άτομο απολαμβάνει τη διασκέδαση και τον ενθουσιασμό που του προσφέρει το παιχνίδι, και σε αυτήν ακριβώς τη στιγμή είναι

---

²⁶ Johnstone, K., ό.π., 1979

²⁷ Spolin, V., ό.π., 1963.

²⁸ Spolin, V., ό.π., 1963.

πραγματικά προδιατεθειμένο να τις αναπτύξει²⁹. Καμμιά εξωτερική αυθεντία δεν επιβάλλεται στους παίκτες³⁰, δεν τους λέει τι να κάνουν, πότε να το κάνουν και πώς και κάθε παίκτης επιλέγει ελεύθερα την αυτοπειθαρχία, αποδεχόμενος το παιχνίδι, και συμμετέχει στις ομαδικές αποφάσεις με ενθουσιασμό και εμπιστοσύνη³¹. Ο|Η παίκτης|τρια δεν έχει κανέναν να ευχαριστήσει ή να κατευνάσει, τότε μπορεί πραγματικά να αφοσιωθεί απόλυτα στο πρόβλημα και να μάθει αυτό που ήρθε να μάθει³². Το παιχνίδι λοιπόν, ως κάτι διασκεδαστικό, δίνει την ευκαιρία στους παίκτες να ξεχάσουν τον κριτή μέσα τους, με αποτέλεσμα ο φόβος και η ενοχή για την αποτυχία να εξαφανίζονται³³. Ο φόβος της αποτυχίας, η ενοχή για το λάθος και η αυτοτιμωρία είναι συμπεριφορές που καλλιεργούνται στο σχολείο εξ' αιτίας του ανταγωνιστικού περιβάλλοντος που ακμάζει και είναι πολύ δύσκολο να τις ξεφορτωθεί αργότερα κανείς³⁴. Το πιο δύσκολο πράγμα να μάθει κανείς είναι ότι η αποτυχία δεν έχει σημασία³⁵. Δεν είναι απαραίτητο ένας ηθοποιός κάθε φορά που αυτοσχεδιάζει να κάνει κάτι σπουδαίο, κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν³⁶. Αυτό που συμβαίνει είναι αυτό που συμβαίνει- είναι αυτό που έχει δημιουργήσει- είναι αυτό με το οποίο πρέπει να δουλέψει κανείς, αυτό που πραγματικά έχει σημασία είναι να ακούει, να παρακολουθεί, να προσθέτει σε αυτό που συμβαίνει αντί να αφαιρεί από αυτό - και να αποφεύγει το αντανάκλαστικό της προσπάθειας, να προσπαθεί δηλαδή να το κάνει κάτι που νομίζεις ότι πρέπει να είναι, αντί να το αφήσει να γίνει αυτό που μπορεί να είναι³⁷.

Η δεύτερη πτυχή στην οποία αναφέρεται η Viola Spolin και στην οποία γίνεται συχνά αναφορά κι από άλλους δασκάλους θεάτρου είναι το αίσθημα επιδοκιμασίας/ αποδοκιμασίας³⁸. Το πρώτο βήμα για την συμμετοχή στο παιχνίδι, είναι να νιώσει κανείς ελεύθερος να το κάνει, να

---

²⁹ Spolin, V., ό.π., 1963.

³⁰ Στην παρούσα εργασία παρατηρείται η χρήση των λέξεων: 'παίκτης', 'συν-παίκτης'. Έχουν επιλεγθεί για να σημάνουν με emphaticό τρόπο την παρουσία του παιχνιδιού. Πρόκειται δηλαδή για ένα άτομο το οποίο δρα κατά μόνας ή σε συνεργασία με ένα ή περισσότερα άτομα και η αίσθηση του παιχνιδιού είναι κυρίαρχη και καθορίζει ποιοτικά τον τρόπο που δρουν.

³¹ Spolin, V., ό.π., 1963.

³² Spolin, V., ό.π., 1963.

³³ Johnstone, K., ό.π., 1979

³⁴ Johnstone, K., ό.π., 1979

³⁵ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁶ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁷ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁸ Spolin, V., ό.π., 1963.

γίνει κομμάτι του κόσμου γύρω του|της μέσω της αισθητηριακής αντίληψης, να επιζητά την άμεση επαφή με το περιβάλλον, να διερευνά, να αμφισβητεί, να αποδέχεται, να απορρίπτει και η αλήθεια είναι ότι είναι ελάχιστοι|ες όσοι είναι σε θέση να επιτύχουν μία τόσο άμεση επαφή με την πραγματικότητα, καθώς ακόμη και η πιο απλή κίνηση ενός ατόμου προς το περιβάλλον διακόπτεται από την ανάγκη του για ευνοϊκό σχολιασμό ή ερμηνεία από την καθιερωμένη αυθεντία, επομένως είτε φοβόμαστε ότι δεν θα εισπράξουμε επιδοκιμασία είτε αποδεχόμαστε άκριτα τον εξωτερικό σχολιασμό και την ερμηνεία³⁹. Στο πλαίσιο μιας κουλτούρας στην οποία η επιδοκιμασία / αποδοκιμασία αποτελεί τον πρωταρχικό ρυθμιστή των προσπαθειών και των θέσεων, και συχνά υποκατάστατο της αγάπης, οι προσωπικές ελευθερίες καθενός|μιας εξανεμίζονται, γιατί έτσι είναι δέσμοι των σκοπιμοτήτων των άλλων, είναι υποχρεωμένοι καθημερινά να διέρχονται από την επιθυμία να αγαπηθούν και από τον φόβο μήπως απορριφθούν προτού μπορέσουν να γίνουν παραγωγικοί, παραλύει η δημιουργικότητά τους⁴⁰.

Αντίστοιχα, η παρότρυνση του Keith Johnstone στους μαθητές του να «είστε μέτριοι. Μην κάνετε το καλύτερο», «να αποδέχεστε την αποτυχία με χαρά», είναι κι αυτή ένας τρόπος να ελέγξει κανείς μέσα του το αίσθημα της επιδοκιμασίας ή της αποδοκιμασίας που επιθυμεί ή φοβάται ότι θα λάβει. Έτσι κι αλλιώς κανείς δεν μαθαίνει αν δεν κάνει λάθος, οπότε είναι απαραίτητο πριν και πρώτα απ' όλα, ένα άτομο να καταφέρει, να καλωσορίσει την αποτυχία με ένα αίσθημα χαράς, επειδή πάντα είναι δυνατόν κανείς να χρησιμοποιήσει τα ελαττώματα του προς όφελός του⁴¹. Έχει να κάνει με την αποτυχία, και με το να μη σε νοιάζει η αποτυχία⁴² και ο αυτοσχεδιάζων δοκιμάζει αν λειτουργούν οι επιλογές του κι αν όχι ξαναδοκιμάζει⁴³. Οι "επιλογές" κατά τη διάρκεια ενός αυτοσχεδιασμού δεν προκύπτουν βεβαίως από την δυνατότητα διεξοδικής σκέψης και τεκμηριωμένης κρίσης, η επιλογή είναι μια αντίδραση σε κλάσματα του δευτερολέπτου προς την ελευθερία και ελεύθερος είναι κανείς, όταν δεν φοβάται να φοβηθεί-για το πώς θα κριθεί από τους άλλους ή για το αν θα αποτύχει αυτό που επέλεξε – το να είναι σε θέση κανείς να παίζει με όσα φοβάται - το φόβο της έκθεσης, το φόβο της επάρκειας, της τιμωρίας είναι αυτό που καθιστά πλησιέστερο το μονοπάτι της ελευθερίας⁴⁴. Ο αυτοσχεδιασμός έχει να κάνει με την τάξη, την προσαρμογή, την αληθινή ανταπόκριση στις

---

³⁹ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁴⁰ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁴¹ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁴² Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

⁴³ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁴⁴ Zaporah, R., ό.π., 1995.

μεταβαλλόμενες συνθήκες και τη δημιουργία νοήματος μέσα από ατυχή συμβάντα που εμφανίζονται μέσα στο πλαίσιο δράσης⁴⁵.

Τρίτη πτυχή του αυθορμητισμού, όπως διατυπώνεται στο έργο της Viola Spolin *Improvisation for the theater* είναι η ομαδική έκφραση⁴⁶. Μια υγιής ομαδική σχέση προϋποθέτει έναν αριθμό ατόμων που εργάζονται ανεξάρτητα για να ολοκληρώσουν ένα δεδομένο εγχείρημα, με πλήρη ατομική συμμετοχή και προσωπική συνεισφορά, εφόσον αν ένα πρόσωπο είναι κυρίαρχο, τα άλλα μέλη λίγο μόνο βελτιώνονται χάρη στη δραστηριότητα ή την ευχαριστιούνται, και δεν υφίσταται αληθινή ομαδική σχέση. Το αυτοσχεδιαστικό θέατρο προϋποθέτει πολύ στενές ομαδικές σχέσεις, διότι το θεατρικό υλικό προκύπτει μέσα από ομαδική συμφωνία και ομαδικό παιχνίδι⁴⁷. Όσον αφορά στον/στην σπουδαστή/τρια που πρωτοέρχεται σε επαφή με τη θεατρική εμπειρία, η στενή συνεργασία στο πλαίσιο μιας ομάδας αφενός του παρέχει μεγάλη ασφάλεια και αφετέρου γίνεται απειλητική, δεδομένου ότι πολλοί συγχέουν τη συμμετοχή σε μια θεατρική δραστηριότητα με την επιδειξιμανία⁴⁸. Άλλωστε, αν θέλαμε να παρομοιάσουμε με κάτι τον αυτοσχεδιασμό, τότε αυτό δεν θα ήταν η σοουμπίζνες, όπως φαίνεται εκ πρώτης όψεως, αλλά ένα άθλημα⁴⁹. Ένας/Μία ηθοποιός που θέλει να «λάμψει» να κάνει την διαφορά, να αιχμαλωτίσει το κοινό με αυτό που κάνει, τότε παίζει μόνος/η του/της και αυτό τελικά βγαίνει σε βάρος του ίδιου του αυτοσχεδιασμού, ως ομαδικής έκφρασης. Αντίθετα, χρειάζεται ενεργή ακρόαση των 'συν-παικτών' μεταξύ τους και αποδοχή όσων προτείνουν επί σκηνής. Όταν δηλαδή, ένας/μία ηθοποιός προτείνει κάτι στον αυτοσχεδιασμό, τότε είναι σημαντικό ο συν-παίκτης να δεχτεί την πρόταση και να «χτίσει» πάνω σε αυτή, ακόμη κι αν δεν ήταν αυτή που θα περίμενε/ήθελε/χρειάζοταν. Όμως, το δέσιμο της ομάδας, η γνώση που έχει ο καθένας και η καθεμία για τον άλλον και για την σχέση που διαμεμβεται μεταξύ όλων πάνω στην σκηνή, είναι κάτι στο οποίο πρέπει να δώσει ο κάθε ερμηνευτής/παίκτης σημασία, προκειμένου να είναι σε θέση να βρει τι είναι αυτό που θέλει/χρειάζεται ο συν-παίκτης του/της και να του το δώσει, διότι είναι βέβαιο πως τότε αυτό το ίδιο θα θέλει και το κοινό⁵⁰.

Το κοινό είναι η τέταρτη πτυχή για την οποία κάνει λόγο η Spolin, για την οποία αποτελεί το πιο σημαντικό στοιχείο του θεάτρου, εφόσον, χωρίς αυτό, δεν υπάρχει θέατρο, ενώ η ηρεμία

---

⁴⁵ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

⁴⁶ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁴⁷ Spolin, V., ό.π., 1963

⁴⁸ Spolin, V., ό.π., 1963

⁴⁹ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁵⁰ Johnstone, K., ό.π., 1979.

και η ελευθερία εκ μέρους των 'παικτών'/ερμηνευτών/τριών συσχετίζεται με την κατανόηση του ρόλου του κοινού, με το οποίο μοιράζονται ένα βίωμα⁵¹. Πολλές φορές, οι ηθοποιοί πασχίζουν να κάνουν κάτι διαφορετικό και να σκεφτούν συνδέσεις που δεν υπάρχουν, καθώς και το κοινό αρέσκει να κάνει συνδέσεις μέσα από τα λόγια των ηθοποιών και πολλές φορές, αυτό γίνεται τρόπος σύνδεσης μεταξύ κοινού και ηθοποιών⁵².

Η πέμπτη πτυχή του αυτοσχεδιασμού την οποία θεωρεί σημαντική εξίσου, είναι η μεταφορά της μαθησιακής διεργασίας στην καθημερινή ζωή. Ο καλλιτέχνης πρέπει πάντα να γνωρίζει πού βρίσκεται, να αντιλαμβάνεται και να είναι ένας ευαίσθητος δέκτης των φαινομένων του κόσμου, προκειμένου να δημιουργήσει κάτι πραγματικό πάνω στη σκηνή⁵³. Σύμφωνα με την Spolin, τη θεατρική εκπαίδευση δεν υπάρχει αυτό που λέμε στην εκπαίδευση -εξάσκηση στο σπίτι: πρέπει, δηλαδή, να αποφεύγεται η απομνημόνευση κειμένων στο σπίτι, ακόμη και όταν πρόκειται για τις πρόβες εν όψει του επίσημου ανεβάσματος ενός έργου. Όλες οι εφαρμογές, η εξάσκηση, η συζήτηση, οι δοκιμές γίνονται κατά την διάρκεια του εργαστηρίου-μαθήματος, είναι σε εκείνη την δεδομένη στιγμή, που ο σπουδαστής-ηθοποιός λαμβάνει την πληροφορία, την ενσωματώνει, την επεξεργάζεται, αναστοχάζεται πάνω σε όσα έχουν συντελεστεί κατά την διάρκεια αυτή της «πρόβας» και το μεταφέρει εντός του, στον έξω κόσμο και στην καθημερινή του ζωή⁵⁴. Λόγω της φύσης των ζητημάτων με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ένας ηθοποιός, επιβάλλεται να οξύνει όλες τις αισθήσεις του και να απαλλαγεί, να απελευθερωθεί από όλες τις προκαθορισμένες αντιλήψεις, ερμηνείες και υποθέσεις, έτσι ώστε να μπορεί να έρθει σε άμεση και απροκατάληπτη επαφή με το δημιουργημένο περιβάλλον και τα αντικείμενα και τους ανθρώπους μέσα σε αυτό, από την στιγμή επιπλέον, που, εάν αυτή η γνώση, αποκτηθεί εντός του θεατρικού κόσμου, επίσης παράγει αναγνώριση, άμεση και απροκατάληπτη επαφή με τον εξωτερικό κόσμο, διευρύνοντας την ικανότητα του σπουδαστή-ηθοποιού να συμμετέχει στον δικό του κόσμο των φαινομένων και να τον βιώνει πιο προσωπικά. Αυτό το βίωμα είναι εκείνο που αποτελεί ουσιαστικά τη μοναδική «εργασία για το σπίτι»⁵⁵.

Ένας άλλος όρος που εισάγει η Viola Spolin ως τελευταία πτυχή του αυθορμητισμού είναι η «Σωματικοποίηση». Ο όρος «σωματικοποίηση», αναφέρεται στα μέσα με τα οποία το εκπαιδευτικό υλικό παρουσιάζεται στον σπουδαστή σε σωματικό επίπεδο και σε μη λεκτικό,

---

⁵¹ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁵² *Don't Do Your Best*, <https://www.youtube.com/watch?v=bz9mo4qW9bc>, τελευταία επίσκεψη: 7/08/2023.

⁵³ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁵⁴ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁵⁵ Spolin, V., ό.π., 1963.

παρέχει δηλαδή, στον σπουδαστή μια προσωπική απτή εμπειρία (την οποία μπορεί να βιώσει μέσω της αφής) και από την οποία εξαρτάται η περαιτέρω ανάπτυξη του. Γι' αυτόν τον λόγο, είναι απαραίτητο να ενθαρρύνεται η ελευθερία της σωματικής έκφρασης, επειδή μέσω του σώματος και των αισθήσεων του ένας ηθοποιός αρχίζει να κατανοεί, ώστε να αναπτυχθεί⁵⁶. Η πραγματικότητα, μπορεί να είναι μόνο υλική, εφόσον γίνεται αντιληπτή και επικοινωνείται μέσω των αισθήσεων, καθώς από τις υλικές σχέσεις πηγάζει όλη η ζωή και ένας ηθοποιός μπορεί να είναι σε θέση να εξετάσει, να αναλύσει, να διανοητικοποιήσει ή να αναπτύξει τον ρόλο του, αλλά αν δεν είναι σε θέση να τον αντιληφθεί αισθητηριακά και να τον επικοινωνήσει σωματικά, δεν έχει καμία χρησιμότητα οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια έχει προηγηθεί όσον αφορά στο πλαίσιο της θεατρικής μορφής⁵⁷.

Εκτός από τον αυθορμητισμό, ο οποίος είναι απαραίτητο να επανακτηθεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σύμφωνα με τον Johnstone, σημαντικό είναι για έναν|μία ηθοποιό να αναγνωρίζει το στάτους του αλλά και εκείνο των άλλων, να αναπτύξει τις αφηγηματικές του δεξιότητες αλλά και να ασκηθεί με μάσκες.

Το στάτους είναι ένας όρος που χρειάζεται να αποσαφηνίζεται, ενώ συνήθως συνδέεται με το κοινωνικό περιβάλλον και είναι ιεραρχικό. Στο θέατρο μία άσκηση αυτοσχεδιασμού είναι το παιχνίδι των στάτους. Δίνεται η οδηγία στους|στις ηθοποιούς που θα αυτοσχεδιάσουν, να κινηθούν, σημειώνοντας ένα στάτους μίας κλίμακας μεταξύ του 1-4 (πχ. 1: το χαμηλότερο, δηλαδή εκείνο της μεγαλύτερης ανασφάλειας, και 4: το υψηλότερο, αυτό της μεγαλύτερης αυτοπεποίθησης). Αυτή η άσκηση έχει διττό στόχο, αφενός να παρατηρήσουν τις διαφορές μεταξύ των επιπέδων (1-4) και πως αυτά ερμηνεύονται σωματικά και λεκτικά, αφετέρου να παρατηρήσουν την κλίμακα στην οποία βρίσκονται οι ίδιοι παρατηρώντας την σωματική τους στάση και κίνηση αλλά και τον τρόπο που εκφράζονται λεκτικά στην εκάστοτε συνθήκη. Συνεπώς η άσκηση αυτοσχεδιασμού εδώ⁵⁸ δίνει την δυνατότητα να έχουμε επίγνωση του σώματος μας και του τρόπου που δρούμε και μέσω της άσκησης, ενώ πολλοί ασκούμενοι συμβαίνει τελικά να αναθεωρούν την άποψη που έχουν για τον εαυτό τους⁵⁹. Τέλος για την ερμηνεία ενός ρόλου οι εναλλαγές των στάτους (από το χαμηλότερο έως το υψηλότερο) –το

---

⁵⁶ Spolin, V., ό.π., 1963.

⁵⁷ Οι *θεατρικές τεχνικές* είναι θεατρικές μέθοδοι που χρησιμοποιεί ένας ηθοποιός για να προσεγγίσει την κατάλληλη ερμηνεία, η Spolin θεωρεί πως αυτό δεν έχει νόημα να γίνεται εξ αρχής, να επιλέγει δλδ κάποιος μία μέθοδο και να ερμηνεύει με βάση αυτήν, αλλά να επιτρέπει στην κατάλληλη μέθοδο να αναδυθεί μέσα από το ίδιο το γεγονός της επικοινωνίας με τον άλλο ηθοποιό το οποίο επηρεάζεται από τις ανάγκες του εκάστοτε χώρου και χρόνου και αλλάζει διαρκώς (Spolin, V., ό.π., 1963).

⁵⁸ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁵⁹ Johnstone, K., ό.π., 1979.

λεγόμενο φαινόμενο της τραμπάλας- και η άσκηση στις εναλλαγές αυτές δίνει την δυνατότητα σε όσους εξασκούνται να παρατηρήσουν τι προκαλεί η κάθε περίπτωση στο σώμα και τι στον συν-παίκτη και να έχει εξοικειωθεί με αυτά⁶⁰. Και η χρήση του στάτους θα λέγαμε ότι είναι ένα επικοινωνιακό εργαλείο.

Για να είναι σε θέση ένας ηθοποιός να αναπτύξει τις αφηγηματικές τεχνικές του θα πρέπει να μην δίνει βάση στο περιεχόμενο της αφήγησης, αλλά στην δομή. Ο Johnstone προτείνει στους μαθητές του να ακολουθούν τους κανόνες και να μην αισθάνονται υπεύθυνοι για το υλικό που θα προκύψει, γιατί όταν κάποιος αυτοσχεδιάζει αυθόρμητα μπροστά σε κοινό, είναι βέβαιο ότι θα αποκαλύψει σε κάποια σημεία τον βαθύτερο εαυτό του. Γι' αυτό το λόγο, δεν έχει σημασία να κρίνεται ποτέ το περιεχόμενο κατά την διάρκεια της άσκησης, απλώς να ακολουθούνται οι κανόνες και ο καθένας που δρα να 'αφήνεται' στην εκάστοτε συνθήκη, κάτι που ενδεχομένως να τον οδηγήσει κάπου που δεν θα μπορούσε να σκεφτεί από πριν ή/και με έναν τρόπο που δεν φανταζόταν⁶¹. Παιχνίδια ανάπτυξης των αφηγηματικών τεχνικών είναι: οι κατάλογοι (όπου ο ηθοποιός λέει όποια λέξη του έρθει πρώτη στο νου) οι συνειρμικές εικόνες, οι χαρακτήρες, η αυτόματη γραφή κοκ. Ως τελευταίο μέσο έκφρασης και απελευθέρωσης του ηθοποιού αναφέρει στο βιβλίο του την χρήση μάσκας. «Αν φορέσεις μάσκα σε έναν άνθρωπο παύει να είναι αυτό που ήταν, φανερώνει κάτι άλλο και βρίσκεται σε παρόντα χρόνο, ούτε στο παρελθόν ούτε στο μέλλον και πετυχαίνει πράγματα που δεν θα τα πετύχαινε ως ο κανονικός εαυτό τους, γίνεται, δηλαδή, η μάσκα, και τότε δίνει σημασία μόνο σε αυτό που κάνει κάθε στιγμή - είναι σύνηθες στους ηθοποιούς, όταν παίζουν, να σκέφτονται την επόμενη ατάκα, ακόμη και το τέλος του έργου, καθώς τους λείπει η αυτοπεποίθηση. Με τις μάσκες είναι διαφορετικά : υπάρχει γνώση μέσα στους ανθρώπους, που δεν μπορείς να τους οδηγήσεις στο να την αποκαλύψουν - με την χρήση μάσκας αυτή η απελευθέρωση ασκείται»⁶².

Το να μάθει να αυτοσχεδιάζει ένας/μία ηθοποιός, επομένως, είναι κάτι περισσότερο από το να "μπερδεύει τα πράγματα" ή να κάνει κάτι "αυθόρμητα". Μοιάζει περισσότερο με δεξιότητα ζωής, καθώς το αυτοσχεδιάζει δεν είναι να κάνει ο δρών κάτι οποιαδήποτε στιγμή, αλλά να μάθει να αξιοποιεί όσο το δυνατόν περισσότερο τον εαυτό του και το πλαίσιο μέσα στο οποίο δρα, να μάθει πως να γεμίζει την στιγμή⁶³.

---

⁶⁰ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁶¹ Johnstone, K., ό.π., 1979.

⁶² Keith Johnstone N° 4 - Masque et transe | Bev Fox, The Suggestibles, <https://www.youtube.com/watch?v=DeNovOvmMT4>, τελευταία επίσκεψη 7/8/23_15.40, (μετάφραση δική μας).

⁶³ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

Μέσω του αυτοσχεδιασμού και της άσκησης σε αυτόν εξερευνά κανείς το φαινόμενο που ονομάζουμε επίγνωση, αυξάνοντας μέσω της άσκησης του, τις αντιληπτικές ικανότητές, ενώ αυτή η επίγνωση στην περίπτωση του θεάτρου μπορεί να είναι και συλλογική⁶⁴.

Συνολικά, ο αυτοσχεδιασμός αναφορικά με το πεδίο του θεάτρου, μπορεί να επιλεγεί ως εργαλείο δημιουργίας σεναριακού υλικού, ως μέθοδος άσκησης των ηθοποιών πριν από την παράσταση αλλά και ως περφόρμανς. Σε κάθε περίπτωση, η φαντασία και η ψυχοσύνθεση του αυτοσχεδιάζοντα/ουσας τροφοδοτεί σε μεγάλο βαθμό το σκηνικό αυτοσχεδιασμό, καθώς είναι μια δραστηριότητα κατά την οποία το άτομο ανταποκρίνεται στον κόσμο γύρω του, επιλέγοντας μία από τις εν δυνάμει συμπεριφορές τις οποίες μπορεί να φανταστεί. Και ενώ η φαντασία παίζει σημαντικό ρόλο για την δραματική μετάβαση από την μία κατάσταση στην άλλη, ο δραματικός αυτοσχεδιασμός είναι αυτοδιαμορφωτικός, εφήμερος, μοναδικός και βαθιά συνδεδεμένος με την καλλιτεχνική ταυτότητα του αυτοσχεδιαστή⁶⁵.

1.2 Μουσική

Στο πεδίο της μουσικής και τα μουσικά συμφραζόμενα, ο αυτοσχεδιασμός κατέχει μία σημαντική θέση επίσης, καθώς συχνά θεωρείται, η ρίζα, της ίδιας της δημιουργίας της μουσικής, ενώ, άλλες φορές έχει περιθωριοποιηθεί εξαιτίας της ‘προχειρότητας’ η οποία, ορισμένοι μουσικοί, θεωρούν ότι τον διακρίνει. Ωστόσο πρόκειται για έναν όρο βαθιά ριζωμένο και στο πεδίο της μουσικής.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι η πιο φυσική και διαδεδομένη μορφή μουσικής⁶⁶ και αποτελεί γεγονός στη μουσική ζωή ενός μουσικού⁶⁷. Στο πεδίο της μουσικής συναντάμε τους όρους «extemporizing» ή «ad-libbing», οι οποίοι σημαίνουν το ίδιο με την λέξη αυτοσχεδιασμός. Πριν από τον 20^ο αιώνα, αυτοί ήταν κυρίως οι όροι που χρησιμοποιούσαν οι μουσικοί για να μιλήσουν για τον αυτοσχεδιασμό στον αγγλόφωνο κόσμο, στον 20^ο αιώνα, ωστόσο, όταν ο

---

⁶⁴ Zaporah, R., ό.π., 1995.

⁶⁵ Pietropaolo, D., «Stage Improvisation in the Commedia dell'Arte» στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.502-514.

⁶⁶ Nachmanovitch, S., *Free play: Improvisation in life and art*, NY: Penguin Putnam Inc., 1990.

⁶⁷ Bailey, D., *Improvisation, its nature and practice in music*, USA: Da Capo Press, 1993.

αυτοσχεδιασμός αρχίζει να έχει κάποιο κύρος, τότε τα συνώνυμά του που αναφέρθηκαν παραπάνω αντικαθίστανται από αυτόν⁶⁸.

Η έννοια του αυτοσχεδιασμού έχει μακρά και πολύπλοκη ιστορία, σημαίνοντας το "απρόβλεπτο" και το "απροσδόκητο" και χρησιμοποιείται στη δυτική κλασική μουσική τουλάχιστον από τον δέκατο πέμπτο αιώνα⁶⁹. Η ιδέα του αυτοσχεδιασμού, με την ευρεία σημασία του όρου, υπήρξε αναπόσπαστο μέρος της φαντασίας για το μεσαιωνικό μουσικό παρελθόν⁷⁰. Στη δυτική έντεχνη μουσική, ο αυτοσχεδιασμός βασίζεται συχνά σε έναν συμβιβασμό μεταξύ της ελευθερίας του εκτελεστή και της βούλησης του συνθέτη. Ένα παράδειγμα είναι αυτό της σόλο φωνητικής μουσικής - ιδίως κατά την περίοδο μεταξύ του 17ου και του 19ου αιώνα - το οποίο αποτελεί ένα από τα ρεπερτόρια που περιλαμβάνουν αυτοσχεδιασμό στον υψηλότερο δυνατό βαθμό. Όσον αφορά στα στολίσματα, τόσο μέσα στην παρτιτούρα, στην οποία σημειώνονταν είτε με μικρές νότες είτε με ειδικά σύμβολα, που έπρεπε να αποκρυπτογραφηθούν, όσο και μέσω της εκτέλεσης, κατά την οποία ο εκτελεστής πρόσθετε σκόπιμα στολίσματα που δεν περιλαμβάνονταν στην παρτιτούρα, σε μια μορφή ελεύθερου αυτοσχεδιασμού⁷¹. Οι ιστορικοί της μουσικής ασχολούνται με τον αυτοσχεδιασμό πάνω από έναν αιώνα, ξεκινώντας κυρίως με τη μελέτη της μουσικής μπαρόκ, καθώς σε αυτό το είδος μουσικής είναι σημαντικά τα στυλιστικά στοιχεία που μπορούν να είναι και αυτοσχεδιαστικά⁷². Στην μουσική επομένως, ο αυτοσχεδιασμός είχε σε κάποιες περιπτώσεις σκοπό να ομορφύνει ένα μουσικό θέμα, να καλλωπίσει μία μουσική ερμηνεία με ένα διαφορετικό, νέο τρόπο.

Ο Ernst Fernand, εμπνευσμένος από τον Jacques Dalcrose, ήταν ο πρώτος που προσπάθησε να συνθέσει τα διάφορα είδη αυτοσχεδιασμού στη δυτική έντεχνη μουσική ως ενιαία έννοια, παρόλα αυτά, μετά τον Fernand και για μεγάλο χρονικό διάστημα, η μελέτη του αυτοσχεδιασμού στην ιστορική μουσικολογία παρέμεινε, στην καλύτερη περίπτωση, ένα περιθωριακό υπο-πεδίο και, παρά το γεγονός, ότι διάσημοι συνθέτες και ερμηνευτές - όπως οι Μότσαρτ, Μπετόβεν

---

⁶⁸ Nettl, B., «Landmarks in the study of improvisation: Perspectives from ethnomusicology», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2016, 2(8), σσ. 169-184.

⁶⁹ Feisst, S., «Negotiating Freedom and Control in Composition», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(10), 2016

⁷⁰ Smilansky, U., & Lewon. M., «Competing Ontologies of Musical Improvisation: A Medieval Perspective», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.315-327.

⁷¹ Marcaletti, L., «Improvisation and Essential Ornamentation in Vocal Music (1600–1900) », στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 328-342.

⁷² Nettl, B., ό.π., 2016.

Λιστ, Σούμαν - είχαν αναγνωρισθεί ως μεγάλοι αυτοσχεδιαστές για δεκαετίες, μόλις τη δεκαετία του 1990 οι ιστορικοί της μουσικής άρχισαν να αναζητούν στοιχεία για ό, τι πραγματικά έκαναν⁷³.

Με την πάροδο των αιώνων, ωστόσο, ο όρος αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιήθηκε ευρέως και εφαρμόστηκε σε μουσική που προϋπήρχε του δέκατου πέμπτου αιώνα, καθώς και σε μη δυτική και λαϊκή μουσική και κατά τον εικοστό αιώνα. Ο αυτοσχεδιασμός έλαβε ιδιαίτερη προσοχή στο πλαίσιο της πειραματικής τζαζ πειραματικής, και της πρωτοποριακής μουσικής⁷⁴. Είδη μουσικής όπως η ινδική⁷⁵, η αραβική⁷⁶, η ροκ⁷⁷, της ραπ⁷⁸, το εκκλησιαστικό όργανο, το φλαμένγκο, αλλά και η σχέση του αυτοσχεδιασμού με το κοινό, με την ηχογράφηση, με την χρήση του στην διδασκαλία και την σύγχρονη δυτική σύνθεση είναι μεγάλης σημασίας και έχουν συμβάλει στην ανάδειξη του βγάζοντάς τον από το περιθώριο, καθώς είναι πλέον φανερό ότι στα περισσότερα είδη μουσικής, ο αυτοσχεδιασμός έχει μία σημαντική θέση⁷⁹.

Η άνοδος του ενδιαφέροντος για την ύπαρξη επίσημης αίθουσας συναυλιών τον δέκατο ένατο αιώνα έθεσε σταδιακά τέλος στον αυτοσχεδιασμό των συναυλιών, καθώς η βιομηχανική εποχή έφερε υπερβολική έμφαση στην εξειδίκευση και τον επαγγελματισμό σε όλους τους τομείς της ζωής, με συνεπακόλουθα η μουσική σύνθεση και εκτέλεση να διαχωριστούν σταδιακά, όπως και οι λαϊκές και οι κλασικές μορφές, ενώ το νέο και το παλιό έχασαν τη συνέχειά τους⁸⁰.

Σήμερα, η αυτοσχεδιαστική μουσική αποτελεί ένα καθιερωμένο πολυπολιτισμικό φαινόμενο που αντλεί από πολλές διαφορετικές παραδόσεις και φιλοσοφίες- ο αυτοσχεδιασμός αναφέρεται σε μεγάλη ποικιλία μουσικών φαινομένων, μπορεί να περιλαμβάνει παρτιτούρα ή όχι, να υποδηλώνει μια πράξη αυθόρμητης επινόησης, να περιλαμβάνει αυστηρούς κανόνες, μοτίβα και τύπους, όπως στις αυτοσχεδιαστικές φούγκες, μπορεί επίσης να σημαίνει ένα τελικό

---

⁷³ Nettl, B., ό.π., 2016.

⁷⁴ Feisst, S., ό.π., 2016.

⁷⁵ Pearson, L., «"Improvisation" in Play: A View Through South Indian Music Practices», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 446-461.

⁷⁶ Racy, A., J., «Improvisation in Arab Musical Practices στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 462-472.

⁷⁷ Marino, S., «Improvisation in Pop-Rock Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 431-445.

⁷⁸ Hisama, E., M., «Improvisation in freestyle rap», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(12), σσ.250-257.

⁷⁹ Bailey, D., ό.π., 1993.

⁸⁰ Nachmanovitch, S., ό.π., 1990.

ηχογραφημένο προϊόν, αν και ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι σε μια τέτοια περίπτωση, ο αυτοσχεδιασμός παύει να είναι αυτοσχεδιασμός, λόγω της επαναληψιμότητάς του⁸¹. Ακόμα και στις περιπτώσεις που είναι πολύ αυστηρές ως προς την εκτέλεση της μουσικής, ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να προκύψει- ακόμη και στην περίπτωση μιας συναυλίας για την οποία έχουν γίνει εκτεταμένες πρόβες πάνω στην παρτιτούρα- καθώς, την στιγμή της ερμηνείας, αναμένεται ότι θα περιλαμβάνεται λεπτός αυτοσχεδιασμός⁸².

Η ικανότητα πολλών μουσικών να παίζουν ένα μουσικό όργανο με δεξιοτεχνία, διαβάζοντας παρτιτούρα δεν σημαίνει ότι μπορούν και να αυτοσχεδιάσουν καθώς, η ικανότητα να αυτοσχεδιάσει κανείς είναι κατά κύριο λόγο ζήτημα ψυχικής και πνευματικής φύσεως, και όχι απλώς ζήτημα επισταμένης γνώσης πάνω στην θεωρία της μουσικής ή δεξιοτεχνίας⁸³. Το πώς μαθαίνει κανείς να αυτοσχεδιάζει είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, καθώς ο αυτοσχεδιασμός είναι θέμα αντίληψης και κατανόησης, η οποία προκύπτει από την πλήρη εξοικείωση του αυτοσχεδιαστή με το αντικείμενο πάνω στο οποίο θέλει να αυτοσχεδιάσει, από την ενεργητική ακρόαση την μίμηση και την εμπειρία⁸⁴.

Στις συνθετικές ή σεναριακές μορφές τέχνης, υπάρχουν δύο είδη χρόνου: η στιγμή της έμπνευσης, κατά την οποία μια άμεση διαίσθηση της ομορφιάς ή της αλήθειας έρχεται στον καλλιτέχνη- στη συνέχεια, ο συχνά επίπονος αγώνας για να την κρατήσει αρκετά, ώστε να την αποτυπώσει στο χαρτί ή στον καμβά, στο φιλμ ή στην πέτρα. Στον αυτοσχεδιασμό, υπάρχει μόνο ένας χρόνος: ο πραγματικός χρόνος - ο χρόνος της έμπνευσης, ο χρόνος της τεχνικής δόμησης και η υλοποίηση της μουσικής, ο χρόνος της επικοινωνίας με το κοινό, καθώς και ο συνηθισμένος χρόνος του ρολογιού, είναι όλοι ένας⁸⁵.

Υπάρχουν δύο τρόποι να αυτοσχεδιάσεις: ο ένας-είναι ο αυτοσχεδιασμός, με την χρήση μιας συγκεκριμένης φόρμας και ο άλλος είναι η διεύρυνση (expansion)-όταν αυτοσχεδιάζει κανείς με συγκεκριμένη φόρμα δεν είναι απαραίτητο να θυμάται τα πάντα με λεπτομέρεια, αρκεί να μπορεί να ανακαλέσει το πλάνο, την μέθοδο και τον χαρακτήρα της φόρμας, ενώ όταν κανείς ακολουθεί τον αυτοσχεδιασμό της διεύρυνσης, η φόρμα γενικεύεται και αυτό-ιδρύεται- σε κάθε περίπτωση ένα από τα δυνατά σημεία του αυτοσχεδιασμού είναι ότι μπορεί να μεταμορφώσει

---

⁸¹ Feisst, S., ό.π., 2016.

⁸² Burrows, J., & Reed, C., G., «Free improvisation as a path-dependent process» », στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 1(23), 2016.

⁸³ Nachmanovitch, S., ό.π., 1990.

⁸⁴ Bailey, D., ό.π., 1993.

⁸⁵ Nachmanovitch, S., ό.π., 1990.

μία παράσταση σε κάτι καλύτερο και υψηλότερο από αυτό που περίμενε κανείς⁸⁶. Προκειμένου να προκύψει αυτό, είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι η μουσική ελευθερία είναι το βασικό χαρακτηριστικό κάθε αυτοσχεδιασμού και, ως εκ τούτου, χρειάζεται χώρο. Από την άλλη μεριά, κάθε μουσική ιδέα, είτε πρωτότυπη είτε δανεισμένη, πρέπει να περιορίζεται σε κάποιο βαθμό, ώστε να παραμένει κατανοητή και ενδιαφέρουσα⁸⁷.

Οι ιστορικές πηγές για τις τεχνικές και την αισθητική του αυτοσχεδιασμού προσφέρουν τρία ζεύγη αντιθετικών εννοιών: τη σύγκρουση μεταξύ ελευθερίας και φόρμας, τη συνεχή διαδικασία διαπραγμάτευσης μεταξύ ατομικότητας και της συμβατικότητας και τον τρόπο με τον οποίο το μυαλό του αυτοσχεδιαστή ταλαντεύεται μεταξύ διαίσθησης και στοχασμού.

Ελευθερία και φόρμα: η εφευρετικότητα του ατόμου εξαρτάται από την συγκέντρωση και ικανότητα απομνημόνευσης του αυτοσχεδιάζοντα. Μόνο ένας έμπειρος εκτελεστής, θα πρέπει να ξεκινά έναν αυτοσχεδιασμό χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία - όλοι οι άλλοι χρειάζεται να εξοικειωθούν με την συγκέντρωση και την απομνημόνευση και θα μπορούσαν να αρχίσουν με έναν αυτοσχεδιασμό που αφορά στα υφολογικά (στυλιστικά/ornamentation) στοιχεία ενός μουσικού θέματος το οποίο έχουν αποστηθίσει. Η ικανότητα μνήμης του ερμηνευτή είναι ζωτικής σημασίας ώστε ένας ερμηνευτής να επιτύχει αρμονία και συνοχή στις απόπειρες του να αυτοσχεδιάσει⁸⁸.

Μεταξύ ατομικότητας (individuality) και σύμβασης (conventionality): από τη μία πλευρά, καθοδηγείται από την κανονικότητα, που προσφέρει η γνώση του ρεπερτορίου - όσο μεγαλύτερο σε εύρος είναι το ρεπερτόριο, τόσο μεγαλύτερη είναι η δυνατότητα των μουσικών να διαφοροποιήσουν την μουσική τους συνδυάζοντας ενδεχομένως διαφορετικά ρεπερτόρια, ώστε να γίνει πιο ενδιαφέρουσα η παράσταση, ενώ, ταυτόχρονα, το απρόβλεπτο που κρύβει μία παράσταση, μπορεί να οδηγήσει σε απρογραμμάτιστες στιγμές ευδαιμονίας, οι οποίες συμβαίνει να ξεπερνούν τις νόρμες της εποχής και οπωσδήποτε προέρχονται από την ατομικότητα του ερμηνευτή και τη μοναδικότητα μιας ανεπανάληπτης κατάστασης. Με αυτό τον τρόπο, η ατομικότητα δύναται να ξεπροβάλλει μέσω της σύμβασης χάρη στον αυτοσχεδιασμό⁸⁹.

---

⁸⁶ Bailey, D., ό.π., 1993.

⁸⁷ Eggers, K., & Lehner, M., «Freedom and Form in Piano Improvisation in the early 19th Century», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, (24), σσ.343-354, 2022.

⁸⁸ Eggers, K., & Lehner, M., ό.π., 2022

⁸⁹ Eggers, K., & Lehner, M., ό.π., 2022

Μεταξύ διαίσθησης και στοχασμού: κατά την διάρκεια ενός αυτοσχεδιασμού, η διαμεσολάβηση και η εναλλαγή μεταξύ πιο ελεύθερων και προσχεδιασμένων μουσικών υλικών όχι μόνο παρέχει ποικιλία, αλλά εγγυάται μια ισορροπία ελευθερίας και συνοχής, ενώ επιτρέπει επίσης στον ερμηνευτή να γλιστρήσει σε αυτή τη "διαισθητική" κατάσταση του μυαλού. Σε έναν αυτοσχεδιασμό χρησιμοποιείται συχνά, ένας συνολικός δομικός σχεδιασμός, κατά την διάρκεια του οποίου οι αυτοσχεδιαστές έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν πότε θα τον εγκαταλείψουν και πότε θα επιστρέψουν σε αυτόν – ο αυτοσχεδιασμός συμβαίνει μεταξύ της διαίσθησης και του στοχασμού, καθώς με βάση την διαίσθηση κανείς δοκιμάζει να πράξει, και με τον στοχασμό αναπροσαρμόζεται, για να ξαναδοκιμάσει όταν δοθεί η ευκαιρία⁹⁰.

Ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να εμφανίζεται είτε ως μέσο ζωντανής εκτέλεσης, κατά την οποία η μουσική που παράγεται, γίνεται αντιληπτή ως αποτέλεσμα της ικανότητας του ερμηνευτή (των ερμηνευτών) να αυτοσχεδιάζει, είτε ως μέσο σύνθεσης κατά το οποίο το έργο γίνεται αντιληπτό ως μεταγραφή μουσικών ιδεών που μπορούν να παράγονται τη στιγμή της εκτέλεσης (π.χ. στο πιάνο, νοερά) ή να είναι τυχαία, ως μέσο δημιουργίας κατά την εκτέλεση⁹¹.

Ο αυτοσχεδιασμός αποτελεί ζωτικό παράγοντα της παραδοσιακής, της λαϊκής και της κλασικής μουσικής του παρελθόντος, η κατανόηση του αυτοσχεδιασμού ως μιας πρακτικής της οποίας τα αποτελέσματα προάγουν τον αυθορμητισμό, την ταχύτητα της δημιουργικής διαδικασίας, τη φανταστική και εκφραστική ελευθερία, την εφευρετικότητα, και η παραγωγή πλούτου είναι χαρακτηριστικά άξια να ενσωματώσει κανείς στη μουσική του σε διάφορα στάδια της⁹².

Είναι μύθος ότι ο αυτοσχεδιασμός πραγματοποιείται χωρίς πρόβες. Είναι σαφές ότι οι αυτοματισμοί και η ευελιξία στην αυθόρμητη λήψη αποφάσεων μπορούν να θεμελιωθούν μόνο σε χρόνια εμπειρίας και εντατικής πρόβας, επειδή αυτό παρέχει μια βάση πάνω στην οποία στην οποία μπορείς να καταφύγεις τη στιγμή. Επίσης, εάν στον αυτοσχεδιασμό υπάρχει πρόθεση, ο ισχυρισμός ότι δεν υπάρχει πρόθεση σε έναν μουσικό αυτοσχεδιασμό είναι και αυτό μύθος, καθώς η επιλογή του χώρου της συναυλίας ή των συνεργατών δηλώνει από μόνο του μια πρόθεση. Είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι ο χώρος της συναυλίας (πχ η καθεδρική ακουστική που μπορεί να σου προσφέρει ένα συγκεκριμένο σημείο), η ύπαρξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού μεταξύ μουσικών αλλά και μουσικών με το κοινό, το 'άδειασμα' του ερμηνευτή πριν από την εμφάνιση του, ώστε να νοιώθει 'κενός', το ξεκίνημά του (ποτέ

---

⁹⁰ Eggers, K., & Lehner, M., ό.π., 2022

⁹¹ Wilson, A., «Improvisation and Authenticity in Early 20th Century Western Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 355-373

⁹² Feisst, S., ό.π., 2022.

ξεκινάει κανείς και πώς ως σημείο απόφασης) το τέλος (πότε κάτι έχει ολοκληρωθεί - ως σημείο απόφασης) της παράστασης αλλά και η ροή (ένα συναίσθημα που δεν αναγνωρίζεται με ακρίβεια, αλλά βιώνεται ως κάτι ρευστό) που την διέπει, όσο αυτή εκτυλίσσεται, είναι σημεία-κλειδιά, για έναν αυτοσχεδιασμό⁹³.

Όταν δύο ή περισσότεροι άνθρωποι δημιουργούν μουσική μαζί, αυτή η συντροφικότητα-κατά την οποία όμως η ατομική αυτονομία εξακολουθεί να υφίσταται- έχει διαστάσεις διαπροσωπικής πυκνότητας και βάθους (από επιφανειακή και εργαλειακή, σε ένα συναδελφικό επίπεδο, ως πολύ βαθιά και ειλικρινής, με πλούσια αλληλεπίδραση) και απαιτεί αμοιβαία ενσυναίσθηση μεταξύ των μουσικών και ενσυναίσθηση προς την αναπτυσσόμενη κοινή μουσική, με αποτέλεσμα την κοινή εμπειρία μιας αναδυόμενης πρόσθετης, διαπροσωπικής οντότητας - μιας κοινής φωνής⁹⁴.

1.3 Χορός

Στον χορό, ο αυτοσχεδιασμός κατέχει επίσης μία σημαντική θέση είτε ως άσκηση είτε ως είδος χορού. Είναι συνυφασμένος με διάφορα είδη χορού και σε διάφορα στάδιά του από την πρόβα ως την παράσταση. Ωστόσο στον κόσμο του χορού, ο αυτοσχεδιασμός έχει αντιμετωπιστεί συχνά αρνητικά σε σύγκριση με την σύνθεση χορογραφιών, καθώς η δεύτερη θεωρείται, από πολλούς, πολύ ανώτερη του αυτοσχεδιασμού στο χορό, ωστόσο, σύμφωνα με τον Jean-François de Raymond, ο αυτοσχεδιασμός ως πράξη είναι αυτό που συμβαίνει μεταξύ της στιγμής της σύλληψης και της εκτέλεσης, γεγονός το οποίο φανερώνει τελικά τον ισχυρό δεσμό μεταξύ σύνθεσης και αυτοσχεδιασμού⁹⁵. Παρότι ο αυτοσχεδιασμός ως πρακτική διαχέεται σε ένα ευρύτερο χορευτικό φάσμα, η ενότητα αυτή επικεντρώνεται κυρίως στον σύγχρονο χορό και συγκεκριμένα σε αυτό το είδος που λέγεται *contact improvisation*⁹⁶, καθώς

---

⁹³ Gartmann, T., «Repeatability versus Unrepeatability in Free Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, (27), σσ.392-404, 2022

⁹⁴ Peters, D., «Empathy in Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 421-430.

⁹⁵ Couderc, B., *L'improvisation en danse: une présence à l'instant*, διδακτορική διατριβή, επιβλέπων Yvon LÉZIART, Rennes: Université Rennes 2, juin 2009.

⁹⁶ Ο αυτοσχεδιασμός επαφής (CI) είναι μια χορευτική πρακτική στην οποία τα σημεία φυσικής επαφής αποτελούν τη βάση για μια εξερεύνηση μέσω αυτοσχεδιαστικής κίνησης. Πέρα από τα απλά σημεία σωματικής επαφής μεταξύ των παρτενέρ είναι η σφαιρική επαφή (ακουστική, κιναισθητική, αντιληπτική, συναισθηματική) μεταξύ του χορευτή με τους παρτενέρ του και το περιβάλλον (έδαφος, χώρος, βαρύτητα κ.λπ.). Ο αυτοσχεδιασμός επαφής (CI) είναι μια δημιουργική μορφή χορού που αναδύεται από τη σωματική επαφή μεταξύ των παρτενέρ. Δημιουργήθηκε από τον Steve Paxton, μαθητή του Merce Cunningham, στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1972. Η πρακτική υπερβαίνει τα καθιερωμένα όρια μεταξύ γυμναστικής, πολεμικών τεχνών, διαλογισμού και χορού. Ερχόμενοι σε κατάσταση επαφής, οι χορευτές βιώνουν άμεσα με τους παρτενέρ τους τις δυναμικές φυσικές δυνάμεις που επηρεάζουν κάθε κίνηση: μάζα, ορμή, αδράνεια, τριβή. Η πολυδιάστατη φύση - σωματική, συναισθηματική και

είναι το πιο συνυφασμένο με τον αυτοσχεδιασμό ως προς την λογική που το διέπει και την λειτουργία του.

Όσον αφορά στο σύγχρονο χορό γενικά, το πρωταρχικό μέσο, μέσω του οποίου πραγματοποιείται η αυτοσχεδιαστική τέχνη στο χορό, είναι το ανθρώπινο σώμα και οι αλληλεπιδράσεις του με άλλα σώματα. Το πλήρες φάσμα των ανθρώπινων χαρακτηριστικών, συμπεριλαμβάνει όλους τους πόρους φυσικούς εννοιολογικούς και συναισθηματικούς και είναι όλοι διαθέσιμοι για τον αυτοσχεδιασμό στο χορό⁹⁷. Πώς οι χορευτές του σύγχρονου χορού δημιουργούν κάτι από το τίποτα κατά τη διάρκεια του αυτοσχεδιασμού; Συχνά τους δίνεται ένα έργο για να αυτοσχεδιάσουν με σκοπό να δημιουργήσουν υλικό για ένα καθορισμένο έργο. Αυτό το υλικό δημιουργείται χρησιμοποιώντας το σώμα με μια εκτεταμένη έννοια, εμπνευσμένο από οποιαδήποτε ή όλες τις αισθήσεις, συχνά αντλώντας από εννοιολογικά, θεωρητικά ή συναισθηματικά θέματα, κάνοντας χρήση του σώματος αντιμετωπίζουν και εμπλέκονται πολλές φορές σε προβλήματα εννοιολογικά⁹⁸. Αυτό προσφέρει έδαφος για έναν αυτοσχεδιασμό - μέσω αυτής της δημιουργικής διεργασίας, το σώμα συνδέεται με τα άλλα σώματα, συμπεριλαμβανομένων όσων φέρνει το σώμα μαζί του - την ιστορία του - και έτσι αντανακλά το ιδιαίτερο φυσικό και πολιτισμικό υπόβαθρο του ατόμου ή της ομάδας⁹⁹. Τα σώματα εμφανίζονται έτσι ως ένα σύνθετο υλικό από το οποίο μπορεί να γίνει τέχνη. Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας τρόπος μέσω του οποίου ο χορευτής 'δημιουργείται', κατά μία έννοια, μέσα στη ροή της δράσης: εδώ βρίσκεται ο πυρήνας της δημιουργικότητας, καθώς τα σώματα των χορευτών δεν υπάρχουν απλώς στον κόσμο, αλλά δημιουργούνται και ξαναδημιουργούνται διαρκώς σε μια μακρά σειρά στιγμών που περιλαμβάνουν συλλογική προσοχή προς τους άλλους αλλά και μεταξύ τους¹⁰⁰.

πνευματική - του σημείου επαφής επιτρέπει επίσης στους χορευτές να εμπλακούν σε μη λεκτική επικοινωνία με συγκεκριμένο τρόπο και σε διάφορα επίπεδα. Μια τυπική συνεδρία CI ξεκινά με μια στιγμή παρουσίας με τον εαυτό του, κατά την οποία ο συμμετέχων εμπλέκεται με το πάτωμα και το σώμα του. Τεντώνομαι, χασιμουριέμαι, δίνω προσοχή στην αναπνοή μου, στη μάζα μου, στα συναισθήματά μου, στο περιβάλλον γύρω μου. Τότε, κάπου κοντά, η παρουσία ενός άλλου παίρνει μορφή, την οποία αντιλαμβάνομαι πρώτα ως δόνηση, μετά ως ελαφριά πίεση κάπου στο σώμα μου. Αυτό είναι το σημείο επαφής, όπου η πίεση αυξομειώνεται, αλλάζει και επηρεάζει το ντουέτο. Αφήνω την ισορροπία και αισθάνομαι τον εαυτό μου να πέφτει σε ρευστότητα, αφιδώνοντας πάνω από τον σύντροφό μου για να συναντήσει το έδαφος. Η ελευθερία που νιώθω προέρχεται από την ευθύνη. Ενεργώντας αργά, μια ήρεμη δύναμη μου επιτρέπει να αντιμετωπίσω τυχόν εκπλήξεις ή έκτακτες καταστάσεις. Ο χορός έχει αρχίσει. (ACI, <https://contactimpro.org/>).

⁹⁷ Carter, C.L., «Improvisation in dance», *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 58(2), 2000, σσ.181-190.

⁹⁸ Leach, J., and Stevens, C.J., «Relational creativity and improvisation in contemporary dance», *Interdisciplinary Science Reviews*, 45(1), 2020, σσ.95-116.

⁹⁹ Leach, J., and Stevens, C.J., ό.π., 2020.

¹⁰⁰ Leach, J., and Stevens, C.J., ό.π., 2020.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα είδος χορού που ‘αναπνέει’ μέσα στην ροή της δημιουργίας του σε ένα συνεχές παρόν. Την ώρα του αυτοσχεδιασμού στον χορό, δεν διαχωρίζεται η σκέψη¹⁰¹ από την πράξη, οι χορευτές/τριες σκέφτονται ‘σε κίνηση’ κάτι που τελικά καθιστά την σκέψη ‘κινητική’¹⁰². Κατά την αυτοσχεδιαστική εμπειρία, όταν κάποιος αυτοσχεδιάζει, δεν κάνει ρητές επιλογές. Αντίθετα, ένας συγκεκριμένος τρόπος κίνησης απαιτεί έναν συγκεκριμένο κινητικό κόσμο και ένας συγκεκριμένος κινητικός κόσμος απαιτεί έναν συγκεκριμένο τρόπο κίνησης, η σκέψη στην κίνηση είναι μια εμπειρία στην οποία όλες οι κινήσεις αναμειγνύονται σε ένα συνεχιζόμενο κινητικό συμβάν¹⁰³.

Ο χορευτικός αυτοσχεδιασμός μοιάζει πολύ με το σωματικό παιχνίδι. Το παιχνίδι, όπως είδαμε και στο πεδίο του θεάτρου, παίζει καθοριστικό ρόλο στην απελευθέρωση της δημιουργικότητας και του αυθορμητισμού του ατόμου. Ομοιότητες μεταξύ των δύο είναι ότι και οι δύο μπορούν να θεωρηθούν σωματικές δραστηριότητες στις οποίες το νόημα δημιουργείται μέσω της σωματικής εναρμόνισης με τον εαυτό, τους άλλους και τον κόσμο. Η ίδια η κίνηση είναι η κινητήρια δύναμη και η διαδικασία δημιουργίας νοήματος είναι βαθιά ενσωματωμένη στην κινητική εμπειρία¹⁰⁴. Ο αυτοσχεδιασμός ως μορφή παράστασης (περφόρμανς) κινδυνεύει να πέσει σε συνήθη επαναλαμβανόμενα μοτίβα που μπορεί να γίνουν βαρετά τόσο για τους ερμηνευτές όσο και για τους θεατές. Στον αυτοσχεδιαστικό χορό, ο ερμηνευτής πρέπει να δημιουργεί μια συνεχή ροή ιδεών και μοντέλων κίνησης και να εκπλήσσει συνεχώς τον εαυτό του, καθώς και τους θεατές¹⁰⁵. Ο πλούτος και η ποικιλία προστίθενται στη διαδικασία του

---

¹⁰¹ Η σκέψη, όπως επισημαίνει η Θεοδωροπούλου, «συνδέεται με έμφαση με την αναζήτηση του νοήματος, την αποδόμηση των καθιερωμένων». Επιπλέον σημειώνει ότι για την Arendt «ως αφανής, μονήρης διάλογος με τον εαυτό - οξύνει την επίγνωση της διαφοράς εντός της ταυτότητας, όπως την αντιλαμβάνεται η συνειδητότητά μας, και οδηγεί, απελευθερωτικά, στη συνείδηση και την κρίση που διεμβολίζει τον κόσμο των φαινομένων – σε αυτόν τον κόσμο, δηλαδή, όπου η μέριμνα δεν μας αφήνει το περιθώριο να σκεφτούμε [...] διότι η σκέψη δεν κινείται κυρίως ως αναγνώριση αλλά ως εφεύρεση. Με αυτήν την έννοια, η σκέψη είναι κίνηση δημιουργική εξίσου όσο και κριτική, σε μία σπειροειδή δυναμική», (Θεοδωροπούλου, Ε., «Φαντασία Νεκρή Φανταστείτε. Το παράδοξο μιας επίκλησης στην εκπαίδευση» στο: Σαραφίδου Κ. (επίμ), *Η Δημιουργικότητα στην Εκπαίδευση*, Δράμα: Εταιρεία Επιστημών Αγωγής Δράμας, 2014, σ.183, 184).

¹⁰² Ravn, S. and Høffding, S., «Improvisation and thinking in movement: an enactivist analysis of agency in artistic practices», *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 2022, 21(3), σσ.515-537.

¹⁰³ Ravn, S. and Høffding, S., ό.π., 2022.

¹⁰⁴ Hermans, C., «To touch and to be touched: interconnectedness and participatory sense-making in play and dance improvisation», *Journal of Dance Education*, 2022, 22(4), σσ.211-222.

¹⁰⁵ Carter, C.L., ό.π., 2000. Πρβλ. τη σχέση μεταξύ της ελευθερίας, της σκέψης, του φιλοσοφικού αναστοχασμού και της περφόρμανς: «Από τη μία πλευρά, η συστηματική και αναδρομική δομή του φιλοσοφικού αναστοχασμού είναι μοναδική και γενική: η άσκηση της φιλοσοφίας συνεπάγεται την προϋπόθεση της ελευθερίας (από τον εαυτό μας), η οποία είναι εφικτή μόνο με την άσκηση του φιλοσοφικού αναστοχασμού (που παράγει τον εαυτό μας). Αλλά η άλλη πλευρά της ελευθερίας είναι το άνοιγμα στο απροσδόκητο, στο νέο, σε ό,τι συμβαίνει εδώ και τώρα- που σημαίνει επίσης: "ετοιμότητα να είμαστε απροετοίμαστοι" (και, όπως γνωρίζουμε ήδη αυτό είναι η περιέργεια). Με άλλα λόγια, η

αυτοσχεδιασμού με τη βοήθεια της άμεσης ανατροφοδότησης, η οποία μπορεί να αλλάξει εντελώς την κατεύθυνση των γεγονότων¹⁰⁶.

Όσον αφορά ειδικότερα στο συγκεκριμένο είδος του *Contact improvisation*, αυτό το είδος χορού χρησιμοποιεί την επίγνωση της τριβής, της ορμής, της βαρύτητας και της αδράνειας για να εξερευνήσει τις κινητικές σχέσεις μεταξύ των χορευτών. Στο CI δεν υπάρχουν προκαθορισμένα βήματα και οι ερμηνευτές του τονίζουν τη σημασία του να 'ακούει' κανείς τον εαυτό του και τους άλλους καθ' όλη τη διάρκεια του αυτοσχεδιασμού. Το CI είναι μια μορφή χορού που απαιτεί αλλά και παραχωρεί ένα επίπεδο ελευθερίας και ευθύνης, όπου οι άνθρωποι μπορούν να συμμετέχουν και να αποχωρούν από το χορό όπως επιθυμούν. Οι ερμηνευτές του μπορούν να χορέψουν μόνοι τους, σε ντουέτο, σε ομάδα και μπορούν να αλλάξουν παρτενέρ ανά πάσα στιγμή. Το CI είναι μια πειραματική μορφή χορού που επιτρέπει τη δοκιμή των φυσικών ορίων και δυνατοτήτων χωρίς τον περιορισμό¹⁰⁷.

Σύμφωνα με τους Dey & Sarco-Thomas, εφόσον το 'con-' περιγράφει το 'μαζί' ενώ το -tact την αφή, εάν δύο χορευτές είναι τα δύο σημεία του χορού, τότε το τρίτο είναι το σημείο της επαφής. Το τρίτο σημείο είναι αυτό μεταξύ τους, είναι ένας χώρος αναδύμενης, απελευθερωτικής δυνατότητας: αυτό το φευγαλέο και πάντα προσωρινό κέντρο και άκρο που είναι κοινό και για τα δύο, αλλά έξω και από τα δύο, ένα "τυφλό σημείο" μέσα στο οποίο και γύρω από το οποίο τα δύο σώματα προσανατολίζουν το παιχνίδι τους¹⁰⁸.

Το CI προάγει την ικανότητα των χορευτών να αισθάνονται και να ανταποκρίνονται ταυτόχρονα στην κίνηση των άλλων χορευτών καθώς και στην κίνηση του εαυτού τους και της ευρύτερης ομάδας, συμμετέχοντας στη δυναμική που δημιουργείται από τα σώματα που χορεύουν. Ένα παράδειγμα για να κατανοηθεί πως μπορεί να εξελιχθεί μια χορογραφία contact improvisation είναι η ανταπόκριση στα εξωτερικά ερεθίσματα που δίνει το περιβάλλον, όπως

συγκεκριμένη άσκηση του αναστοχασμού (που είναι η ελευθερία)- έχει μια μοναδική δομή- αλλά, καθώς συμβαίνει ως απάντηση στο αναδύμενο απρόβλεπτο, η συγκεκριμένη άσκησή της ανοίγει ένα δυνητικά άπειρο φάσμα πραγματικών δυνατοτήτων για να είναι κανείς δημιουργικός. Πράγμα που σημαίνει επίσης, την (εκ νέου) δημιουργία του εαυτού. Οι συλλογικές δράσεις είναι αλληλεπιδράσεις με την έννοια ότι οι στόχοι της δράσης διαπραγματεύονται και διαμορφώνονται στο πλαίσιο της περφόρμανς, ως μέρος της ίδιας διαδικασίας που δημιουργεί τον συλλογικό παράγοντα. Αυτός ο συλλογικός παράγοντας είναι, κατά κάποιον τρόπο, περιέργως σε αναζήτηση του εαυτού του. Δημιουργείται (εκ νέου) μέσα από τις νέες αξίες και τα νοήματα που αναδύονται εντός της περφόρμανς» (Bertinetto, A., ό.π., 2018, σελ. 89)

¹⁰⁶ Carter, C.L., ό.π., 2000.

¹⁰⁷ Deans, C.& Pini, S., «Skilled performance in Contact Improvisation: the importance of interkinaesthetic sense of agency» *Synthese*, 200(2), άρθρο 139, 2022. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11229-022-03629-7>

¹⁰⁸ Dey, M. & Sarco-Thomas, M., «Framing the gap: Contact [and] improvisation», *Journal of Dance & Somatic Practices*, 6(2), 2014, σσ.119-128.

οι ήχοι. Κάνοντας μια κίνηση για κάθε θόρυβο που γίνεται αντιληπτός, ο χορευτής καταλήγει άραγε να παράγει μία χορογραφία; Αφού σε κάθε νέο «θόρυβο» που ακούει, προτείνει μία νέα κίνηση, βασικά, μέσω αυτής της διαδικασίας, εξασκεί μια σύνδεση με την πραγματικότητα γύρω του¹⁰⁹.

Ένας χορευτικός αυτοσχεδιασμός είναι μοναδικός, με την έννοια ότι δεν εκπληρώνεται καμία παρτιτούρα, δεν αναπαράγεται καμία παράσταση. Οι χορευτές που αυτοσχεδιάζουν, κατανοούν αυτή τη μοναδικότητα με τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν το χορό. Έχουν συμφωνήσει να ακολουθήσουν τους κανόνες, κατά κάποιον τρόπο, ενός χορευτικού αυτοσχεδιασμού, κανόνες που θα μπορούσαν πολύ γενικά να συνοψιστούν ως εξής: χορέψτε το χορό όπως προκύπτει αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή σε αυτό το συγκεκριμένο μέρος¹¹⁰. Η γνώση της τεχνικής του χορού αυξάνει την αίσθηση της σωματικής διαθεσιμότητας¹¹¹ και αυτή η διαθεσιμότητα είναι απαραίτητη για έναν επιτυχημένο αυτοσχεδιασμό. Επομένως η εις βάθος γνώση του γνωστικού αντικειμένου και η άνεση πλοήγησης μέσα σε αυτό είναι που προσφέρει την απαραίτητη διαθεσιμότητα για να αυτοσχεδιάσει εποικοδομητικά ο/η δρων.

1.4 Γλυπτική¹¹²

Στην γλυπτική η χρήση του όρου του αυτοσχεδιασμού είναι πρωτόλεια και δεν εμφανίζεται συχνά στην βιβλιογραφία, ωστόσο στο συλλογικό τόμο των Bertinetto, & Ruta, M., *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, αναδύεται μία νέα οπτική για αυτό το πεδίο στην οποία ο αυτοσχεδιασμός έχει να προσφέρει και η οποία έχει και αυτή να προσφέρει και στον αυτοσχεδιασμό.

---

¹⁰⁹ Deans, C.& Pini, S., ό.π., 2022.

¹¹⁰ Ravn, S. and Høffding, S., ό.π., 2022.

¹¹¹ Mullis, E., «Dance improvisation as experimental inquiry» στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 475-487)

¹¹² Εδώ θα μπορούσε να προστεθεί και η καλλιτεχνική φόρμα της Installation, καθώς και αυτή μπορεί να ενσωματώνει αυτοσχεδιαστικά στοιχεία σε διάφορα επίπεδα: οι καλλιτέχνες μπορούν να αυτοσχεδιάζουν κατά την παραγωγή έργων τέχνης installation, ενώ αυτά με την σειρά τους μπορούν να είναι καταγραφές αυτοσχεδιαστικών ενεργειών, να απεικονίζουν αυτοσχεδιαστικές διαδικασίες, να αποτελούν παράδειγμα αυτοσχεδιασμού και να εκφράζουν έναν αυτοσχεδιαστικό χαρακτήρα. Επιπλέον, το κοινό των συμμετοχικών έργων τέχνης installation μπορεί να κληθεί να συμμετάσχει σε αυτοσχεδιασμούς, ενώ οι ομάδες επιμελητών/τριών που είναι υπεύθυνες για τη δημιουργία εκθέσεων έργων τέχνης installation μπορούν να έχουν την ελευθερία να αυτοσχεδιάζουν κατά την εγκατάσταση των έργων αυτών (Caldarola, E., «Improvisation and Installation Art», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 617-630). Αυτή η φόρμα μπορεί φυσικά να εμφανίζεται ως τρόπος παρουσίασης καλλιτεχνικού έργου και άλλων τεχνών.

Παρότι η γλυπτική είναι μία τέχνη μη παραστατική, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία τάση των καλλιτεχνών να την προσεγγίζουν ή να την οδηγούν σε μία περισσότερο παραστατική μορφή, όπου δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην δημιουργία σχέσης μεταξύ θεατών με τα γλυπτά. Τα γλυπτά είναι τρισδιάστατα σώματα, και κατοικούν στον ίδιο χώρο στον οποίο ζούμε κι εμείς, απευθύνονται στην αφή και προκαλούν ενσώματες εμπειρίες, επομένως η σχέση με τα έργα πλαστικών τεχνών μπορούν να ιδωθούν και ως μία αυτοσχεδιαστική δραστηριότητα. Μία τέτοια προσέγγιση της γλυπτικής με επίκεντρο την αφή, ωστόσο, λαμβάνει δύο κατευθύνσεις -από τη μία ο ρόλος της πραγματικής αφής, όπου ο θεατής αλληλεπιδρά μέσω των χεριών και του δέρματος-, από την άλλη, η αφή μπορεί να εννοηθεί ευρύτερα (δηλαδή με μια συναισθηματική έννοια), έτσι ώστε ακόμη και μορφές απτικής όρασης προβλέπονται ως νόμιμη υποδοχή των γλυπτών μέσω της αφής¹¹³.

Η γλυπτική χειρονομία¹¹⁴ είναι πάντα αυτοσχεδιαστική¹¹⁵, καθώς οη γλύπτης|τρια όταν αντιμετωπίζει το επιλεγμένο θέμα, δεν μπορεί παρά να εφεύρει εν μέρει μια καινοτόμο

---

¹¹³ Iacobone, A., «Improvisation in Sculpture», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ). *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, 2022, NY: Routledge, 2022, σσ.585-599.

¹¹⁴ «Στην ιδιαίτερη εκείνη στιγμή της ανάδυσης/ Ursprung της σκέψης, ως μιας χειρονομίας, δηλαδή, ως σκέψης που ανοίγει το δρόμο για την εμφάνιση της πρώτης σκιάς της φιλοσοφικής έννοιας, αναγνωρίζουμε μια πολύπλοκη συμπύκνωση και συνύφανση που υπερβαίνει την παθητική κατά το μάλλον ή ήττον και συνήθη διαδρομή από το υλικό (sentiendum) στην έννοια (cogitandum), διαδρομή αυτή βεβιασμένη, αποσπασματική και νωθρή. [...] Είναι αυτή η χειρονομία ένα είδος Schwung, ορμής, ενέργειας, πηγαμιού, που πηγάζει από τη συνκίνηση και αποκαλύπτει τη συναισθηματικότητα του σκέπτεσθαι, την πρωτογενώς κλίνουσα και κινητική διάσταση του σκέπτεσθαι. Η χειρονομία της σκέψης, πριν ακόμα μπούμε στον κόσμο των συναισθημάτων με φιλοσοφικό τρόπο, είναι ο πίδακας ανάμεσα στη νόηση και το συναίσθημα, μέσα από τη μίξη τους, η ενσώματη σκέψη που σπερματικά και με παράδοξο τρόπο περιέχει τη φιλοσοφική πρόθεση: εάν αυτός ο πίδακας, το ίχνος του συναίσθηματος, αποσβεσθεί, η σκέψη, κατά τον Adorno, θα πέσει στην ταυτολογία. Αυτό όμως, η μη ταυτολογική αντίληψη της σκέψης, δεν μπορεί να θέτει το συναίσθημα χρονολογικά και χωρολογικά πριν και απέναντι, έτσι ώστε να ξεπεραστεί, ύστερα και αλλού, μέσα από μια ορθολογική μεταφορά, μεταστοιχείωση και μετάφρασή του σε έννοια (κατά την προσφιλή εκπαιδευτική στρατηγική), αλλά το φέρει πάντα ως το άλλο της σκέψης που περιέχεται σε αυτήν καθόλη τη διάρκεια της φιλοσοφικής περιπέτειας, καθώς αυτή μπορεί να ξεκινά από ένα σώμα που χορεύει ή θεάται/παρατηρείται να χορεύει, ένα λογοτεχνικό κείμενο που διαβάζεται ή γράφεται, έναν πίνακα που ζωγραφίζεται ή γίνεται αντικείμενο θέασης/παρατήρησης. [...] Ως φιλο-σκέψη, ως ισχυρός νευρώνας σκέψης μέσα σε πικνά ρεύματα και πλέγματα σκέψεων, αναζητά αυτήν την πρώτη στιγμή, όπου η σκέψη γίνεται τόσο αναγκαία όσο μια συνειδητή κίνηση του σώματος.» (Θεοδωροπούλου, Ε., «Εξοδος: Κάτι στον κόσμο μας αναγκάζει να σκεφτούμε», στο Θεοδωροπούλου Έ., (επίμ., εισ., μτφρ.), *Φιλοσοφία, φιλοσοφία είσαι εδώ; Κάνοντας φιλοσοφία με παιδιά*, Αθήνα: Διάδραση, 2013^a, σσ.341-342).

¹¹⁵ Ένα αυτοσχέδιο γεγονός, αν και εξαιρετικά αυθόρμητο, δεν θα πρέπει να νοείται ως κάτι που συμβαίνει ex nihilo: μάλλον, θα πρέπει να θεωρείται ότι αναδύεται από ένα υπόβαθρο και ότι είναι έντονα ριζωμένο σε αυτό και ότι αποτελείται από παραδόσεις, πρακτικά εμπόδια εγκαθιδρυμένα στην σωματική και συλλογική μνήμη. Ωστόσο και το ίδιο αυτό το υπόβαθρο, με την σειρά του, επηρεάζεται από την αυτοσχεδιαζόμενη εκτέλεση, η οποία δρα αναδρομικά σε αυτό. Η εμπειρογνωμοσύνη, δηλαδή, του ερμηνευτή είναι η προϋπόθεση της παράστασης, αλλά η παράσταση με τη σειρά της ενισχύει την εν λόγω εμπειρογνωμοσύνη- έτσι, η παραβίαση των τρεχόντων κανόνων δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη αποτυχία, καθώς μπορεί στην πραγματικότητα να δημιουργήσει νέους κανόνες και να προκαλέσει την παραγωγή ολοκαίνουργιας κανονιστικότητας (Bertram, G., W., «Improvisation as Normative Practice», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 21-32).

στρατηγική για την προσέγγισή του, ακόμη και αν διαμεσολαβείται από δεξιότητες και τεχνογνωσία, η συνάντηση με ένα συγκεκριμένο υλικό είναι πάντα μοναδική και δεν ανταποκρίνεται πλήρως στις προσδοκίες του καλλιτέχνη¹¹⁶.

1.5 Ζωγραφική και Σχέδιο

Πρόκειται και εδώ για ένα πεδίο με μικρή βιβλιογραφία γύρω από τον αυτοσχεδιασμό, ωστόσο ως πεδίο που αφορά στην εικόνα, στις δύο διαστάσεις έχει και αυτό να προσφέρει καθώς μέσα σε αυτό αναδύονται φωνές οι οποίες διερευνούν την σχέση που ενδεχομένως κρύβεται μεταξύ αυτής της τέχνης και του αυτοσχεδιασμού ή τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε μία τέτοια πρακτική να εισαχθεί, σε αυτήν.

Ο εικαστικός αυτοσχεδιασμός μπορεί σίγουρα και αυτός να παρασταθεί- καλλιτέχνες, οι οποίοι ζωγραφίζουν μπροστά σε κοινό, πιθανώς αλληλοεπιδρώντας με άλλους ερμηνευτές (μουσικούς, χορευτές, κ.λπ.)-, αν και το εικαστικό προϊόν είναι διακριτό από τη διαδικασία της ζωγραφικής, σε μία τέτοια περίπτωση το καλλιτεχνικό θέμα θα μπορούσε να είναι η ανάδυση ενός έργου μέσα από την αλληλεπίδραση μεταξύ του ζωγράφου, των υλικών και τυχόν άλλων εκτελεστών¹¹⁷.

Τον 20^ό αιώνα, οι νέες εμπειρίες που βίωναν οι καλλιτέχνες και τα αναδυόμενα διαφορετικά καλλιτεχνικά ρεύματα, άλλαζαν με τέτοιο ρυθμό, ώστε οι μεταβολές στην σύγχρονη τέχνη να είναι ραγδαία. Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα από τα φαινόμενα που ζωντάνεψαν στις εικαστικές τέχνες των αρχών του 20ού αιώνα. Πριν να γίνει ορατός, ο αυτοσχεδιασμός πρέπει να διαμορφώνεται σε έννοια και ιδέα, και ο καλλιτέχνης επιλέγει και φτιάχνει τα οπτικά του στοιχεία με την άμεση διαίσθησή του¹¹⁸. Αυτή η διαισθητική προσέγγιση, αφενός, αποδεικνύει ότι ο αυτοσχεδιασμός όχι μόνο δεν ανήκει σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά μπορεί επίσης να περάσει ανάμεσα σε τοπικές και φυλετικές μνήμες και να δημιουργήσει έργα που ταιριάζουν στην εποχή του¹¹⁹. Από την άλλη πλευρά, καθώς ο αυτοσχεδιασμός είναι μια εννοιολογική και διαισθητική διαδικασία και δεν περιορίζεται σε κάποιες ειδικές μορφές, πολλοί καλλιτέχνες σε διαφορετικούς τομείς της τέχνης, ακόμη και σε καινοτόμες

---

¹¹⁶ Iacobone, A., ό.π., 2022.

¹¹⁷ Bertinetto, A., & Ruta, M., «Improvisation in Painting», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 569-584.

¹¹⁸ Mohammad F., S., & Kafshchian M., A., «Improvisation in painting and Illustration», *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 2011, 2(44), σσ. 15-22.

¹¹⁹ Mohammad F., S., & Kafshchian M., A., ό.π., 2011.

συνδυαστικές προσεγγίσεις καλλιτεχνικών και μη καλλιτεχνικών υλικών, δημιουργούν νέα έργα βασισμένα σε αυτά τα νοήματα¹²⁰. Ο καλλιτέχνης εκπαιδεύοντας τον εαυτό του με αυτοσχεδιασμούς μπορεί να βιώσει τη στιγμή της ανακάλυψης και της άμεσης διαίσθησης από ένα νόημα και να του δώσει μια εξωτερική ύπαρξη¹²¹.

Ο καλλιτέχνης εμπλέκεται σε μια διαδικασία που είναι αυτοσχεδιαστική, όχι μόνο με την έννοια ότι το αποτέλεσμα της δεν είναι προγραμματισμένο ή με άλλο τρόπο προβλεπόμενο, αλλά και από την άποψη των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα μεταξύ καλλιτέχνη-εργαζόμενου και του αναδυόμενου πίνακα¹²². Ο καλλιτέχνης δεν βρίσκεται στη θέση ενός αποστασιοποιημένου, αυτόνομου παρατηρητή που ελέγχει τις ενέργειές του, αντίθετα, πρέπει να βασιστεί στις προσληπτικές του δεξιότητες και να αντιληφθεί τις λεπτές διαφορές, τις επιλογές και τους περιορισμούς που το έργο έρχεται να προσφέρει σε διάφορα στάδια της διαμόρφωσής του και να αντιδράσει σε αυτές¹²³. Η δράση εδώ καθορίζεται τόσο από την ευαισθησία, την εμπειρία, τις επιλογές και τον περιβάλλοντα χώρο του ατόμου, από τους υλικούς, χωρικούς και χρονικούς περιορισμούς που αντιμετωπίζει, όσο και από τη βούληση του ίδιου του έργου τέχνης, από το πώς συντίθεται¹²⁴.

1.6 Προηγμένος Σχεδιασμός¹²⁵

Πρόκειται για έναν συνδυασμό μικρότερων πεδίων που όμως μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά και η παρουσία του αυτοσχεδιασμού ως τρόπου δράσης σε αυτά τα υποπεδία γίνεται όλο και συχνότερη. Περιλαμβάνει περισσότερους τομείς σχεδιασμού, όπως την αρχιτεκτονική, την μηχανική, την πολεοδομία, το σχέδιο καθώς τις γενικές αρχές των τομέων συνάδουν ως προς το πώς εξυπηρετούνται από την αξιοποίηση του αυτοσχεδιασμού. Η πηγή από την οποία αντλεί στοιχεία το εν λόγω πεδίο είναι άλλοτε το πεδίο της μουσικής και το

---

¹²⁰ Mohammad F., S., & Kafshchian M., A., ό.π., 2011.

¹²¹ Mohammad F., S., & Kafshchian M., A., ό.π., 2011.

¹²² Landgraf, E., «Improvisation, posthumanism, and agency in art (Gerhard Richter painting)», *Liminalities*, 14(1), 2018, σσ.207-222.

¹²³ Landgraf, E., ό.π., 2018.

¹²⁴ Landgraf, E., ό.π., 2018.

¹²⁵ Χρησιμοποιείται ο συγκεκριμένος όρος για να συμπεριλάβει την μηχανική, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία και το σχέδιο και είναι δανεισμένος από το βιβλίο *Advanced Design: Universal Principles for All Disciplines* του Reis, J. Γιατί και οι τέσσερις αυτοί τομείς διακρίνονται από ομοιότητες στην λογική και την πρακτική που ακολουθούν, επομένως μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά και λειτουργίες όσον αφορά στην διαδικασία του αυτοσχεδιασμού.

πεδίο του θεάτρου, ωστόσο, φυσικά προχωρά σε κατηγοριοποιήσεις που συνάδουν με τα δικά του συμφραζόμενα.

Σε διάφορους τομείς των τεχνών - μουσική, χορό, σκηνικές τέχνες ή ακόμη και εικαστικές ή πλαστικές τέχνες - η ιδέα του αυτοσχεδιασμού έχει χρησιμοποιηθεί ως μέσο για να αμφισβητηθούν οι ιδέες της σύνθεσης, της ενιαίας συγγραφής και του έργου τέχνης ως προϊόντος - γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία εναλλακτικών πρακτικών, διεργασιών και διαδικασιών σύνθεσης - στον τομέα της πολεοδομίας, ο αυτοσχεδιασμός εξακολουθεί να θεωρείται το αντίθετο: η απουσία, ή ακόμη και η παρανόηση, κάθε είδους σχεδιασμού¹²⁶.

Υπάρχουν δύο πρωταρχικοί τύποι αυτοσχεδιασμού: ο καλλιτεχνικός και ο οργανωσιακός αυτοσχεδιασμός (αυτός ο όρος είναι κομβικός για τον αυτοσχεδιασμό και θα αναλυθεί περαιτέρω στην υπο-ενότητα της διοίκησης όπου έχει μελετηθεί σε βάθος. Ο οργανωσιακός αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιείται συνηθέστερα από μηχανικούς και οργανωτικά στελέχη¹²⁷.

Στον χώρο του *Προηγμένου Σχεδιασμού*, η έμπνευση για τη χρήση του αυτοσχεδιασμού ως εργαλείου προέρχεται από τον χώρο του θεάτρου και κυρίως το έργο του Keith Johnstone, όπως αυτό αναπτύχθηκε νωρίτερα. Αρχές που συναντά κανείς μελετώντας το έργο του είναι ανάμεσα σε όλες τις άλλες και οι εξής: η αποδοχή εκ μέρους των σχεδιαστών προτάσεων από συναδέλφους και η από κοινού οικοδόμηση πάνω σε αυτές, η προώθηση της καινοτομίας μέσω της παρότρυνσης του 'να είναι κανείς μέτριος', η συμφιλίωση και αποδοχή ενδεχόμενου λάθους, η υποστήριξη του αυθορμητισμού και βέβαια η ανάπτυξη των αφηγηματικών δεξιοτήτων, κάτι που σε ένα πεδίο δράσης όπως αυτό όπου οι σχεδιαστές έρχονται σε επαφή με πελάτες, είναι άκρως σημαντικό για το αποτέλεσμα που προσδοκούν να επιτύχουν¹²⁸.

Μερικές φορές, δεν υπάρχει ο απαραίτητος χρόνος για να πραγματοποιηθούν όλα τα βήματα στο Σχεδιασμό, το ένα μετά το άλλο. Πρέπει ο σχεδιαστής να αυτοσχεδιάσει. Ο αυτοσχεδιασμός εδώ είναι ένας ειδικός τύπος σχεδιασμού στον οποίο και οι τρεις δραστηριότητες σχεδιασμού (αποσαφήνιση ενός έργου, παραγωγή ιδεών, επιλογή μιας ιδέας για υλοποίηση) ολοκληρώνονται ουσιαστικά ταυτόχρονα¹²⁹.

---

¹²⁶ Jacques, P., B., «Urban Improvisations», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.659-670.

¹²⁷ Reis, J., «Improvisation», *Advanced Design: Universal Principles for All Disciplines*, 2022, σσ.107-113.

¹²⁸ Gerber. E., 2007. «Improvisation principles and techniques for design». In Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '07). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 1069–1072, <https://doi.org/10.1145/1240624.1240786> .

¹²⁹ Reis, J., ό.π., 2022.

Ενώ ο σχεδιασμός είναι μια γνωστική ενέργεια, ο σχεδιαστικός αυτοσχεδιασμός επανέρχεται σε δεδομένες δομές, χρησιμοποιεί ό,τι υπάρχει γύρω του και συνδυάζει υλικά και τεχνικές με ασυνήθιστους τρόπους για να επιτύχει καινοτομία. Όπως ο bricoleur του Lévi-Strauss, ο σχεδιαστής- αυτοσχεδιαστής κάνει αναδιατάξεις των δεδομένων υλικών, των υπολειμμάτων από προηγούμενα έργα και των έτοιμων αντικειμένων όταν αυτοσχεδιάζει, Χάριν στην ανοιχτότητά του και τη μη ιεραρχική του δομή, ο αυτοσχεδιασμός επιτρέπει τη συμμετοχή και είναι εγγενώς διεπιστημονικός¹³⁰.

Ο αυτοσχεδιασμός φαίνεται να είναι μία από τις ελάχιστες δραστηριότητες που ταυτόχρονα εμπλέκουν και τα δύο νευρωνικά δίκτυα, του δικτύου που χρησιμοποιούνται κυρίως από τη διαίσθηση και του δικτύου που χρησιμοποιείται κυρίως από την ανάλυση. Κατά συνέπεια, ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να περιλαμβάνει ταυτόχρονα κάποια στοιχεία τόσο της αναλυτικής όσο και της διαισθητικής σκέψης¹³¹.

Η μηχανική και οι παραστατικές τέχνες είναι δύο τομείς που είναι a priori διακριτοί -το πρώτο διέπεται από αυστηρότητα, σχεδιασμό, επίλυση προβλημάτων, χρήση τεχνικών εργαλείων, την βιομηχανία και τον ορθολογισμό- ενώ το δεύτερο, από δημιουργία, εφευρετικότητα, εκφραστικότητα, αισθητική, αμεσότητα, το θέαμα και το συναίσθημα. Ωστόσο, στην πραγματικότητα καθώς δεν υπάρχει σχεδιασμός χωρίς εφευρετικότητα, ούτε θέαμα χωρίς σχεδιασμό, κάθε τέτοια δραστηριότητα ταλαντεύεται μεταξύ αυτού που είναι δοσμένο και αυτού που δύναται να δημιουργηθεί¹³².

Στην αρχιτεκτονική, σπάνια συζητείται ο αυτοσχεδιασμός, ενώ υπάρχει σχέση μεταξύ τους. Για τον de Certeau, η χωρική μορφή παρέχει τη βάση για τους αυτοσχεδιασμούς μας καθώς κινούμαστε στην πόλη, χωρίς όμως να περιορίζεται ο αυτοσχεδιασμός αυτός στην παροχή μια προσφοράς υλικού εκ μέρους του χώρου, αλλά ο χώρος ως ερευνητικός χώρος δεν είναι στην πραγματικότητα ένας χώρος στον οποίο καθορίζουμε αυτό που ήδη υπάρχει, αλλά ένας χώρος ο οποίος διαπερνάται από δυνατότητες, ένα πεδίο επιλογών που πρέπει να προβλέψουμε, η συνδιαλλαγή με αυτόν οδηγεί σε μια αστική πρόταση που επιδιώκει ρητά την οργάνωση μιας αυτοσχεδιαστικής ανάπτυξης ενός νέου χωρικού συστήματος εντός της πόλης¹³³.

---

¹³⁰ Frye, A., «Improvisation in Design Processes», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 645-658.

¹³¹ Reis, J., ό.π., 2022.

¹³² Kloetzer, L., Henein, S., & Tau, R., «Improgineering: former à la conception collective par l'improvisation», Société d'Ergonomie de Langue Française, 56, 2022, <https://infoscience.epfl.ch/record/296700>

¹³³ Brown, D., P., «Lots Will Vary in the Available City», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press 2(2), 2016, σ. 57.

Στην πιο θεμελιώδη μορφή του, ο αυτοσχεδιασμός περιλαμβάνει τη γρήγορη ανταπόκριση στις συνθήκες με τρόπους που δεν μπορούν να προβλεφθούν ή να προσδοκά κανείς. Επειδή δεν μπορούμε να προβλέψουμε την αντίδρασή μας, ο αυτοσχεδιασμός βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη διαίσθηση. Δεν σκεφτόμαστε πάρα πολύ για το τι κάνουμε, απλά το κάνουμε. Δεν αφιερώνουμε χρόνο για να σκεφτούμε, να σχεδιάσουμε ή να αναλύσουμε, ενώ αυτοσχεδιάζουμε. Στην πραγματικότητα, ο σχεδιασμός μπορεί να κάνει τον αυτοσχεδιασμό λιγότερο επιτυχημένο. Ο αυτοσχεδιασμός, ωστόσο, δεν είναι τυχαίος. Έχει τον σημαντικό περιορισμό ότι πρέπει να είναι συμβατός με την τρέχουσα κατάσταση των πραγμάτων, δηλαδή πρέπει να ανταποκρίνεται στον σκοπό του σχεδιαστικού έργου¹³⁴.

Δεν υφίσταται δυαδική αντίθεση μεταξύ αυτοσχεδιασμού και αστικού σχεδιασμού (και αστικού σχεδίου), ο αυτοσχεδιασμός είναι μια εγγενής αρχή στις αστικές πρακτικές, διεργασίες, και διαδικασίες, ιδίως αυτές που είναι πιο συμμετοχικές, "άτυπες" και συνδέονται με τις λαϊκές ρίζες, προκειμένου να δοθεί μεγαλύτερη πολυπλοκότητα στην πολεοδομική θεωρία και πρακτική μέσω της την ιδέα των αστικών αυτοσχεδιασμών¹³⁵.

Ο επιτυχημένος αυτοσχεδιασμός εξαρτάται από τη σχετική προηγούμενη εμπειρία ειδικού τομέα. Όσο περισσότερες εμπειρίες έχει κανείς στο συγκεκριμένο τομέα, τόσο περισσότερες σχετικές πληροφορίες έχει αποθηκεύσει στη μνήμη, τις οποίες θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει, ως αρχικές ιδέες.¹³⁶ Για να είναι χρήσιμες κατά τη διάρκεια του αυτοσχεδιασμού, αυτές οι πληροφορίες πρέπει να ενσωματωθούν και να εσωτερικευθούν σε έναν μεγάλο βαθμό, προκειμένου να είναι σε διάθεσή προς χρήση, βέβαια αυτή η διαδικασία εσωτερίκευσης μπορεί να πάρει χρόνια για να εξελιχθεί και μπορεί να περιλαμβάνει εκατοντάδες σχετικές εμπειρίες και μαζί με αυτές είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι είναι απαραίτητη η εμπειρία του γενικότερου τομέα πάνω στον οποίο αυτοσχεδιάζει κάποιος για να επιτευχθεί μία τέτοια εσωτερίκευση. Επίσης η εξάσκηση στον αυτοσχεδιασμό, ακόμη και εκτός πεδίου πάνω στο οποίο ενδιαφέρεται κανείς να αναπτύξει την ικανότητα του αυτοσχεδιασμού, μπορεί να βοηθήσει προς αυτήν την κατεύθυνση¹³⁷. Αν και η κατάκτηση του αυτοσχεδιασμού σε επαγγελματικό επίπεδο απαιτεί συνήθως χρόνια σχετικής εμπειρίας, είναι εφικτό να μάθει κανείς να αυτοσχεδιάζει σε οποιοδήποτε επίπεδο εμπειρίας κι αν βρίσκεται, καθώς επί της ουσίας «μαθαίνουμε τον αυτοσχεδιασμό εξασκώντας τον»¹³⁸.

---

¹³⁴ Reis, J., ό.π., 2022.

¹³⁵ Jacques, P., B., ό.π., 2022.

¹³⁶ Reis, J., ό.π., 2022.

¹³⁷ Reis, J., ό.π., 2022.

¹³⁸ Reis, J., ό.π., 2022.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι μια τεχνολογία που μας επιτρέπει όχι μόνο να περιηγηθούμε σε νέους αστικούς χώρους αλλά και να τους παράγουμε επί τόπου και που αποκαλύπτει νέους τρόπους πολιτικής στους οποίους η σύγχρονη πόλη ερμηνεύεται ως ένας χώρος μετάβασης, όπου οι μετασχηματισμοί που προκύπτουν από απροσδόκητες αντιδράσεις και αυθόρμητες παραγωγές της αστικής ζωής, καλλιεργούν νέες μορφές οργάνωσης - και επομένως και νέους χώρους πολιτικής¹³⁹.

1.7 Κινηματογράφος

Ο κινηματογράφος είναι ένα πεδίο που, ενώ περιλαμβάνει την πρακτική του αυτοσχεδιασμού σε πολλά σημεία ή στάδια, ωστόσο δεν αναγνωρίζεται η σχέση του τελευταίου με αυτό σε ευρεία κλίμακα. Δεν είναι πολλές οι μελέτες που έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στην σχέση κινηματογράφου-αυτοσχεδιασμού καθώς εκ πρώτης όψεως η χρήση μηχανημάτων η οποία είναι η βασική προϋπόθεση για την κινηματογράφιση φαίνεται να μην έχει πολλά κοινά με τον αυτοσχεδιασμό. Ωστόσο, παρακάτω ακολουθεί ένα συλλογισμός ο οποίος ενδεχομένως να δίνει μία άλλη διάσταση σε αυτήν την σχέση.

Οι δυσκίνητοι τεχνικοί περιορισμοί, η διάρκεια και η πολυπλοκότητα μιας δημιουργικής διαδικασίας που μπορεί να διαρκέσει αρκετούς μήνες ή και χρόνια, για να μην αναφέρουμε τον τεράστιο αριθμό των ανθρώπων που εμπλέκονται σε μια ποικιλία εργασιών, από τη συγγραφή σεναρίου μέχρι το μοντάζ: εκ πρώτης όψεως, όλα φαίνεται να έχουν συνωμοτήσει για να κρατήσουν τον κινηματογράφο μακριά από τον αυτοσχεδιασμό που συνήθως συνδέεται με την αμεσότητα και τον αυθορμητισμό¹⁴⁰. Ωστόσο ο Gilles Mouëllic εστιάζει στην σχέση η οποία αναπτύσσεται μεταξύ των τεχνικών και των μηχανημάτων προκειμένου να δοθεί από τον σκηνοθέτη η πραγματικότητα όπως του αποκαλύπτεται και όπως θέλει να την εμφανίσει. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«[...] τις πρώτες δεκαετίες του κινηματογράφου, οι πρωτοπόροι του εξερεύνησαν νέες μορφές αναπαράστασης θέτοντας σε δοκιμασία την απόδοση αυτών των συσκευών. Η κινηματογράφιση θα μπορούσε να αποδειχθεί μια περιπέτεια από μόνη της, καθώς η δημιουργική ελευθερία βρέθηκε δέσμια των μηχανών, καθιστώντας αναγκαία την αυτοσχεδιαστική εξεύρεση λύσεων μπροστά σε πρωτόγνωρες καταστάσεις. Η χρήση του αυτοσχεδιασμού στον κινηματογράφο εκείνες τις πρώτες ημέρες ήταν, επομένως,

---

¹³⁹ Dell, C., & Matton, T., «Improvisation Technology as Mode of Redesigning the Urban», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(1),2016.

¹⁴⁰ Mouëllic G., «Improvisation, Machines, Cinema», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.544-555.

ένας τρόπος προσαρμογής της φαντασίας του κινηματογραφικού συνεργείου στις δυνατότητες των καμερών, αλλά και δοκιμής των ορίων των μηχανών προκειμένου να ανταποκριθούν στις δημιουργικές φιλοδοξίες των εικονοληπτών. Αυτή η πειραματική περίοδος αποτέλεσε το προοίμιο μιας πολύπλοκης διαπλοκής αισθητικής φιλοδοξίας και τεχνικής καινοτομίας, διανθισμένης με μετασηματιστικά επεισόδια, συμπεριλαμβανομένων γεγονότων-ορόσημων όπως η άφιξη των ομιλούντων ταινιών και η εισαγωγή του χρώματος. Αν εξαιρέσει κανείς ορισμένες συσκευές που χρησιμοποιούνταν σε ερασιτεχνικές ταινίες και μερικές περιθωριακές πρακτικές, ωστόσο, οι καινοτομίες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα μια όλο και πιο πολύπλοκη αρμάδα εξοπλισμού καταγραφής εικόνας και ήχου. Το κινηματογραφικό πλατό μετατράπηκε σταδιακά σε ένα εξαιρετικά περίπλοκο τεχνικό κέντρο, που απαιτούσε σημαντικό αριθμό επαγγελματιών, για τον χειρισμό των επιβλητικών μηχανημάτων. Από αυτή την άποψη, οι φωτογραφίες που τραβήχτηκαν κατά τη διάρκεια του Χόλιγουντ της δεκαετίας του 1930 ο κινηματογράφος είχε διανύσει μεγάλη απόσταση από τότε που οι χειριστές της Lumière έστησαν για πρώτη φορά το εγκατέστησαν τις κάμερές τους σε όλη την υδρόγειο. [...] Τόσο στο ντοκιμαντέρ όσο και σε ορισμένες ρεαλιστικές μυθοπλασίες, τα συνεργεία άρχισαν να ανταγωνίζονται σε εφευρετικότητα στις προσπάθειές τους να αποδώσουν τον κόσμο σε κίνηση. Αποδείχτηκε, ωστόσο, μεγάλη πρόκληση να αποτυπωθεί η αστάθεια μιας κατάστασης ή ο αυθορμητισμός ενός συγκεκριμένου γεγονότος με κάμερες που ζύγιζαν αρκετές εκατοντάδες κιλά, περιτριγυρισμένες από ένα πολυάσχολο σμήνος τεχνικών, ή με εξοπλισμό ηχογράφησης που μπορούσε να παρασχεθεί μόνο από ένα φορτηγό ήχου επί τόπου.»¹⁴¹.

Αναδεικνύεται συνεπώς μία σχέση του αυτοσχεδιασμού ως προς την κινητήρια δύναμη του, η οποία είναι να αιχμαλωτίσει την πραγματικότητα, ενώ αυτή εξελίσσεται, αλλά και η διαδικασία συνδιαλλαγής με τα μηχανήματα του κινηματογράφου αλλά και τους περιορισμούς που έχουν. Καθώς η προσπάθεια να υπερβεί ένας σκηνοθέτης ένας εικονολήπτης ή ένας τεχνικός ήχου τους περιορισμούς των μηχανών και τον συνθηκών προκειμένου να αποτυπώσουν την πραγματικότητα, ενώ αυτή συμβαίνει, απαιτεί σε έναν βαθμό μια σημαντική αυτοσχεδιαστική ικανότητα.

1.8 Φωτογραφία

Ένα άλλο πεδίο το οποίο έχει αρχίσει να ανακαλύπτει την σύνδεσή του με τον αυτοσχεδιασμό είναι και η φωτογραφία. Σε αυτό το πεδίο έχουμε την αιχμαλωσία της στιγμής αποτυπωμένη σε μία εικόνα, Πως μπορεί αυτό το κλικ να περιλαμβάνει αυτοσχεδιασμό και σε ποιο στάδιο;

---

¹⁴¹ Mouëllie G., ό.π., 2022 (μτφρ. δική μας), σσ. 544-545.

Ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να έχει καλλιτεχνική σημασία για τη φωτογραφία. Η φωτογραφία είναι αυτοσχεδιασμός στον οποίο δεν έχει σημασία η σύγκλιση μεταξύ διαδικασίας και προϊόντος (αφού ο παρατηρητής μπορεί να αντιληφθεί μόνο το τελευταίο), αλλά η σύγκλιση μεταξύ εφεύρεσης και υλοποίησης που χαρακτηρίζει τη δράση των καλλιτεχνών¹⁴². Η σκοπιμότητα της φωτογραφίας, αναδύεται μέσα από την ουσιαστική πραγματοποίηση της δράσης μέσα σε μια συγκεκριμένη κατάσταση και τους περιορισμούς της - οι αυτοσχεδιαστές δεν ελέγχουν τη δράση προεξοφλώντας το συμβάν της, ωστόσο εμπλέκονται σε μια σύνθετη διαδικασία αλληλεπίδρασης, η οποία δεν αποκλείει ότι ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να είναι τέχνη, έτσι, ακόμη και αν ο/η φωτογράφος δεν προεξοφλεί πλήρως το αποτέλεσμα της λήψης, το οποίο προκύπτει από την αλληλεπίδραση με την μηχανή του/της και τη φωτογραφική κατάσταση, η φωτογραφία συνεπάγεται μια δράση και παράγει εικόνες που μπορούν να είναι έργα τέχνης¹⁴³. Η φωτογραφική πρακτική μπορεί να καταφύγει στον αυτοσχεδιασμό ως ένα συγκεκριμένο καλλιτεχνικό πόρο¹⁴⁴. Από τη μία πλευρά, ο αυτοσχεδιασμός μιας φωτογραφικής λήψης μπορεί να συλλάβει την αποφασιστική στιγμή που προκύπτει από τη συνάντηση μεταξύ του φωτογράφου και της ενδεχόμενης κατάστασης της φωτογραφίας, η φωτογραφία μπορεί να εκδηλώσει τον επιτελεστικό χαρακτήρα της φωτογραφικής πρακτικής ως αυτοσχέδια αλληλεπίδραση με τη φωτογραφημένη σκηνή και ως αλληλεπίδραση μεταξύ του φωτογράφου, της εικόνας και των χρηστών της μέσω των ψηφιακών μέσων¹⁴⁵.

1.9. Λογοτεχνία και ποίηση

Παρότι η λογοτεχνία και η ποίηση δεν φαίνεται να είναι άμεσα συνδεδεμένες σε πρώτο επίπεδο με τον αυτοσχεδιασμό, ωστόσο διακρίνονται από έναν ισχυρό δεσμό με αυτόν. Από το 1981, ο αυτοσχεδιασμός εμφανίζεται ως θεματική λέξη-κλειδί σε περισσότερα από 300 λήμματα από την *Modern Language Association International Bibliography*¹⁴⁶, όπου επικεντρώνονται σε ερωτήσεις, ορισμούς, και πρακτικές¹⁴⁷.

---

¹⁴² Bertinetto, A., «Improvisation and Artistic Photography», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 600-616.

¹⁴³ Bertinetto, A., ό.π., 2022.

¹⁴⁴ Bertinetto, A., ό.π., 2022.

¹⁴⁵ Bertinetto, A., ό.π., 2022.

¹⁴⁶ <https://www.mla.org/Publications/MLA-International-Bibliography>

¹⁴⁷ Ryan J., D., «Diversity and divergence in the improvisational evolution of literary genres», στο Lewis, G., & Piekut B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 2016, 2(15), 302-321.

Ο αυτοσχεδιασμός έστω και άρρητα έχει εκφραστεί από καλλιτέχνες όπως ο Apollinaire¹⁴⁸ και ο Breton. Η αυτόματη γραφή του Breton είναι ένας τρόπος σύμφωνα με τον οποίον, το πρόβλημα δεν είναι να γνωρίζουμε αν η αυτόματη πράξη θα οδηγήσει στη δημιουργία ή όχι, αλλά να κατανοήσουμε πώς θα καταφέρουμε να παράγουμε αυτή την αυτόματη πράξη, η οποία κάθε άλλο παρά φυσική είναι, ποιος είναι ο τρόπος δηλαδή να βουτήξεις μέσα σε αυτήν την κατάσταση¹⁴⁹.

Τα γραπτά κείμενα, εξακολουθούν να γίνονται αντιληπτά ως σχετικά "σταθερά" αντικείμενα, υποτίθεται ότι δεν μπορούν να 'αυτοσχεδιάζονται', ο αυτοσχεδιασμός - ως πρακτική είναι ένας παρεξηγημένος¹⁵⁰ όρος, ο οποίος συχνά συνδέεται με ιστορίες ρατσιστικής καταπίεσης¹⁵¹.

Δεδομένης της φύσης της συγγραφής και της διαδικασίας της αναθεώρησης, επεξεργασίας, αναθεώρησης, διόρθωσης, έκδοσης, εκτύπωσης/εκτύπωσης, ανατύπωσης κ.ο.κ., θα μπορούσαμε να πούμε ότι ολόκληρη η διαδικασία της συγγραφής είναι ένας εκτεταμένος αυτοσχεδιασμός: με αυτόν τον τρόπο, το "κείμενο" ή το "προϊόν" δεν είναι το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας, αλλά μάλλον ένα συνεχώς μετασχηματιζόμενο μέρος αυτής της διαδικασίας. Η ίδια η γραφή γίνεται ένα είδος αυτοσχεδιαστικής αργής κίνησης -η ρευστότητα της υποτιθέμενης σταθερότητας των τυπωμένων, κειμένων καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό μιας "αρχικής" θέσης ή ενός "αρχικού" χρόνου αυτοσχεδιασμού, ιδίως αν ο/η ίδιος/α ο/η συγγραφέας συμμετείχε στα διάφορα στάδια της εκτύπωσης και της παραγωγής πέραν του την 'αρχική' στιγμή της σύνθεσης¹⁵².

Ο αιώνας του ρομαντισμού (1750-1850) γνώρισε την άνοδο και την παρακμή ενός ιδιαίτερου τύπου αυτοσχεδιαστή. Η εξάπλωση αυτής της παράδοσης σε όλη την Ευρώπη, προκάλεσε εκτεταμένες συζητήσεις σχετικά με την ποιητική, την αισθητική και τον ρόλο του αυτοσχεδιασμού στην πολιτική ρητορική και την κοινοτική ηγεσία. Συχνά η συζήτηση αυτή

---

¹⁴⁸ Genova, P., A., «The poetics of visual cubism: Guillaume Apollinaire on Pablo Picasso», *Studies in 20th & 21st Century Literature*, 2003, 27(1), <https://newprairiepress.org/>, τελευταία επίσκεψη: 20/09/23.

¹⁴⁹ Lippi, S., «La praxis psychanalytique, une poétique de l'improvisation», *Cliniques méditerranéennes*, 2016, (1), σσ.145-160.

¹⁵⁰ Η κουλτούρα των σκλάβων, οδήγησε στον αυτοσχεδιασμό όχι μόνο ως αισθητική επιλογή, αλλά και ως πολιτική, πνευματική και κοινωνική αναγκαιότητα για την επιβίωσή τους, όταν πολλά από τα άλλα μέσα επιβίωσής τους είχαν στερηθεί. (Wallace R., «Modernist Improvisations», στο: Lewis, G., & Piekut B., (επίμ). *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 2016, 2(14), σσ. 285-301.

¹⁵¹ Wallace R., «Modernist Improvisations», στο: Lewis, G., & Piekut B., (επίμ). *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 2016, 2(14), σσ. 285-301.

¹⁵² Wallace, R., «Improvisation and poetry», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 556-568.

επικεντρώθηκε στη σχέση μεταξύ των σύγχρονων ποιητικών αυτοσχεδιαστών και των ραψωδών της κλασικής αρχαιότητας, ιδίως του Ομήρου -αν δηλαδή ο Όμηρος ήταν αυτοσχεδιαστής ή πατέρας του αυτοσχεδιασμού, επηρεάζοντας τελικά τις ρομαντικές ιδέες για τον δημόσιο ρόλο των ποιητών, ενώ παράλληλα άλλαξαν την κατεύθυνση της ομηρικής επιστήμης¹⁵³.

Ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι εντελώς ελεύθερος ή νέος, ωστόσο είναι κομβικής σημασίας για την κατανόηση της μοντερνιστικής λογοτεχνίας. Ο Wallace μεταφέρει τον αυτοσχεδιασμό στο συχνά κλειστό πεδίο των λογοτεχνικών σπουδών, κάτι που ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι μοντερνιστές έκαναν ήδη στο έργο τους και στις αλληλεπιδράσεις τους με τις αφροαμερικανικές και παγκόσμιες μουσικές πρακτικές. Διαμορφώνει πολλές από τις έννοιες του λογοτεχνικού και πραγματιστικού αυτοσχεδιασμού με βάση τον William James, ο οποίος διατύπωσε την άποψη ότι η συνείδηση είναι ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κατασκεύασμα, και έτσι, ο αυτοσχεδιασμός ορίζεται από τον αυθορμητισμό την μεταφορά και την μεταμόρφωση δηλαδή, την ικανότητα αλλαγής μέσα σε μια δομή κανόνων, η οποία αλλάζει συνεχώς. Επίσης, αναγνωρίζει ότι ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι εντελώς ελεύθερος, όπως μερικές φορές πιστεύεται ότι είναι, αντίθετα μπορεί να είναι αποξενωτικός, ακόμη και επικίνδυνος. Τέλος, όσον αφορά στην λογοτεχνία, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει την διαδικασία της συγγραφής ως εκτεταμένο αυτοσχεδιασμό¹⁵⁴.

1.10. Γαστρονομία

Όσοι ασχολούνται επαγγελματικά με το πεδίο της γαστρονομίας φαίνεται να στρέφουν το βλέμμα τους στην πρακτική του αυτοσχεδιασμού αναγνωρίζοντας ότι είναι βασικό στοιχείο της γαστρονομικής δημιουργίας. Αυτό το πεδίο το οποίο βασίζεται κυρίως στην διέγερση των αισθήσεων της όρασης, της γεύσης και της όσφρησης έχει με την σειρά του να προσφέρει μία ακόμη οπτική των προεκτάσεων που έχει ο αυτοσχεδιασμός.

Το να γίνεις μάγειρας φαίνεται να έχει να κάνει με την απόκτηση επιδέξιων ικανοτήτων που σχετίζονται με τη μεταδιδόμενη γνώση. Για να αποκτήσει κανείς μια τέτοια γνώση, πρέπει να ακολουθήσει μια μακρά διαδικασία πρακτικών που οδηγεί στο μαγείρεμα των τροφίμων με ακρίβεια και ευστοχία. Το επαγγελματικό 'σύστημα' της κουζίνας, έχει μια αυστηρή ομοιότητα

---

¹⁵³ Esterhammer, Angela, «The Improvisation of Poetry, 1750–1850: Oral Performance, Print Culture, and the Modern Homer», στο: Lewis G., E., and Benjamin Piecut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 1, 2016, σσ. 239-254.

¹⁵⁴ Wallace, R., *Improvisation and the making of American literary modernism*. NY & London: The Continuum International Publishing Group, 2010.

με το στρατιωτικό σύστημα, με μια ακριβή ιεραρχία, άκαμπτους ρόλους και θέσεις: ο σεφ είναι ο διευθυντής, ο οδηγός και ο δάσκαλος, η κυριαρχία του σεφ μεταδίδεται στους υφισταμένους με όρους τεχνικών, επανάληψη και μηχανικής ρουτίνας, επομένως η διαδικασία μαγειρέματος, φαίνεται να έχει ελάχιστη σχέση με τη δημιουργία με τη δημιουργικότητα και ακόμη λιγότερο με τον αυτοσχεδιασμό¹⁵⁵.

Τα τρόφιμα αποτελούνται από οργανικές, διαφοροποιημένες και εξελισσόμενες ουσίες. Γι' αυτό τον λόγο, οι χειρισμοί που απαιτούνται για την εργασία με βρώσιμα υλικά είναι συγκεκριμένοι για κάθε σώμα και προσκαλούν σε ένα υψηλό επίπεδο προσαρμογής, ευελιξίας και ανοιχτότητας, και σε αυτό το σημείο αναδύεται ο αυτοσχεδιασμός. Ο αυτοσχεδιασμός απαιτεί πνεύμα παρατήρησης, προσοχή και βύθιση στη ροή της εμπειρίας. Είναι σαν να παίζεις, ή να χορεύεις, με τον κόσμο, η ικανότητα της μαγειρικής είναι και επομένως, η ικανότητα του αυτοσχεδιασμού είναι η ικανότητα να ανταποκρίνεσαι στην εμπειρία, να την προσαρμόζεις και να την αντιμετωπίζεις σε όλες τις πιθανές παραλλαγές και διασταυρώσεις της¹⁵⁶.

Πολλά χαρακτηριστικά μπορούν να καθορίσουν έναν καλό μάγειρα, αλλά ίσως μια κοινή ιδέα για έναν καλό μάγειρα είναι η ικανότητα να μπαίνει σε οποιαδήποτε κουζίνα και να ετοιμάζει ένα νόστιμο γεύμα με όποια υλικά και εξοπλισμό διαθέτει. Να φτιάχνει ένα πιάτο χωρίς να ακολουθεί μια γραπτή συνταγή, αλλά μάλλον αυτοσχεδιάζοντας. Εν κατακλείδι, ο καθένας μπορεί να κάνει αυτοσχεδιαστική μαγειρική- ωστόσο, για να εκτελέσει παραγωγικές αυτοσχεδιαστικές πράξεις, η μαγειρική εμπειρία και γνώση είναι υψίστης σημασίας .

Το μαγείρεμα σε επαγγελματικά περιβάλλοντα τα οποία το προβάλλουν ως παράσταση μπροστά σε κοινό, απαιτεί αυτοσχεδιαστική απόδοση. Σίγουρα υπάρχει ένα ρεπερτόριο κουζίνας, ένα μενού, όμως, όταν αυτό γίνεται υπό τις πιέσεις ενός πολυάσχολου και χρονικά ευαίσθητου περιβάλλοντος εστίασης, με εκατοντάδες παράγοντες και αποφάσεις (κάποιες ελεγχόμενες, κάποιες ανεξέλεγκτες) που διαμορφώνουν τα αποτελέσματα, υπό τον έλεγχο του κοινού, και όλο και περισσότερο, των κριτικών και των μέσων ενημέρωσης, απαιτείται ένας επιδέξιος και αυτοσχεδιάζων καλλιτέχνης επιδόσεων¹⁵⁷. Ο αυτοσχεδιασμός αποτελεί συστατικό μέρος της δημιουργικής δύναμης μέσω της οποίας φτιάχνεται το φαγητό- από την άλλη, η γευστική διαδικασία συνεπάγεται πάντοτε δημιουργικότητα, και η δημιουργικότητα αυτοσχεδιασμό¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ Perullo, N., «Improvisation in Cooking and Tasting», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 671-684.

¹⁵⁶ Perullo, N., ό.π., 2022

¹⁵⁷ Deutsch, J., «Can Improvisation Save Culinary Education», *Liminalities 14, no. 1*, 2018, σσ. 169-184.

¹⁵⁸ Perullo, N., ό.π., 2022.

1.11. Διοίκηση Ανθρώπινου Δυναμικού– Management

Μέχρι πρόσφατα, ο αυτοσχεδιασμός ήταν αντίθετος με την επιστήμη της διοίκησης και τα προγράμματα σπουδών των σχολών διοίκησης επιχειρήσεων καθώς η θεωρία της διοίκησης δίνει έμφαση στην τάξη και τον έλεγχο και αντιμετωπίζει τον αυτοσχεδιασμό, και μάλιστα κάθε παρέκκλιση από ένα σχέδιο, ως δυσλειτουργία¹⁵⁹. Η αυξανόμενη αποδοχή του αυτοσχεδιασμού από το πεδίο της διοίκησης οφείλεται στις αλλαγές του περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιούνται οι επιχειρηματίες, και ορισμένες προσπάθειες για την εισαγωγή του αυτοσχεδιασμού στη διοίκηση ξεκινούν από τη θέση ότι τώρα τα πράγματα είναι διαφορετικά -ταχύτερα μεταβαλλόμενα, πιο πολύπλοκα- και ο αυτοσχεδιασμός είναι μια λύση στις προκλήσεις της εποχής¹⁶⁰. Οι λήπτες αποφάσεων προσδιορίζουν έναν στόχο, επιλέγουν μια στρατηγική για την επίτευξή του και, στη συνέχεια, σχεδιάζουν έναν οργανισμό για την υλοποίηση της στρατηγικής¹⁶¹. Κάτι τέτοιο απαιτεί διορατικότητα, ίσως περισσότερο από ό,τι ακόμη και οι ικανοί μάνατζερ μπορούν να ελπίζουν, αλλά και την ανάγκη ενός αυτοσχεδιαζόμενου προϊόντος εκ μέρους τους το οποίο να είναι κατάλληλο, για το πεδίο της διοίκησης. Επομένως, είτε ανήκει ή όχι σε έναν γενικό ορισμό του αυτοσχεδιασμού, η διάσταση της καταλληλότητας είναι χρήσιμη σε ένα οργανωτικό πλαίσιο, επειδή οι οργανισμοί έχουν σκοπό και στόχους¹⁶².

Ο χώρος από τον οποίο εμπνέεται η Οργανωσιακή Θεωρία για να κατανοήσει την δημιουργία γνώσης ως αυτοσχεδιαστική ικανότητα και μπορεί να χρησιμοποιηθεί συστηματικά είναι ο αυτός του θεάτρου¹⁶³. Στο παρελθόν ο μουσικός αυτοσχεδιασμός είχε επίσης εμπνεύσει το πεδίο της διοίκησης και ιδιαιτέρως η τζαζ μουσική, ωστόσο το θέατρο είναι ένα πεδίο στο οποίο

---

¹⁵⁹ Lewin, A., Y., «Introduction—Jazz improvisation as a metaphor for organization theory», *Organization Science* 9 (5), 1998, σ. 539.

¹⁶⁰ Ingram, P., & Duggan, W., «Improvisation in management», στο Lewis, G., & Piekut B. (επίμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 1(22), σ.385, 2016

¹⁶¹ Chandler, A., D., «Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire», USA: *THE M.I.T. PRESS*, 1962

¹⁶² Ingram, P., & Duggan, W., ό.π., 2016.

¹⁶³ Nisula, A. M., Kianto, A., & Andreeva, T., «What can knowledge-creating organisations learn from theatrical improvisation?», στο Handzic, M., Carlucci, D., (επίμ) *Knowledge Management, Arts, and Humanities. Knowledge Management and Organizational Learning*, 7. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-10922-6_4, σσ.55-75.

υπάρχει συλλογικότητα και ομαδική απόδοση, περισσότερο από το πεδίο της μουσικής κάτι που είναι σημαντικό ζητούμενο για τον τομέα της διοίκησης¹⁶⁴.

Σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται είτε από έλλειψη πληροφοριών είτε, αντίθετα, από έναν τεράστιο όγκο πληροφόρησης, ή χρόνου ή πόρων, ο αυτοσχεδιασμός έχει προσελκύσει όλο και μεγαλύτερη προσοχή ως σημαντική διαδικασία για την προσαρμογή, την καινοτομία και τη μάθηση στους οργανισμούς. Σε αβέβαια περιβάλλοντα, όπως αυτά που βιώθηκαν κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας COVID-19 υγειονομικής και οικονομικής κρίσης, η ικανότητα συμμετοχής σε μορφές λήψης αποφάσεων προσανατολισμένες στη δράση, όπως ο αυτοσχεδιασμός, είναι κρίσιμη καθώς βοηθά τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων να υπερβούν τις παραδοσιακές ρουτίνες λήψης αποφάσεων για να αντιμετωπίσουν με μοναδικό τρόπο άμεσες υπαρξιακές προκλήσεις. Στην πραγματικότητα, ο αυτοσχεδιασμός είναι γνωστό ότι διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαχείριση κρίσεων, όπου απαιτούνται επείγουσες διοικητικές παρεμβάσεις για την επινόηση δημιουργικών λύσεων ώστε να πλοηγηθούν τα πρωτοφανή γεγονότα και να εξασφαλιστεί η επιβίωση¹⁶⁵.

Ο οργανωσιακός αυτοσχεδιασμός αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως σχετικός τομέας της διοικητικής έρευνας. Ο αυτοσχεδιασμός συμβαίνει μέσα σε έναν (ατομικό), μεταξύ δύο ή λίγων (διαπροσωπικό) ή μεταξύ πολλών (οργανωσιακό) ατομικών φορέων. Ορισμένοι συγγραφείς ορίζουν επίσης την αυθόρμητη δράση χωρίς προετοιμασία ως αυθορμητισμό, ταχύτητα και σχηματισμό και εφαρμογή σε πραγματικό χρόνο. Ορίζουμε τον Οργανωσιακό Αυτοσχεδιασμό (ΟΑ) ως την αντίληψη της ανεμπόδιστης δράσης όπως αυτή εκτυλίσσεται, από έναν οργανισμό ή τα μέλη του, συχνά (αλλά όχι αποκλειστικά) ως απάντηση σε μια απροσδόκητη διακοπή ή αλλαγή δραστηριότητας. Αυτός ο ορισμός παραιτείται από πρόσθετους προσδιορισμούς, δεδομένου ότι η λιτότητά του υποχρεώνει ήδη τους οργανισμούς και τους οργανωτικούς φορείς να ενεργούν αυθόρμητα, διαισθητικά και ad hoc με αναδυόμενο τρόπο¹⁶⁶. Η σύγκλιση του σχεδιασμού και της δράσης δεν χρησιμοποιείται επίσης σε αυτόν τον ορισμό, καθώς φαίνεται να υπονοεί ότι κάθε ταχεία λήψη απόφασης, λόγω ενός βαθμού σύγκλισης, είναι αυτοσχεδιαστική. Ωστόσο, ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι η λήψη αποφάσεων μόνο πριν από τη δράση, αλλά κατά τη διάρκεια της δράσης¹⁶⁷. Γενικά θεωρείται ότι ο ΟΑ λαμβάνει χώρα πρώτα

---

¹⁶⁴ Carrieri, A., D., P., Quaresma Júnior, E., A., Palhares, J., V., & Aguiar, A., R., C., «IMPROVISATION: NEITHER JAZZ NOR THEATER, BUT ITINERANT METAMORPHOSIS», *Revista de Administração de Empresas*, 60, 2020, σσ.273-283

¹⁶⁵ Hadida, A. L., Tarvainen, W., & Rose, J., «Organizational improvisation: A consolidating review and framework», *International Journal of Management Reviews*, 2015, 17(4), 437-459.

¹⁶⁶ Hadida, A. L., Tarvainen, W., & Rose, J., ό.π., 2015.

¹⁶⁷ Hadida, A. L., Tarvainen, W., & Rose, J., ό.π., 2015.

και κύρια σε οργανισμούς που ανέχονται την αποτυχία, έχουν ένα εργασιακό περιβάλλον που υποστηρίζει την αυτοσχεδιαστική εργασία και έχουν ελάχιστη αντίσταση στην αλλαγή¹⁶⁸

Ο οργανωσιακός αυτοσχεδιασμός (ΟΑ) δεν είναι ένα νέο φαινόμενο και έχει αναγνωριστεί στην Οργανωσιακή Θεωρία ότι σχετίζεται με την πρόοδο των μελετών σχετικά με την ηγεσία, τη συλλογικότητα και τα ευέλικτα δίκτυα. Αυτά αποτελούν τη βάση της επιχείρησης του μέλλοντος, η οποία απαιτεί αλλαγές στο προφίλ του μάνατζερ, που συμπεριφέρεται ως ηθικά ουδέτερος τεχνικός,–εμπλέκεται σε έναν κόσμο επίλυσης ορθολογικών προβλημάτων και αγνοεί τα συναισθήματα¹⁶⁹.

Η διαίσθηση μπορεί να εμφανιστεί κατά τη διάρκεια του αυτοσχεδιασμού, και μπορεί να είναι χρήσιμη για τον αυτοσχεδιασμό, αλλά δεν είναι απαραίτητη για τον αυτοσχεδιασμό- είναι δυνατόν να αυτοσχεδιάσει κανείς χωρίς τη συμμετοχή διαίσθησης. Τέλος, ο αυτοσχεδιασμός διαφέρει επίσης από τους ευρετικούς μηχανισμούς στο ότι αυτοί ακολουθούν σταθερά μοτίβα και συνοπτικά σενάρια και ο ρόλος τους είναι η εξοικονόμηση πόρων, ενώ ο ρόλος του αυτοσχεδιασμού είναι μια παραγωγή καινοτομίας σε πραγματικό χρόνο¹⁷⁰.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι εξαιρετικά σημαντικός για τον τομέα και την πρακτική του μάνατζμεντ. Αρχικά, ο ΟΑ επιτρέπει την διαχείριση των αλλαγών σε ταραχώδη περιβάλλοντα¹⁷¹. Επιτρέπει τη διαμόρφωση και την εφαρμογή στρατηγικών σε μεταβαλλόμενα σενάρια, καθώς μέσω της συνεχούς επεξεργασία στρατηγικών για τον εντοπισμό μονοπατιών που υποστηρίζουν την επίλυση συγκρούσεων, λαμβάνουν υπόψη τα όρια, επιτρέπουν τελικά την επανεξέταση της οργανωτικής δομής¹⁷². Ο ΟΑ αναπτύσσει την έννοια της ελάχιστης δομής, η οποία συνδυάζει οργανωτικές, πολιτιστικές και τεχνολογικές πτυχές με συστήματα πληροφοριών και ελέγχου, δίνει την δυνατότητα στον διαχειριστή να λαμβάνει αποφάσεις υπό πίεση χρόνου, ενώ μέσω του ΟΑ προωθείται η δημιουργικότητα στο εργασιακό περιβάλλον, κάτι που τείνει να καταπιέζεται στο οργανωσιακό περιβάλλον¹⁷³. Επιπλέον, η δημιουργική πρακτική είναι ο δρόμος προς την καινοτομία και το οργανωτικό περιβάλλον είναι ιδανικό για τη δημιουργική πρακτική λόγω της συνεχούς αναζήτησης λύσεων, τα ερεθίσματα που

---

¹⁶⁸ Hadida, A. L., Tarvainen, W., & Rose, J., ό.π., 2015.

¹⁶⁹ Barbosa, F. P. M., & Davel, E., «Organizational improvisation: challenges and perspectives for management education», *Cadernos EBAPE. BR*, 19, 2020, 1016-1030.

¹⁷⁰ Tabesh, P., & Vera, D. M., «Top managers' improvisational decision-making in crisis: a paradox perspective», *Management Decision*, 58(10), 2020, 2235-2256.

¹⁷¹ Barbosa, F. P. M., & Davel, E., ό.π., 2022.

¹⁷² Barbosa, F. P. M., & Davel, E., ό.π., 2022.

¹⁷³ Barbosa, F. P. M., & Davel, E., ό.π., 2022.

απαιτούνται για την καινοτομία είναι: μικρές περίοδοι σταθερότητας, υψηλό επίπεδο αβεβαιότητας, δυναμισμός, συστημική πολυπλοκότητα και ετερογένεια, τέλος όταν ένας μάνατζερ αυτοσχεδιάζει, βιώνει στην πράξη τις ίδιες αυτές παρορμήσεις¹⁷⁴. Η ικανότητα αντιμετώπισης ενός αβέβαιου κόσμου απαιτεί έναν βαθμό αυτοσχεδιαστικής ικανότητας από όλους τους επιχειρηματίες και συνολικά μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μια άσκηση ηγεσίας που υποδεικνύει νέους δρόμους, δουλεύοντας με μια νέα επίγνωση και μια νέα συλλογική ηγετική ικανότητα¹⁷⁵.

1.12. Ψυχοθεραπεία-Ψυχολογία

Ο αυτοσχεδιασμός στη θεραπεία, ως παρουσία-εν-δράσει, δεν είναι μια ενιαία πράξη, αλλά μια διαδικασία κλήσης και απόκρισης, αίσθησης-ανταπόκρισης-εφεύρεσης στη στιγμή¹⁷⁶. Πώς αυτοσχεδιάζει ο/η θεραπευτής/τρια και ο/η θεραπευόμενος/η κατά την ψυχανάλυση, όπου ο/η πρώτος/η πρέπει να είναι σε θέση να δημιουργήσει την κατάλληλη κατάσταση -για τον εαυτό του/της και για τον/την δεύτερο/η - ώστε να υπάρξει αυτοσχεδιασμός στη συνεδρία; Ο θεραπευτής/τρια για να αυτοσχεδιάσει βασίζεται στην επιθυμία του/της να αναλύσει και ο/η θεραπευόμενος/η στον ελεύθερο συνειρμό. Είναι όμως ο αυτοσχεδιασμός, με την ψυχαναλυτική έννοια, συνώνυμο του ελεύθερου συνειρμού ή περιλαμβάνει άλλες πτυχές της θεραπείας¹⁷⁷;

Εάν η θεραπεία εκλαμβάνεται ως δημιουργική διαδικασία, τότε ο κύριος τρόπος λειτουργίας της πρέπει να είναι ο αυτοσχεδιασμός. Το να το αναγνωρίσουμε αυτό σημαίνει να ξανασκεφτούμε τη θεραπεία, ως μια πλήρη έκφραση της αισθητικής, αναδυόμενης συνεργασίας, σε πραγματικό χρόνο¹⁷⁸.

Η θεωρία στην ανάλυση πηγάζει από την (ασυνείδητη) επιθυμία του/της αναλυτή/τριας, η οποία είναι η πηγή κάθε αυτοσχεδιασμού στη συνεδρία: του αυτοσχεδιασμού του αναλύομένου, δηλαδή το άνοιγμα του ασυνείδητου μέσα από τους σχηματισμούς του, και ο αυτοσχεδιασμός του αναλυτή, μέσω της πράξης του και λειτουργεί όχι ως συσσωρευμένη

---

¹⁷⁴ Barbosa, F. P. M., & Davel, E., ό.π., 2022.

¹⁷⁵ Barbosa, F. P. M., & Davel, E., ό.π., 2022.

¹⁷⁶ Blunden, N., «A grounded theory of improvisation in therapy: Lessons from decoloniality», *Counselling and Psychotherapy Research*, 2023, 00, σσ.1-11, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/capr.12634> τελευταία επίσκεψη: 07.07/2023.

¹⁷⁷ Lippi, S., «La praxis psychanalytique, une poétique de l'improvisation», *Cliniques méditerranéennes*, 2016, (1), σσ.145-160.

¹⁷⁸ Blunden, N., ό.π., 2023.

γνώση, αλλά ως ακατέργαστο υλικό που πρέπει να διαμορφωθεί από αυτό που συμβαίνει -αυτό που αυτοσχεδιάζεται- από τον αναλύόμενο¹⁷⁹.

Το να αυτοσχεδιάζεις, σημαίνει να δημιουργείς νόημα, ομορφιά, ελευθερία και ευχαρίστηση. Είναι μια συλλογική και κοινωνική πρακτική, που χαρακτηρίζεται από αρμονία και την αμοιβαιότητα. Αν δεχτούμε ότι η θεραπεία προχωράει μέσω του αυτοσχεδιασμού και ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι εγγενώς συν-δημιουργικός, αναδυόμενος και κοινωνικός, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η επιτυχία της θα εξαρτηθεί από την αμοιβαία ανάπτυξη της γνώσης, δεξιοτεχνίας, της δράσης και της ανταπόκρισης τόσο του θεραπευτή όσο και του θεραπευόμενου¹⁸⁰.

Η συνάντηση μεταξύ θεωρίας και πράξης λαμβάνει χώρα τη στιγμή που κάτι της τάξης της έκπληξης παράγεται από ένα διασπασμένο υποκείμενο (τον αναλύόμενο) και γίνεται ευπρόσδεκτο από έναν αναλυτή. Κάθε έκπληξη είναι, κατά κάποιον τρόπο, το αποτέλεσμα του αυτοσχεδιασμού¹⁸¹. Στην ψυχανάλυση, η θεωρία θεμελιώνεται στην ηθική του ασυνείδητου: με άλλα λόγια, η θεωρία "ενθαρρύνει" την εμφάνιση του υποκειμένου του ασυνείδητου, ή του *parlêtre*, για να χρησιμοποιήσουμε τον νεολογισμό του Lacan¹⁸². Το φαινόμενο της "έκπληξης" κινητοποιεί όχι μόνο τον αναλυτή αλλά και τον αναλύόμενο και τη βασική του θεωρία, η οποία ανανεώνεται και έτσι ακολουθεί την κίνηση της θεραπείας¹⁸³.

1.13 Τεχνολογία

Πρόκειται για ένα πεδίο-ομπρέλλα, απότοκο διασταυρώσεων άλλων πεδίων, όπως αυτό της μουσικής, του *management* που συνδυάζουν τεχνολογικά εργαλεία με τον αυτοσχεδιασμό. Η τεχνολογία εδώ νοείται ως πεδίο ξεχωριστό για να δοθεί έμφαση στην χρήση των ψηφιακών, τεχνολογικών εργαλείων του υπολογιστικού προγραμματισμού και πως τα παραπάνω τείνουν να συσχετίζονται με τον αυτοσχεδιασμό. Χαρακτηρίζεται επομένως ως πεδίο και συμπεριλαμβάνεται σε αυτή την ενότητα, καθώς αποκαλύπτει μία νέα κατεύθυνση εισάγοντας μία νέα οπτική και νέους όρους στον αυτοσχεδιασμό. Όροι όπως 'τεχνητοί (artificial) αυτοσχεδιαστές' και 'ανθρώπινοι (human) αυτοσχεδιαστές' εισάγονται με σκοπό να διακριθεί η συμβολή τους στον αυτοσχεδιασμό. Αρχίζει να γίνεται λόγος τόσο για

---

¹⁷⁹ Lippi, S., ό.π., 2016.

¹⁸⁰ Blunden, N., ό.π., 2023.

¹⁸¹ Lippi, S., ό.π., 2016.

¹⁸² Lippi, S., ό.π., 2016.

¹⁸³ Lippi, S., ό.π., 2016.

‘ανθρώπινους (human) συντελεστές’ όσο και για ‘μηχανικούς (machine)’, ζωντανοί αλγόριθμοι παρουσιάζονται ως ‘αυτοσχεδιαστές’ και θεωρείται ότι είναι ‘ικανοί’ να συνεργαστούν επί ίσοις όροις με ανθρώπους που αυτοσχεδιάζουν¹⁸⁴. Επιπλέον διερευνάται η περίπτωση του αυτοσχεδιασμού οπουδήποτε με οποιουσδήποτε μέσω των μουσικών εφαρμογών για παράδειγμα στα κινητά τηλέφωνα ή τα tablets μεταξύ αγνώστων που μπορεί να μην είναι επαγγελματίες μουσική ή να μην γνωρίζουν καν μουσική, να βρίσκονται σε κάθε γωνιά της γης, και παρόλα αυτά να μπορούν να αυτοσχεδιάσουν¹⁸⁵.

Επίσης εμφανίζεται στην βιβλιογραφία και ο όρος e-improvisation, ο οποίος έχει να κάνει με την υιοθέτηση της τεχνολογίας, και ειδικότερα της τεχνολογίας του ομαδικού λογισμικού, για την ενδυνάμωση των εργαζομένων να αυτοσχεδιάζουν, δηλαδή, αναδυόμενες συνεργατικές τεχνολογίες ομαδικού λογισμικού μπορούν να βοηθήσουν τους εργαζόμενους να οικοδομήσουν πάνω στις ιδέες των άλλων, να διευκολύνουν τις συνδέσεις μεταξύ των ανθρώπων και να αναπτύξουν κοινή γνώση. Το αποτέλεσμα θα είναι ένας οργανισμός με μεγαλύτερη ταχύτητα και μεγαλύτερη ικανότητα προσαρμογής στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον¹⁸⁶

1.14 Φιλοσοφία

Η προσέγγιση της φιλοσοφίας από συγγραφείς που πραγματεύονται τον αυτοσχεδιασμό είναι ευρεία, καθώς υπάρχουν μελέτες οι οποίες γίνονται υπό το πρίσμα της αναλυτικής φιλοσοφίας, άλλες, οι οποίες βασίζονται σε φιλοσοφικές παραδόσεις όπως ο πραγματισμός, η ερμηνευτική, η φαινομενολογία, οι πολιτισμικές μελέτες και η κριτική θεωρία καθώς ο εννοιολογικός πλούτος και η ποικιλία των φαινομένων που συνδέονται με τον αυτοσχεδιασμό απαιτεί μια ευρεία ανάλυση, η οποία με τη σειρά της απαιτεί γνώσεις από ετερογενείς φιλοσοφικές προσεγγίσεις που μπορούν να φωτίσουν το θέμα τους από διαφορετικές οπτικές γωνίες και με αυτόν τον τρόπο να διευρύνουν και να εμβαθύνουν τη

---

¹⁸⁴ Blackwell, T., & Young, M., «LIVE ALGORITHMS FOR MUSIC Can computers be improvisers?» στο: Lewis G., E., and Benjamin Piektut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 2(25), 2016, σσ. 507-528

¹⁸⁵ Wang, G., «Improvisation of the masses: Anytime, Anywhere Mobile music», στο: Lewis G., E., and Benjamin Piektut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 2(26), 2016, σσ. 529-540

¹⁸⁶ Brent McKnight B. & Bontis N., «E-improvisation: Collaborative Groupware Technology Expands the Reach and Effectiveness of Organizational Improvisation» *Knowledge and Process Management*, 9(4) 2002, pp 219–227.

γνώση και την κατανόηση του αναγνώστη¹⁸⁷. Δεν θα ήταν αδόκιμο να αντιμετωπιστεί ο αυτοσχεδιασμός ως ένα συγκεκριμένο αντικείμενο φιλοσοφικής έρευνας, όπως δηλαδή εκπονείται μία φιλοσοφία της τέχνης, της τζαζ, μπορεί να εκπονηθεί και μία φιλοσοφία του αυτοσχεδιασμού¹⁸⁸, αν κάτι τέτοιο είναι ζητούμενο¹⁸⁹.

Μερικά από τα σημαντικότερα έργα των τελευταίων ετών που συσχέτισαν τον αυτοσχεδιασμό με το φιλοσοφικό έργο, είναι το «Philosophy of Improvisation»¹⁹⁰ του Gary Peters το οποίο εκδόθηκε το 2009, και στα κεφάλαιά του, αναφέρεται στο έργο φιλοσόφων όπως οι Kant, Friedrich Schlegel, Nietzsche, Heidegger, Rosenzweig, Adorno, Benjamin, Deleuze, Blanchot, Derrida, αλλά και σε στοχαστές στους οποίους διακρίνει «αντι-αυτοσχεδιαστικές» θέσεις, προσπαθώντας, όχι να κρίνει, αλλά να συμπεριλάβει στην προσέγγιση της έννοιας του αυτοσχεδιασμού και τις διαφορετικές απόψεις γύρω από αυτήν αναζητώντας μία πληρέστερη κατανόηση του όρου. Επίσης μελετώντας το έργο των Heidegger, Emmanuel Levinas, Friedrich Nietzsche και Gilles Deleuze αποσκοπεί να καταδείξει, ότι αυτό που είναι «δεδομένο» δεν είναι σε καμία περίπτωση ταυτόσημο με αυτό που «υπάρχει», ένας ισχυρισμός που είναι κρίσιμος για την εννοιολόγηση ενός εκ νέου καινοτόμου μοντέλου αυτοσχεδιασμού. Εξετάζει φιλοσοφικές έννοιες όπως την διαλεκτική (Walter Benjamin) ή την συνύπαρξη (Martin Heidegger,) της διατήρησης και της καταστροφής, όσον αφορά στο παρελθόν που νοείται ως παράδοση, την έννοια της προέλευσης και της αρχής/ξεκινήματος, αλλά και την φύση ενός τέλους, το οποίο παρουσιάζεται σε σχέση με το φιλοσοφικό εγχείρημα της δημιουργίας μιας έννοιας του αυτοσχεδιασμού. Ακολουθώντας τον ορισμό του Deleuze για τη φιλοσοφία ως πράξη δημιουργίας εννοιών, και συνδέοντάς την επίσης με τη δική του φιλοσοφία του γίνεσθαι, η δημιουργία μιας έννοιας του αυτοσχεδιασμού γίνεται εδώ

---

¹⁸⁷ Bertinetto, A. & Ruta M., « Introduction», στο Bertinetto, A. & Ruta M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022.

¹⁸⁸ Bertinetto, A., «Why is improvisation philosophically so appealing? some modest and incomplete suggestions», στο Sbordoni A. & Rostagno A., (επίμ.), *Free Improvisation. History and Perspectives*, LUCCA: LIM - Libreria Musicale Italiana 2018, (μετάφραση δική μας), σσ.63-71, σ.73.

¹⁸⁹ Όπως το «Philosophy of Improvisation» των Susanne Ravn, Simon Høffding, James McGuirk το οποίο εκδόθηκε το 2021 και συγκεντρώνει φιλοσοφικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις του αυτοσχεδιασμού. Οι εισηγήσεις οι οποίες περιλαμβάνονται στο συλλογικό τόμο, συνδέουν τις θεωρητικές διαστάσεις του αυτοσχεδιασμού με διαφορετικές απόψεις για την πρακτική του στις τέχνες και την τάξη. Τα κεφάλαια αντιμετωπίζουν το φαινόμενο του αυτοσχεδιασμού με δύο συναφείς τρόπους: αφενός, παρακολουθούν τις βιωμένες πρακτικές του αυτοσχεδιασμού τόσο εντός όσο και εκτός των τεχνών, προκειμένου να εξηγήσουν το φαινόμενο. Αφετέρου, επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής των αυτοσχεδιαστικών πρακτικών για να συμπεριλάβουν το ρόλο του αυτοσχεδιασμού σε συνήθειες πρακτικές αλλά και στη σχεδιασμένη δράση, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο (Ravn, S., Høffding, S., & McGuirk, J. (επίμ.), *Philosophy of Improvisation: Interdisciplinary Perspectives on Theory and Practice*, NY: Routledge, 2021

¹⁹⁰ Peters, G., *The philosophy of improvisation*, USA: University of Chicago Press, 2009.

κατανοητή ως μια αυτοσχεδιαστική διαδικασία που, όπως το *ritornello* του Deleuze, σηματοδοτεί και παράγει ταυτόχρονα το χώρο (space) ή την περιοχή (territory). Είναι αυτή η αίσθηση του άπειρου γίνεσθαι που διαχωρίζει μια φιλοσοφία του αυτοσχεδιασμού από μια θεωρία του αυτοσχεδιασμού, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μια περαιτέρω διάκριση που γίνεται μεταξύ μιας φιλοσοφικής μεθόδου και θεωρητικής μεθοδολογίας.

Το «*The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*»¹⁹¹ των George E. Lewis και Benjamin Piekut, το οποίο εκδόθηκε το 2016, δίνει έμφαση πέραν των επιτελεστικών (performative) εννοιών του αυτοσχεδιασμού και στα πολιτιστικά πλαίσια που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις αυτοσχεδιαστικές παραδόσεις.

Το «*Improvising Improvisation: From Out of Philosophy, Music, Dance, and Literature*»¹⁹² του Gary Peters το οποίο εκδόθηκε το 2017 πρόκειται για ένα βιβλίο σε συνέχεια του *Philosophy of Improvisation* του ίδιου. Το έργο του δεν είναι φιλοσοφικό, ωστόσο η σκέψη του συγγραφέα για τον αυτοσχεδιασμό αντλεί υλικό από φιλοσόφους όπως τον Kant, Hegel, Heidegger, Deleuze, Badiou, καθώς θα μπορούσαν να περιγραφούν ως φιλόσοφοι του γεγονότος, ενώ το ‘γεγονός’ του αυτοσχεδιασμού είναι το πρωταρχικό μέλημα του συγγραφέα που επιθυμεί να το διερευνήσει και να το αποκωδικοποιήσει εμπνευσμένος από το φιλοσοφικό έργο.

Το «*The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*»¹⁹³ των Alessandro Bertinetto και Marcelo Ruta, το 2022 έχει ως στόχο την διεπιστημονικότητα μέσω της παρουσίασης φιλοσοφικών ερευνών σχετικά με τον καλλιτεχνικό αυτοσχεδιασμό σε μια ποικιλία καλλιτεχνικών πρακτικών, συνεισφέροντας ειδικά τις τέχνες.

Ένα χαρακτηριστικό του αυτοσχεδιασμού είναι ότι:

«[...] χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι, στο εσωτερικό του, οι κανόνες είναι συνεχώς υπό διαμόρφωση, δημιουργούνται και ανανεώνονται. από πλέγματα ερεθισμάτων και αντιδράσεων, τα οποία έχουν τη διπλή δυνατότητα, αφενός, να αναπαράγουν και, αφετέρου, να διαρρηγνύουν τους κανόνες. Η ανάδυση παρορμήσεων και αντιδράσεων προϋποθέτει επιτελεστικές, αντιληπτικές και αξιολογικές δεξιότητες που

---

¹⁹¹ Lewis, G., & Piekut, B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies* NY, USA: Oxford University Press (1,2), 2016.

¹⁹² Peters, G., *Improvising improvisation: from out of philosophy, music, dance, and literature*. USA: University of Chicago Press, 2017.

¹⁹³ Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022.

μετασχηματίζονται στο πλαίσιο της πρακτικής της παρόρμησης και της ίδιας της απόκρισης.»¹⁹⁴.

Όπως επίσης και το γεγονός ότι προϋποθέτει ένα άνοιγμα προς τις δεξιότητες της αμφισβήτησης και της μεταμόρφωσης, οι οποίες ικανότητες και αυτές επίσης σχετίζονται άμεσα με τους κανόνες, η δε διαπλεκόμενη ανάπτυξή τους συνδέεται με μια χρονική δομή που υπερβαίνει το παρόν. Οι πρακτικές αυτοσχεδιασμού ανοίγουν το μέλλον, με την έννοια ότι περιμένουν τις μελλοντικές πρακτικές να καθορίσουν τον κανονιστικό τους αντίκτυπο¹⁹⁵. Επίσης, η διαδικασία του αυτοσχεδιασμού, περιλαμβάνει το να σκέφτεται κάποιος με διαφορετικούς τρόπους και η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα, την επιρροή του πάνω στην ίδια τη διαδικασία της σκέψης: ο αυτοσχεδιασμός βοηθά τους ανθρώπους να σκέφτονται με πιο πρωτότυπους και ευέλικτους τρόπους, βελτιώνοντας την πρόσβαση στα σχήματα και τη μνήμη εργασίας¹⁹⁶.

Ο Bertinetto στο άρθρο του, «Γιατί ο αυτοσχεδιασμός είναι φιλοσοφικά τόσο ελκυστικός;» εντοπίζει στον αυτοσχεδιασμό και στην φιλοσοφία τέσσερα σημεία διασταύρωσης, με τις αντίστοιχες έννοιές τους. Αυτά τα σημεία τα αποκαλεί φιλοσοφικές πτυχές του αυτοσχεδιασμού, εννοώντας «[...]εννοιολογικά θέματα για τα οποία ο αυτοσχεδιασμός προσφέρει διαισθητικές εξηγήσεις ή απεικονίσεις, οι οποίες είναι ιδιαίτερα καλές από την άποψη της σαφήνειας, του βάθους, της διορατικότητας και της καρποφορίας»¹⁹⁷. Ως πρώτη πτυχή καταγράφει την έννοια της περιέργειας και του πειραματισμού:

«Ο αυτοσχεδιασμός κατά κύριο λόγο είναι ελκυστικός για τη φιλοσοφία, επειδή είναι μια άσκηση περιέργειας (όπως άνοιγμα στο καινούργιο) που αποτελεί την επιτομή της πειραματικής πρακτικής του ξεκινήματος, που επιτρέπει, και ενεργοποιείται από, την απελευθέρωση από τον εαυτό μας. Αυτή είναι η ελευθερία που -τουλάχιστον σύμφωνα με ορισμένους σημαντικούς φιλοσόφους- είναι ταυτόχρονα η προϋπόθεση και ο στόχος του φιλοσοφικού στοχασμού...» σ. 81, από την άλλη πλευρά η φιλοσοφία νοείται ως πειραματική «πειραματική επειδή (α) δοκιμάζει μεθοδικά και προβληματίζεται σχετικά με τις συνθήκες β) απαιτεί και παρέχει μια πειραματική στάση, η οποία φαίνεται στην αρχή της και απαιτεί "να βγούμε από τον εαυτό μας" (προκειμένου να οραματιστεί και

---

¹⁹⁴ Bertram, G., W., «Improvisation as Normative Practice», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, (μετάφραση δική μας), NY: Routledge, 2022, σ.31.

¹⁹⁵ Bertram, G., W., ό.π., 2022.

¹⁹⁶ Lewis, C., *The relationship between improvisation and cognition*, διδακτορική διατριβή, επιβλέπων Dr. Peter Lovatt, UK: University of Hertfordshire, January 2012.

¹⁹⁷ Bertinetto, A., ό.π., 2018, σ.74.

να αισθανθεί πρωτόγνωρες δυνατότητες εμπειρίας και κατανόησης)- (γ) αμφισβητεί συνεχώς αναστοχαστικά τις δικές της κινήσεις και μεθοδολογικές παραδοχές σε σχέση με τα εννοιολογικά της αποτελέσματα»¹⁹⁸.

Ως δεύτερη φιλοσοφική πτυχή του αυτοσχεδιασμού καταγράφει την έννοια της δράσης ως ένα στοιχείο που μοιράζονται και τα δύο αυτά πεδία, αναφέροντας πως:

«Η δεύτερη φιλοσοφική πτυχή του αυτοσχεδιασμού είναι η σημασία του για τη φιλοσοφία της δράσης, καθώς ο αυτοσχεδιασμός βοηθά στη διασαφήνιση της σκοπιμότητας της. Το ζήτημα είναι ότι η ανάπτυξη της δράσης (ως "αυτής" της συγκεκριμένης δράσης) απαιτεί να ασχοληθεί με τις συγκεκριμένες της περιστάσεις και να ανταπεξέλθει σε καταστασιακές απρόβλεπτες καταστάσεις διαφορετικού είδους. [...] η συγκεκριμένη κατάσταση της δράσης, ή της πρακτικής, απαιτεί μια δημιουργική απάντηση που (ανα)διαμορφώνει τη δράση, επειδή προσδιορίζει τους στόχους της, τις αξίες της και τις πρακτικές και τεχνικές συνθήκες για την πραγματοποίησή της. Ο αυτοσχεδιασμός αποτελεί παράδειγμα αυτής της σημαντικής πτυχής της δράσης. Στην πραγματικότητα, μια αναγκαία προϋπόθεση για την αυτοσχεδιαστική ποιότητα μιας δράσης είναι να είναι, σε κάποιο βαθμό, μη προβλεπόμενη, μη αναμενόμενη από την υποκειμενική πρόθεση να εκτελεστεί κάτι συγκεκριμένο σε μια συγκεκριμένη κατάσταση.»¹⁹⁹.

Ως τρίτη πτυχή αναφέρει την έννοια της διάδρασης, η οποία είναι διαμορφωτική της σκέψης και της δράσης και στις δύο συνθήκες. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«...κατά τον αυτοσχεδιασμό, [...], Οι αξίες και οι στόχοι διαπραγματεύονται και (μετα)διαμορφώνονται διαρκώς διυποκειμενικά μέσα από την εκτελεστική διαδικασία και αυτό μπορεί να επιφέρει συγκρούσεις, οι οποίες, στις καλλιτεχνικές πρακτικές αυτοσχεδιασμού, σημαίνουν διαφωνίες σχετικά με τα αισθητικά κριτήρια αξιολόγησης: διαφωνίες σχετικά με αξίες (και στόχους). Αυτές οι συγκρούσεις δεν είναι μόνο εσωτερικές σε μεμονωμένες παραστάσεις: είναι αυτές που διαμορφώνουν τις αισθητικές πρακτικές ως ερμηνευτικές αλληλεπιδράσεις που βασίζονται στην αναστοχαστική κρίση. Όπως έχουν υποστηρίξει φιλόσοφοι όπως η Hanna Arendt, ο Jean-François Lyotard και ο Gianni Vattimo (για να αναφέρουμε μόνο μερικούς),⁴⁹ η αναστοχαστική κρίση είναι η βάση της δια-υποκειμενικότητας, επειδή οι κοινότητες δημιουργούνται όταν η επικοινωνία καθίσταται δυνατή μέσω της (εφευρετικής)

---

¹⁹⁸ Bertinetto, A., ό.π., 2018, σ.80.

¹⁹⁹ Bertinetto, A., ό.π., 2018, σσ.81-82.

ανάπτυξης μιας κοινής κανονιστικότητας στην πρακτική. Επιτρέψτε μου να αναπτύξω εν συντομία αυτό το πολύ σημαντικό φιλοσοφικό ζήτημα.»²⁰⁰.

Ως τέταρτη φιλοσοφική πτυχή του αυτοσχεδιασμού αναδεικνύει την αυθεντικότητα, η οποία, υποστηρίζει, πως είναι βαθιά συνδεδεμένη και με το πεδίο της φιλοσοφίας. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Η σύνδεση μεταξύ αυτοσχεδιασμού και αυθεντικότητας υπονοείται στην ετυμολογία του όρου "αυθεντικότητα". Ως (τουλάχιστον μερική) σύμπτωση επινόησης και πραγμάτωσης, ο αυτοσχεδιασμός είναι οντολογικά αυθεντικός με την ετυμολογική σημασία της λέξης. Διότι (α) αυθεντίν και (β) αυθεντικός σημαίνουν αντίστοιχα: (α) "πραγματοποιώ κάτι, τον εαυτό μου", 'να κάνω ανεξάρτητα', 'να ασκώ εξουσία σε κάτι' και β) 'να είμαι χειροποίητος/χειροπιαστός (Handmade)'. Προφανώς, δεν υπάρχει τίποτα πιο χειροποίητο/χειροπιαστό από έναν αυτοσχεδιασμό: οι αυτοσχεδιαστές δεν κάνουν αυτό που κάποιος άλλος τους ορίζει να κάνουν: ενεργούν αυτόνομα, φέροντας εξουσία σε αυτό που κάνουν. Αυτοσχεδιαστές (ατομικά ή/και από κοινού) είναι υπεύθυνοι για ό,τι κάνουν: είναι αυτουργοί αυτού που εκτελούν. [...] Το θέμα είναι ότι οι ενέργειες που εκτελούνται από προκαθορισμένα υποκείμενα (υποκείμενα ως ουσίες, όπως μπορούμε να τα ονομάσουμε) περιορίζονται και προκαθορίζονται από παρελθοντικές μνήμες και άκαμπτες συνήθειες που εμποδίζουν τον πειραματισμό με το άγνωστο. Παρόλο που, όπως είδαμε, οι επαναλήψεις, οι συνήθειες και οι συμβάσεις δεν είναι καθ'εαυτές εμπόδια στον αυτοσχεδιασμό, αλλά προϋποθέσεις της ίδιας της δυνατότητάς του, μπορούν να στραφούν προς την παρεμπόδισή του, αν δεν λάβουν μέρος στις αυτοσχεδιαστικές διαδικασίες, πράγμα που σημαίνει: αν οι δράσεις και οι αλληλεπιδράσεις που γίνονται δυνατές από τις επαναλήψεις, τις συνήθειες και τις συμβάσεις δεν ανατροφοδοτηθούν και να τις μετασχηματίσουν αναδρομικά. Αλλά αυτή η αναδρομική διαδικασία που συνέλαβα ως την κανονιστική (και μετασχηματιστική) λογική του αυτοσχεδιασμού συνεπάγεται την αναστολή των πραγματολογικών προϋποθέσεων των ενεργειών ως πραγματολογικών προϋποθέσεων: οι μνήμες, οι συνήθειες, οι δεξιότητες και οι συμβάσεις πρέπει να αναδημιουργούνται στη διαδικασία, πράγμα που σημαίνει ότι αποδομούνται και ξαναδημιουργούνται εκ νέου για να είναι επιτυχία. Που σημαίνει: να γίνουν αυτό που είναι.»²⁰¹.

²⁰⁰ Bertinetto, A., ό.π., 2018, σ.91. «η φιλοσοφία είναι μια διαλογική και διαδραστική πρακτική. [...] ... γενικότερα, η συνάντηση με τον φιλοσοφικό Άλλο (κατά τη διάρκεια μιας φιλοσοφικής συζήτησης ή στον εκτεταμένο πραγματικό χρόνο της ιστορίας της φιλοσοφίας) έχει νόημα, καθώς παράγει την ανάδυση του νέου, με τη μορφή του (προηγούμενως) μη σκεπτόμενου (ή διαφορετικά σκεπτόμενου), που ανατροφοδοτεί τον φιλοσοφικό στοχασμό. Για να το θέσουμε ευθέως: οι αναστοχαστικές διαδραστικές ανατροφοδοτήσεις διαμορφώνουν τον (μετα)σχηματισμό του φιλοσοφικού συλλογισμού. Και ο αυτοσχεδιασμός, ως διαδραστική επιτέλεση της κανονιστικότητας, η οποία δεν φοβάται τη διαφωνία, αποδεικνύεται δομικά μια φιλοσοφική πρακτική» (Bertinetto, A., ό.π., 2018, σ.94.)

²⁰¹ Bertinetto, A., ό.π., 2018, σ.95. «[...] αυτή η σύνδεση μεταξύ αυθεντικότητας και δια-υποκειμενικής δέσμευσης είναι δομικά παρόμοια με αυτό που συμβαίνει στην πρακτική της φιλοσοφίας. Οι φιλόσοφοι διαμορφώνουν τη δική τους διανοητική ταυτότητα μέσω του διαλόγου και της συζήτησης με άλλους

Δεν θα μπορούσε λοιπόν να πει κανείς ότι και ο αυτοσχεδιασμός- που μέσω του σώματος, της κίνησης, του ήχου δίνει μορφή σε κάτι αφηρημένο, είναι και αυτός μία σκέψη; Επιπλέον, το αυτοσχεδιαστικό έργο δεν ξεκινάει και τελειώνει την στιγμή του αυτοσχεδιασμού. Αντιθέτως οι σημαντικότερες στιγμές είναι αυτές πριν τον αυτοσχεδιασμό -όπου προετοιμάζεται διανοητικά, σωματικά και ψυχικά είτε για την παράσταση είτε για μία πρόβα, αλλά και αυτές μετά τον αυτοσχεδιασμό την στιγμή της συζήτησης και του αναστοχασμού για όσα διαμείφθηκαν επί σκηνής πρακτική απαραίτητη για την εξέλιξη ενός αυτοσχεδιασμού σε ένα επόμενο στάδιο²⁰².

φιλοσόφους, και κυρίως μέσω της διαφωνίας σχετικά με τις πεποιθήσεις τους. Διότι είναι όταν ασκείται κριτική στις δικές του απόψεις, μπορεί κανείς να καταλάβει αν οι απόψεις αυτές είναι δικαιολογημένες ή όχι, δυνάμει των λόγων που επιθυμεί να αποδεχθεί ως συστατικό στοιχείο της δικής του διανοητικής προσωπικής ταυτότητας, οι φιλόσοφοι διαμορφώνουν, και πιστοποιούν, τη δική τους ταυτότητα, επιβεβαιώνοντας αναστοχαστικά ή μετασχηματίζοντάς την μέσω της συνεχούς αλληλεπίδρασης με άλλους φιλοσόφους, αναζητώντας μια συμφωνία, με τον εαυτό τους και με τους άλλους, η οποία, με όρους συνοχής, ζωντανιάς, βάθους και ωριμότητας, δεν φοβάται τη διχογνωμία και είναι πάντα στο δρόμο προς το γίνεσθαι» (Bertinetto, A., ό.π., 2018, σελ.100)

²⁰² «Οι συνθήκες όμως μιας αληθινής κριτικής και μιας αληθινής δημιουργίας είναι οι ίδιες: η καταστροφή μιας εικόνας της σκέψης που προϋποθέτει τον εαυτό της και τη γένεση της πράξης της σκέψης μέσα στην ίδια τη σκέψη. Διότι, αυτό που μας εξαναγκάζει να σκεφτούμε είναι το αντικείμενο μιας θεμελιώδους συνάντησης. Αυτό που συναντιέται μπορεί να είναι ο Σωκράτης, ένα ιερό ή ένας δαίμονας. Και το αντικείμενο μιας συνάντησης δίνει διέξοδο στην ευ-αισθησία μιας δεδομένης αίσθησης – δεν είναι αισθητό αλλά αν-αισθητέο. Δεν είναι ποιότητα αλλά ένα σημείο. «Αυτό που μπορεί μόνο να γίνει αισθητό (το *sentiendum* ή το είναι του αισθητού) κινεί την ψυχή, την ρίχνει σε σύγχυση – με λίγα λόγια, την εξαναγκάζει να θέσει ένα πρόβλημα» [Deleuze G., *Différence et Répétition*, Paris: PUF, σελ.182), να ξεπεράσει κάθε δεδομένη μέθοδο, κάθε σιωπηρά προϋποτιθέμενη εικόνα σκέψης που προσδιορίζει τους σκοπούς μας όταν σκεφτόμαστε, εντοπίζει τα λάθη, αναγνωρίζει το όμοιο. Η συνάντηση εκφεύγει κάθε αναγνώρισης για να τραβήξει τη σκέψη έξω από το φυσικό της λήθαργο και την κακή της θέληση – πρόκειται για μια απελευθέρωση της σκέψης από τις εικόνες που τη φυλακίζουν.» (Θεοδωροπούλου, Ε., ό.π., 2013α, σελ. 340).

Κεφάλαιο 2: Εννοιολόγηση του αυτοσχεδιασμού

Σε αυτήν την ενότητα γίνεται μία προσπάθεια εννοιολόγησης του αυτοσχεδιασμού και προσέγγισης του όρου μέσα από τους ορισμούς που του έχουν δοθεί αλλά και τα στοιχεία που φαίνεται να τον ορίζουν. Η εννοιολόγηση αυτή προέκυψε μέσα από την μελέτη διαφορετικών καλλιτεχνικών και επιστημονικών πεδίων τα οποία αναδείχθηκαν αυτόνομα στην προηγούμενη ενότητα. Τα πεδία αυτά παρουσιάζουν ενδεικτικά το εύρος και την πολυπλοκότητα του φαινομένου του αυτοσχεδιασμού. Είναι μία προσπάθεια ανάδειξης της έκτασης και του βάθους στα οποία εξαπλώνεται η έννοια, μέσω των πεδίων. Για να επιτευχθεί μία συνολική εποπτεία του όρου, προκειμένου να εμβαθύνει κανείς στην έννοια, είναι σημαντική επίσης μια χαρτογράφηση της ιστορικής πορείας του, των στοιχείων που φαίνεται να τον ορίζουν αλλά και των ειδών που προκύπτουν τα οποία φυσικά εξαρτώνται από το εκάστοτε πεδίο αναφοράς.

Για τον λόγο αυτόν, επιχειρείται μία αρχική χαρτογράφηση και αποσαφήνιση της έννοιας, όπως προκύπτει, μέσα από την μελέτη ερευνών και πραγματειών σε διαφορετικά πεδία στα οποία εμφανίζεται και αναπτύσσεται ο αυτοσχεδιασμός και στόχο έχει να εξάγει, και να καταγράψει κοινά, αλληλοσυμπληρούμενα ή αλληλεξαρτώμενα στοιχεία που δομούν σταδιακά την έννοια. Μέσα από την ιστορικότητα της λέξης, όπως αυτή εντοπίζεται στην βιβλιογραφία, μέσα από την αναζήτηση των ειδών του αυτοσχεδιασμού, τα οποία αναδύονται από κάθε πεδίο το οποίο μελετά τον αυτοσχεδιασμό και τον εντάσσει στην έρευνά του, μέσα από την διαπίστωση των διαφορετικών λειτουργιών που αποδίδουν οι μελετητές στον όρο «αυτοσχεδιασμός», η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να προσεγγίσει σταδιακά την φύση του αυτοσχεδιασμού, καθώς ο χώρος της τέχνης, των ανθρωπιστικών αλλά και των θετικών επιστημών έχουν τη δική τους, ιδιαίτερη, συμβολή στο ζετύλιγμα αυτής της έννοιας ή στην πολυπλοκοποίησή της.

Η λέξη αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα συνονθύλευμα από πολλά διαφορετικά πράγματα: ένα συλλογικό δημιουργικό φαινόμενο, μία ατομική περφόρμανς δεξιοτεχνίας, μια πράξη που αναδύεται μέσα από μία πρακτική βαθιά ριζωμένη ή ένα σύνολο τεχνικών που γεννούν κάτι νέο, παρόλα αυτά ή λόγω όλων αυτών προκύπτει συχνά πρόβλημα ως προς την εννοιολόγησή του αλλά και την αντίληψη περί της πρακτικής που συνδέεται με αυτόν. Ο Derek Bailey (1930–2005), θεωρούσε πως η παροδική φύση του αυτοσχεδιασμού απαγόρευε οποιαδήποτε ακριβή ανάλυση. Αμφισβήτησε ευθέως την δυνατότητα, μιας ακαδημαϊκής περιγραφής του αυτοσχεδιασμού και επέμεινε, ότι κάποιος μπορεί να εξετάσει, ουσιαστικά, τον αυτοσχεδιασμό, μόνο μέσα από την πρακτική του και ως προσωπική άποψη²⁰³. Ως έννοια φευγαλέα για να περιχαρακωθεί από έναν ορισμό, μεγάλου εύρους για να χωρέσει

---

²⁰³ Landgraf, E., *Improvisation as art: Conceptual challenges, historical perspectives* USA: Bloomsbury Publishing USA, 2011.

σε μια περιγραφή, απρόβλεπτη ώστε να χωρέσει σε μία εξήγηση παρότι τόσο οικεία σε όλους και όλες, καθώς εμφανίζεται σε διάφορες πτυχές της καθημερινής ζωής και εμπειρίας²⁰⁴. Αυτή η ανεπάρκεια δεν προέρχεται τόσο από το θέμα που προσπαθούμε να ορίσουμε, όσο από το γεγονός ότι, συχνά, γίνεται μία αναπαραγωγή στερεοτύπων για τον αυτοσχεδιασμό και ως προς τις ιδιότητές του αλλά και ως προς την πράξη αυτοσχεδιασμού καθαυτή, καθώς δεν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη το πολιτιστικό και ιστορικό του πλαίσιο - τις περισσότερες φορές, είναι απλώς θέμα έλλειψης κατανόησης της πολυπλοκότητας, των προκλήσεων και της εμβέλειας των αυτοσχεδιαστικών πράξεων²⁰⁵. Ο αυτοσχεδιασμός είναι μία πολυσήμαντη έννοια κι αυτό δεν συμβάλλει στην επίτευξη ενός σαφούς ορισμού της²⁰⁶. Ο ορισμός του αυτοσχεδιασμού γίνεται μία δύσκολη προσπάθεια, εξαρτώμενη από τα συμφραζόμενα²⁰⁷. Και παρότι ο αυτοσχεδιασμός φαίνεται πανταχού παρών και διαπολιτισμικός, ωστόσο προκύπτει το ερώτημα, πως μπορεί μια πράξη, ενώ να έχει σκοπό, μιας που ο σκοπός περιλαμβάνει στόχους επομένως και προετοιμασία, να είναι την ίδια στιγμή και αυτοσχεδιαστική²⁰⁸.

Ένα στοιχείο, το οποίο και αυτό αναδεικνύει την ευρύτητα της λέξης «αυτοσχεδιασμός» και την δυσκολία να εκφραστεί στο σύνολό της από έναν ορισμό, είναι το γεγονός ότι εμφανίζεται στην βιβλιογραφία ως προϊόν²⁰⁹, ως διαδικασία²¹⁰, ως εργαλείο²¹¹, ως τεχνική²¹², ως

---

²⁰⁴ Santi, M., (Ed.) *Improvisation: between technique and spontaneity*, Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2010.

²⁰⁵ Landgraf, E., 2011, ό.π.

²⁰⁶ Moruzzi, C., *Improvisation as creative performance*. στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 47-59.

²⁰⁷ Wallace, R., «Improvisation and poetry», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 556-568

²⁰⁸ Bagnoli, C., «The springs of action in butō improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 488-501.

²⁰⁹ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

²¹⁰ Landgraf, E., «Installed Improvisation: The Case of Erwin Redl», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 631-644.

²¹¹ Adebisi, A., & Adelabu, B. O. L. A., «Improvisation as a tool for developing students' competence in English language: a study of the Federal University of Agriculture, Abeokuta, Nigeria», *International Journal of Education and Research*, 2013, 1(11), σς. 1-14.

²¹² Landgraf, E., 2011, ό.π.

πρακτική²¹³, ως στρατηγική²¹⁴, ως μέθοδος²¹⁵, ως προσέγγιση²¹⁶, ως μοντέλο²¹⁷, ως σύστημα²¹⁸, ενώ ακόμη του αποδίδεται και η ιδιότητα της μεθοδολογίας έρευνας²¹⁹, ως έννοια²²⁰ και ως φαινόμενο²²¹.

Ένα μοντέλο και μία στρατηγική δεν χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν κάτι το ίδιο. Η πρακτική ή το εργαλείο σημαίνουν διαφορετικές λειτουργίες στα αντικείμενα και στα υποκείμενα. Επομένως διαπιστώνεται μέσω της βιβλιογραφίας ότι ο αυτοσχεδιασμός δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή και την ερευνήτρια να τον προσεγγίσει ως λεπτομερές σχέδιο για την επίτευξη επιτυχίας (στρατηγική), ως ένα σύνολο μεθόδων, κανόνων και αξιωμάτων που χρησιμοποιούνται από έναν επιστημονικό κλάδο (μεθοδολογία έρευνας), ως κάτι (όπως ένα όργανο ή μια συσκευή) που χρησιμοποιείται για την εκτέλεση μιας εργασίας ή είναι απαραίτητο για την άσκηση μιας κλίσης ή ενός επαγγέλματος(εργαλείο), ως κάτι που υπάρχει και μπορεί να ιδωθεί, να γίνει αντιληπτό μέσω των αισθήσεων, όπως και κάτι ασυνήθιστο ή ενδιαφέρον (φαινόμενο), ως εφαρμογή σε πραγματικό χρόνο ή συστηματική άσκηση για επάρκεια (πρακτική), ως κάτι που συλλαμβάνεται από την σκέψη (έννοια), ως ένας τρόπος εκτέλεσης μιας δραστηριότητας που απαιτεί δεξιότητα (τεχνική), κάτι στο οποίο μπορεί να βασιστεί ένα εγχείρημα, επειδή ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα εξαιρετικά καλό παράδειγμα (μοντέλο), ως μια συγκεκριμένη διαδικασία για την επίτευξη ή την προσέγγιση κάποιου πράγματος, ιδίως συστηματική ή καθιερωμένη (μέθοδος).

---

²¹³ Brown, D. P., «Lots Will Vary in the Available City», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 2016 σσ.57-75.

²¹⁴ e Cunha, M. P., Clegg, S. R., & Kamoche, K., « Improvisation as “real time foresight” », 2011, *Futures*, 44(3), 265-272.

²¹⁵ Hamilton, A., «Improvisation as Spontaneous Creation versus “Making Do” », στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σσ. 171-186.

²¹⁶ Marino, S., «Improvisation in Pop-Rock Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σσ. 431-445.

²¹⁷ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

²¹⁸ Charles, D. A., *The novelty of improvisation: Towards a genre of embodied spontaneity*, διδακτορική διατριβή, Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College, 2003.

²¹⁹ Lees, D., «Improvisation as a research methodology: Exploring links between filmmakers’ practice and traditions of enquiry across the academy», *Media Practice and Education*, 20(2), 2019, σσ. 134-146.

²²⁰ Holdhus, K., Høisæter, S., Mæland, K., Vangsnes, V., Engelsen, K. S., Espeland, M., & Espeland, Å., «Improvisation in teaching and education—roots and applications», *Cogent Education*, 3(1), 2016, 1204142.

²²¹ Ciborra, C. U, «Notes on improvisation and time in organizations», *Accounting, management and information technologies*, 9(2), 1999, σσ. 77-94.

Επομένως, ο αυτοσχεδιασμός προσεγγίζεται από έναν μελετητή ενός επιστημονικού πεδίου, ο οποίος έχει μελετήσει ένα άλλο ως πηγή και προσπαθεί να μεταφέρει τα εργαλεία να μετασχηματίσει τις έννοιες, να καθορίσει ένα περίγραμμα με ένα νέο τρόπο. Όλη αυτή η επίπονη διεργασία οδηγεί αναπόφευκτα στο αποτέλεσμα, ο κάθε ορισμός, το κάθε εργαλείο, η κάθε έννοια να εξαρτάται απόλυτα από το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο εξετάζεται. Το γεγονός αυτό, για έναν ερευνητή, αποτελεί ταυτοχρόνως ένα εμπόδιο αλλά και μία ευκαιρία να το υπερβεί.

Οι George Lewis και Benjamin Piekut σημειώνουν, από την ιστοριογραφία των μελετών αυτοσχεδιασμού, τρεις κύριους τρόπους, κοινούς για το πώς ο αυτοσχεδιασμός έχει (ή δεν έχει) οριστεί. Ο αυτοσχεδιασμός χαρακτηρίζεται συνήθως από «συγκάλυψη», λέξη που υποδηλώνει τους κριτικούς που έχουν αντισταθεί στη χρήση του όρου "αυτοσχεδιασμός", για να συζητήσουν διαδικασίες που ωστόσο θα φαίνονταν να δικαιολογούν τη λέξη, από «παραμέληση», σε περιπτώσεις όπου η έννοια του αυτοσχεδιασμού σκοπίμως δεν εξετάζεται και παραβλέπεται, ενώ καθοριστικός παράγοντας για την κατανόηση του αυτοσχεδιασμού, στον οποίο γίνεται πολύ συχνά μνεία και είναι το δίπολο: αυτοσχεδιασμός- σύνθεση²²². Στην πιο βασική του μορφή, ο αυτοσχεδιασμός περιλαμβάνει τον ανασχηματισμό, αναθεώρηση και επαναδημιουργία πληροφοριών, χρησιμοποιώντας προϋπάρχοντα υλικά για να φτιάξει κάτι καινούργιο²²³.

Το πρόβλημα με τον ορισμό του αυτοσχεδιασμού σχετίζεται με το γεγονός ότι δεν έχει συγκεκριμένη διάρκεια ούτε υπάρχει μία μεθοδολογία που οδηγεί κάποιον σε έναν αυτοσχεδιασμό. Ένας αυτοσχεδιασμός μπορεί να κρατήσει ώρες ή στιγμές. Ένας αυτοσχεδιασμός μπορεί να είναι άσκηση, παράγωγο ή δοκιμασία. Μπορεί να έχει πρόθεση ή/και να μην έχει από στιγμή σε στιγμή. Η στιγμή επιβάλλεται στην διάρκεια και την καθορίζει, την χρωματίζει, την σχηματίζει και εν τέλει εξαρτάται από το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνει και από τους ανθρώπους από τους οποίους εκτελείται ή/και τον παρακολουθούν.

2.1 Η ιστορική διαδρομή του αυτοσχεδιασμού

Η ιστορική διαδρομή της έννοιας του αυτοσχεδιασμού είναι πολύ δύσκολο να αποτυπωθεί στο σύνολό της, καθώς οι ρίζες του βρίσκονται σε πολλές πρακτικές σε μέρη από όλη την γη,

---

²²² Lewis, G. E. & Piekut, B., «Introduction: on critical improvisation studies», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY: Oxford University Press, 1 (Introduction), σσ. 1-35, 2016.

²²³ Wallace, R., *Improvisation and the making of American literary modernism*, USA: Bloomsbury Publishing, 2010.

από το παρελθόν έως σήμερα. Ωστόσο παρακάτω αναφέρονται κάποια σημεία-σταθμοί της. Στην συνέχεια παρατίθεται μία μερική χαρτογράφηση των σημασιών που αποδόθηκαν στον αυτοσχεδιασμό κυρίως στον δυτικό κόσμο γι' αυτό και δεν μπορεί παρά να είναι μερική. Μέσα από αυτή την συνοπτική διαδρομή, στόχος είναι να διαγραφεί η πορεία του όρου και η σημασία του.

Τα παλαιότερα κείμενα που αναφέρουν τον αυτοσχεδιασμό από τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό προέρχονται από τους Αρχαίους Έλληνες στο πλαίσιο της ποίησης και της ρητορικής²²⁴. Ωστόσο, «ο Ηράκλειτος, αν και δεν φτάνει στο σημείο να λέει ότι η ζωή είναι αυτοσχεδιαστική, σχολιάζει τη ρευστότητα της βιωμένης εμπειρίας όταν δηλώνει ότι ποτέ δεν μπαίνεις στο ίδιο ποτάμι δύο φορές»²²⁵.

Οι Alessandro Bertinetto and Marcello²²⁶ σκιαγραφούν την πορεία της έννοιας του αυτοσχεδιασμού από την Αρχαία Ελλάδα έως σήμερα εν συντομία αλλά περιεκτικά. Σύμφωνα με τους ερευνητές, ο αυτοσχεδιασμός εμφανίζεται στην Ποιητική του Αριστοτέλη, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ίδια η ποίηση οφείλει την προέλευσή της στον αυτοσχεδιασμό. Ο Αριστοτέλης στην «Ποιητική» κάνει μια από τις πρώτες αναφορές στον αυτοσχεδιασμό σε σχέση με την προέλευση και την εξέλιξη της ποίησης: «... ἐξ ἀρχῆς οἱ πεφυκότες πρὸς αὐτὰ μάλιστα κατὰ μικρὸν προάγοντες ἐγέννησαν τὴν ποίησιν ἐκ τῶν αὐτοσχεδιασμάτων. [...] γενομένη δ' οὖν ἀπ' ἀρχῆς αὐτοσχεδιαστικῆς —καὶ αὐτὴ καὶ ἡ κωμῳδία, καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν τὰ φαλλικὰ ἄ ἔτι καὶ νῦν ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων διαμένει νομιζόμενα— κατὰ μικρὸν ἠϋξήθη προαγόντων ὅσον ἐγένετο φανερὸν αὐτῆς.»²²⁷

Η άποψη του Αριστοτέλη για τον αυτοσχεδιασμό είναι ότι αποτελεί μια έκφραση φυσικών δεξιοτήτων, που έχουν τις ρίζες τους στη μουσική και τον ρυθμό και οδηγούν σε ένα τελικό προϊόν, έτσι, ο αυτοσχεδιασμός γίνεται αντιληπτός ως μια διαμορφωτική δραστηριότητα, μέρος της δημιουργικής διαδικασίας, που συνδέεται με την καλλιτεχνική έκφραση αλλά δεν θεωρείται ως μια μορφή έκφρασης από μόνη της, εφόσον μέσω του αυτοσχεδιασμού δημιουργούνται αρχικές ιδέες που στη συνέχεια υποβάλλονται σε μεταγενέστερη αναθεώρηση

---

²²⁴ Sorensen, N., *The Improvising Teacher: Reconceptualising Pedagogy, Expertise and Professionalism* NY: Routledge, 2023.

²²⁵ Sorensen, N., 2023, ό.π., σ.17.

²²⁶ Bertinetto, Alessandro, and Marcello Ruta, (επίμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022.

²²⁷ Η πύλη για την ελληνική γλώσσα, <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>, Ποιητική (1448b-1449a), τελευταία επίσκεψη: 07/10/23

και τελειοποίηση²²⁸. Επομένως, η λέξη αυτοσχεδιασμός ξεκίνησε για να δηλώσει ένα εργαλείο για καλλιτεχνική δημιουργία και έκφραση συνδεδεμένο αρχικά με τη ποίηση.

Η χρήση της έννοιας μετακινήθηκε σιγά-σιγά από τον χώρο της ρητορικής, στις καλλιτεχνικές πρακτικές. Κυρίως σε εκείνες του θεάτρου και της μουσικής. Την περίοδο της Αναγέννησης αυτή η μετατόπιση εδραιώθηκε. Στη συνέχεια, η έννοια έφτασε να υποδηλώνει τη σύνθεση διαλόγων στη στιγμή, έτσι ώστε, το 1750, ο θεατρικός συγγραφέας Carlo Goldoni μπόρεσε να την υιοθετήσει στην *Commedia dell'Arte*. Η πρακτική, και η έννοια, έγιναν δημοφιλείς στο χώρο της ποίησης και, καθώς η αυτοσχέδια απαγγελία ποιητικών στίχων συνοδευόταν συνήθως από μουσική, ο όρος κατέληξε να σημαίνει επίσης «συνθέτοντας μουσική κατά την εκτέλεση», έννοια που υιοθετήθηκε και από άλλες γλώσσες, όπως τα Αγγλικά. Έτσι, η ιστορική σημασία του όρου συνδέθηκε ιδιαίτερα με τις παραστατικές τέχνες. Από τις τέχνες, η έννοια του αυτοσχεδιασμού μεταφέρθηκε στην καθημερινή ζωή, παραπέμποντας σε ορισμένα, ακόμη και ετερόκλητα, είδη ή τρόπους δράσης²²⁹.

Οι κλασικές θεωρίες της ρητορικής αναγνωρίζουν επίσης τη σημασία του να γνωρίζεις πώς να αυτοσχεδιάζεις. Ο Ρωμαίος ρήτορας Quintilianus [Κοϊντιλιανός] (περίπου 35–c 100 μ.Χ.), βλέποντας τον αυτοσχεδιασμό από επαγγελματική σκοπιά ως δικηγόρος στα δικαστήρια, δηλώνει:

«... η κορωνίδα όλης της μελέτης μας και η υψηλότερη ανταμοιβή των πολύωρων κόπων μας είναι η δύναμη του αυτοσχεδιασμού. Ο άνθρωπος που δεν καταφέρνει να το αποκτήσει, καλύτερα, κατά τη γνώμη μου, να εγκαταλείψει τη δύναμη της υπεράσπισης και να αφιερώσει τη συγγραφική του δύναμη σε άλλους κλάδους της λογοτεχνίας.»²³⁰

Σύμφωνα με τον Sorensen, ο Κοϊντιλιανός διακρίνει δύο διαφορετικά είδη αυτοσχεδιασμού: τον άτεχνο και τον έντεχνο -οι άτεχνοι αυτοσχεδιαστές βασίζονται αποκλειστικά στην εφευρετικότητά τους, μπορεί να έχουν ένα φυσικό ταλέντο στην προφορική απόδοση, αλλά δεν αφιερώνουν χρόνο στις σπουδές τους, δεν προετοιμάζουν σενάρια ή δεν σχεδιάζουν μια δομή για τα σενάρια τους, ενώ οι έντεχνοι αυτοσχεδιαστές, είναι επιδέξιοι στο αντικείμενό τους και εκτός από το φυσικό ταλέντο είναι και εκπαιδευμένος στην τέχνη του λόγου²³¹. Δηλαδή, ο Κοϊντιλιανός δεν συνδέει την έννοια του αυτοσχεδιασμού μόνο με περιπτώσεις επίλυσης

---

²²⁸ Sorensen N., 2023, ό.π.

²²⁹ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π.

²³⁰ <https://archive.org/details/h.-e.-butlers-quintilian-institut-oratoria-translat.-loeb-vol.-iv-books-x-xi-xii./page/n3/mode/2up>, τελευταία επίσκεψη: 07/10/2023 [σε δική μας μετάφρ.]

²³¹ Sorensen N., 2023, ό.π.

προβλημάτων και αποφυγής κινδύνου αλλά και στιγμών όπου ξαφνικές ιδέες της στιγμής προσφέρουν κάτι καινούργιο. Αυτές οι κλασικές απόψεις του αυτοσχεδιασμού σκιαγραφούν μια σειρά από τρόπους που αναπτύσσονται σε μεταγενέστερες χρήσεις της λέξης: μια φυσική ικανότητα, μια δημιουργική διαδικασία που οδηγεί σε ένα εκλεπτυσμένο τελικό προϊόν, μια απάντηση σε ένα ατύχημα, μια διαλογική απάντηση και μια διορατικότητα που αποκτήθηκε «στη στιγμή» κατά την παράδοση ενός προετοιμασμένου κειμένου και τη σημασία της ύπαρξης μιας δομής ή σχεδίου για αυτοσχεδιασμό²³².

Την περίοδο της Αναγέννησης, η έννοια εδραιώθηκε. Η πρακτική του αυτοσχεδιασμού θεωρήθηκε τόσο προφανής και φυσική έκφραση της ανθρώπινης ύπαρξης, ώστε δεν χρειαζόταν ειδική ονομασία μέχρι τον δέκατο έβδομο αιώνα περίπου. Τον δέκατο όγδοο αιώνα, έλαβε την ονομασία που εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε και άρχισε να θεωρείται ως μια πρακτική που δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις για τη δημιουργία έργων τέχνης. Διότι τα κύρια χαρακτηριστικά του αυτοσχεδιασμού, όπως το απρόβλεπτο, η καταστασιακότητα, η μη αναστρεψιμότητα, το ανεπανάληπτο – έρχονταν σε αντίθεση με τον στόχο της δημιουργίας έργων τέχνης που θα είχαν διάρκεια στο χρόνο και θα προορίζονταν να προσφερθούν για αισθητικό στοχασμό και που δεν θα είχαν κάποια σχέση με την πρακτική ζωή ή κάποια λειτουργικότητα μέσα σε αυτήν²³³. Στη συνέχεια, η έννοια έφτασε να υποδηλώνει τη σύνθεση διαλόγων στη στιγμή, έτσι ώστε, το 1750, ο θεατρικός συγγραφέας Carlo Goldoni να μπορεί να την υιοθετήσει στην *Commedia dell'Arte*²³⁴. Από τους Έλληνες βάρδους, μέχρι την εκκλησιαστική μουσική και την *Commedia dell'arte*, ο αυτοσχεδιασμός ήταν ευρέως διαδεδομένος σε πολλούς καλλιτεχνικούς τομείς, ως ένας συνηθισμένος και πολύτιμος τρόπος καλλιτεχνικής δημιουργίας²³⁵. Έτσι, η ιστορική σημασία του όρου συνδέθηκε ιδιαίτερα με τις παραστατικές τέχνες.

Στην περίοδο του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού, η λέξη αυτοσχεδιασμός δεν υπήρχε στην αγγλική γλώσσα μέχρι τη σχετικά σύγχρονη εποχή. Η παλαιότερη καταγραφή της χρήσης του ήταν το 1786, και σχετιζόταν με τον αυτοσχεδιασμό (*extemporization*) της μουσικής και του στίχου, συμπεριλαμβανομένης της λεπτομερούς επεξεργασίας ποίησης. Η αγγλική λέξη «*improvisation*» προέρχεται από τη λατινική παθητική μετοχή «*improvisus*» που σχετίζεται με το ρήμα «*providere*»: παρέχω και φέρει συνδηλώσεις του απρόβλεπτου: γεγονότα ή ενέργειες

---

²³² Sorensen N., 2023, ό.π.

²³³ Bertinetto, A., G., «Performing Imagination. The Aesthetics of Improvisation», *KLĒSIS*, 28, 2013 σσ. 65-99.

²³⁴ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π.

²³⁵ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π.

που είναι απροσδόκητα και το λατινικό ουσιαστικό «improvisum» θα περιλαμβάνει την ιδέα μιας έκτακτης ανάγκης²³⁶. Αυτές οι συνδηλώσεις παρέχουν μια σημαντική αλλαγή στο νόημα, εισάγοντας αρνητικούς συσχετισμούς στην ιδέα ενός αυτοσχεδιασμού, ενώ η αντίθεση του «αυτοσχεδιασμού» με το «παρέχω» υποδηλώνει ότι ο αυτοσχεδιασμός αφορά στη μη φροντίδα, την έλλειψη αντίληψης ή προσοχής, το να μην σχεδιάζεις εκ των προτέρων ή να έχεις προνοητικότητα -αυτές οι έννοιες ακολούθησαν τη λέξη, όταν πέρασε στα ιταλικά («improvisare» και γαλλικά «improviser»), όπου παρήγαγε τη λέξη «αυτοσχεδιαστής» που σημαίνει «αυτός που ενεργεί χωρίς προνοητικότητα ή σχεδιασμό». Ο Διαφωτισμός, με την έμφαση στη λογική, τις επιστημονικές αρχές και την ατομική ιδιοφυΐα, αναγνώρισε τον αυτοσχεδιασμό ως καλλιτεχνική πρακτική (ο Μότσαρτ και ο Μπετόβεν, για παράδειγμα, διακρίθηκαν και οι δύο για τις αυτοσχεδιαστικές τους ικανότητες) ωστόσο τον θεωρούσαν κατώτερο από τη σύνθεση²³⁷. Καθώς άρχισαν να οργανώνονται και να θεωρητικοποιούνται οι διαφορετικοί τρόποι δημιουργίας και βίωσης της τέχνης, το ρήμα "αυτοσχεδιάζω" εμφανίστηκε σε διάφορες γλώσσες²³⁸.

Η έννοια του αυτοσχεδιασμού μετασηματίστηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια του πολιτιστικού κινήματος του Μοντερνισμού, επηρεασμένο από τις επιστημονικές ανακαλύψεις τις εποχής, όπως το έργο του Freud και του Jung σχετικά με τη δύναμη και τη σημασία του ασυνείδητου νου, προτρέποντας να δοθεί έμφαση στην ατομικότητα και την υποκειμενικότητα, ιδιαίτερα όσον αφορά στη μοναδική εμπειρία της συνείδησης από τον καλλιτέχνη. Είναι ενδιαφέρον ότι στις εικαστικές τέχνες, όχι στις τέχνες του θεάματος, την εποχή αυτή, ο αυτοσχεδιασμός αναγνωρίστηκε ως μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή μορφή έκφρασης. Ο Kandinsky στην πραγματεία του «Σχετικά με το Πνευματικό στην Τέχνη», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1911, αναγνωρίζει τον αυτοσχεδιασμό ως μια επιτρεπτή μορφή έκφρασης με σαφώς αναγνωρίσιμες και μοναδικές ιδιότητες και ο τρόπος που τον ορίζει διαφέρει από την άποψη του Αριστοτέλη για τον αυτοσχεδιασμό, καθώς, για τον Kandinsky, η αρχική αυτοσχέδια έκρηξη είναι από μόνη της ένα καλλιτεχνικό προϊόν – μια γιορτή της στιγμής της δημιουργίας. Επίσης κάνει διάκριση μεταξύ αυτοσχεδιασμού και σύνθεσης μέσω της οποίας, αναγνωρίζει ότι έχουν διαφορετικές, αλλά εξίσου πολύτιμες, ιδιότητες που εξυμνούν διαφορετικές γνωστικές διαδικασίες. Η πρώτη βασίζεται στη ρευστή διαισθητική σκέψη, η δεύτερη στις πιο λογικές και αιτιολογημένες μορφές σκέψης που προωθούν την αναδιατύπωση

---

²³⁶ Sorensen N., 2023, ό.π.

²³⁷ Sorensen N., 2023, ό.π.

²³⁸ Το ουσιαστικό " αυτοσχεδιασμός ", κατά τη διάρκεια της ρομαντικής εποχής, συναντάται στην Madame de Stael, δείχνει ότι είχε καθιερωθεί η διαφορά μεταξύ της ενέργειας του αυτοσχεδιασμού και του αποτελέσματός του (Bertinetto A., 2013, ό.π.)

και την αναθεώρηση. Επίσης, ο Kandinsky τονίζει τη σημασία του «εσωτερικού χαρακτήρα» στον αυτοσχεδιασμό. Ενώ μερικοί άνθρωποι μπορεί να βλέπουν την αυθόρμητη δημιουργικότητα ως ικανή μόνο να μεταφέρει επιφανειακές ιδέες, ο Kandinsky είδε το αντίθετο. Ο αυτοσχεδιασμός, αγγίζοντας τα διαισθητικά και ασυνείδητα στοιχεία του νου, ήταν μια έκφραση πνευματικής φύσης. Ένας αυτοσχεδιασμός, επομένως, ήταν μια έκφραση των πιο ισχυρών και βαθύτερων γνώσεων και εμπειριών που μπορεί να έχει ένα ον. Αυτό επανόρθωσε την άποψη που κυριαρχούσε στη δυτικοευρωπαϊκή τέχνη τα προηγούμενα 200 χρόνια, ότι ο αυτοσχεδιασμός ήταν μια κατώτερη μορφή δημιουργικότητας²³⁹. Ως προς το πεδίο της μουσικής, η άνοδος της επίσημης αίθουσας συναυλιών τον δέκατο ένατο αιώνα έθεσε σταδιακά τέλος στον αυτοσχεδιασμό των συναυλιών, καθώς η βιομηχανική εποχή έφερε μαζί της υπερβολική έμφαση στην εξειδίκευση και τον επαγγελματισμό σε όλους τους τομείς της ζωής. Ο αυτοσχεδιασμός έκανε την επανεμφάνισή του σε αυτόν τον αιώνα, κυρίως στον τομέα της τζαζ και αργότερα. Η ινδική μουσική και άλλες αυτοσχεδιαστικές παραδόσεις επανάφεραν τους μουσικούς στην απόλαυση της αυθόρμητης δημιουργίας, ενώ πέρα από αυτές τις μορφές αυτοσχεδιασμού πάνω σε ένα θέμα ή μέσα σε ένα καθορισμένο ύψος, ο ελεύθερος αυτοσχεδιασμός και η επινόηση νέων και προσωπικών στυλ τέχνης δημιουργίας αποκτούν τη δική τους θέση²⁴⁰.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μετά, πολλοί συνθέτες και ερμηνευτές είδαν τον αυτοσχεδιασμό ως έκφραση της μουσικής ελευθερίας. Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, υπήρξε μια ευρεία ανησυχία για τον αυτοσχεδιασμό χωρίς αναφορά σε κάποιο συμβατικό πλαίσιο. Η πράξη του αυτοσχεδιασμού είχε προτεραιότητα έναντι του προϊόντος. Οι σχέσεις που ανέπτυσαν μεταξύ τους οι αυτοσχεδιάζοντες/ουσες αποτέλεσαν πρότυπο για μια δημοκρατική κοινότητα και κοινωνική πρακτική²⁴¹.

Ο στρουκτουραλισμός έχει επηρεάσει επίσης ιδιαίτερα τον τρόπο κατανόησης του αυτοσχεδιασμού σε δύο ιδιαίτερα σημαντικά πεδία: τη γλωσσολογία (βλ. τις θεωρίες του Τσόμσκι για τη «generative grammar») και την ανθρωπολογία (βλ. την έννοια του Levi-Strauss «bricolage»). Ένας από τους πρώτους συσχετισμούς που έγιναν με τη λέξη «αυτοσχεδιασμός» είναι η αίσθηση του απρόβλεπτου, που ανταποκρίνεται σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Αυτή την αίσθηση του αυτοσχεδιασμού ως «κατασκευής» την οικειοποιήθηκε ο Levi-Strauss και την εξέλιξε στην έννοια του «bricolage», όπου ο bricoleur είναι ένα άτομο που εργάζεται με τα χέρια του, αλλά χρησιμοποιεί οποιοδήποτε μέσον θεωρεί ότι του ταιριάζει σε αντίθεση

---

²³⁹ Sorensen N., 2023, ό.π.

²⁴⁰ Nachmanovitch, S., *Free play: Improvisation in life and art*, NY: Penguin, 1990.

²⁴¹ Sorensen N., 2023, ό.π.

με έναν τεχνίτη. Ο bricoleur είναι έμπειρος στην εκτέλεση μεγάλου αριθμού διαφορετικών εργασιών, αλλά, σε αντίθεση με τον μηχανικό, δεν υποτάσσει καθεμία από αυτές στη διαθεσιμότητα πρώτων υλών και εργαλείων που σχεδιάστηκαν και προμηθεύονται για το σκοπό του έργου, αλλά αρκείται σε ό,τι υπάρχει γύρω του. Το bricolage/μαστόρεμα²⁴² ως έννοια έχει βρει ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών σε πολλούς τομείς: στις τέχνες, τις πολιτιστικές σπουδές, τη φιλοσοφία, τις επιχειρήσεις, την τεχνολογία πληροφοριών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτή τη μελέτη είναι ο τρόπος που το bricolage έχει επηρεάσει την εκπαίδευση. Οι κονστρουκτιβιστικές θεωρίες μάθησης του Papert προσδιορίζουν δύο στυλ επίλυσης προβλημάτων: το αναλυτικό και το στυλ του bricolage. Η τελευταία είναι μια προσέγγιση μάθησης και επίλυσης προβλημάτων που περιλαμβάνει πειραματισμό, δοκιμές και παιχνίδι²⁴³.

Όλοι οι τομείς της πολιτιστικής και πνευματικής σκηνής, από τη δεκαετία του 1980, έχουν εμπλακεί σε συζητήσεις για την ύπαρξη και τη φύση ενός μεταμοντέρνου κόσμου. Μια «νέα» κατανόηση της ζωής, βασισμένη στη μετακβαντική φυσική και τη μη γραμμική δυναμική, έχει προκύψει από τη θεωρία του χάους, τη θεωρία πολυπλοκότητας και τη θεωρία συστημάτων, αυτή η ολιστική και συστημική θεωρία προσφέρει την άποψη ότι ο κόσμος είναι πολύπλοκος²⁴⁴, υπόκειται σε συνεχείς δυναμικές αλλαγές και όπου η ανάπτυξη λαμβάνει χώρα μέσω της διαδικασίας της ανάδυσης, ένα φαινόμενο που λαμβάνει χώρα σε κρίσιμα σημεία αστάθειας που προκύπτουν από διακυμάνσεις στο περιβάλλον, που ενισχύονται από βρόχους ανάδρασης²⁴⁵.

---

²⁴² Πρβλ. την σχέση μεταξύ του *bricolage* και της προβληματοποίησης, όπως την αναδεικνύει η Θεοδωροπούλου (Θεοδωροπούλου, Ε., «Η προβληματοποίηση: προοίμιο στην αναστοχαστική επιταγή. Στο Α. Κοντάκος & Φ. Καλαβάσης (Επιμ.). *Θέματα Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού-5. Διαχείριση Κρίσεων και Διακυβέρνηση Εκπαιδευτικών Μονάδων*, 2013 σ.σ.47-79. Βλ. και: Theodoropoulou E.; «The problematization effect and its double gestures», in: Strand, T., Papastefanou, M., (eds). *Philosophy of Education as a Lived Experience: Navigating Through Dichotomies of Thought and Action*, Germany. Verlag, 2014, pp. 135-152.

²⁴³ Sorensen N., 2023, ό.π.

²⁴⁴ «Είναι σαφές ότι ένα πολύπλοκο σύστημα λόγω της εντατικής διάδρασης ανάμεσα στο σύστημα και το περιβάλλον και του ότι τα μέρη που τον απαρτίζουν, ενώ λειτουργούν, μετασχηματίζονται, δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί ως όλο μόνο μέσω της ανάλυσης των μερών του, δεδομένης επιπλέον, της δύναμης μη προβλεψιμότητας της συμπεριφοράς του συστήματος. [...] Η ιδέα της πολυπλοκότητας παραπέμπει στην ιδέα του ενσωματωμένου όλου, όχι ως αθροίσματος επιμέρους στοιχείων – αντίθετα η απλοποίησή του δεν οδηγεί στην απαρτίωση των συστατικών μερών του αλλά στο σύμπλοκο ή στο απλό... Δύο αναγκαίες ικανότητες των πολύπλοκων συστημάτων είναι η αναπαράσταση [...] και η αυτο-οργάνωση[...]» Θεοδωροπούλου, Ε. «Περιβαλλοντική Ηθική, ένα σταυροδρόμι σε σταυροδρόμι» στο *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ερευνητικά δεδομένα & Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός*, 2005, σσ. 267-285.

²⁴⁵ Sorensen N., 2023, ό.π.

Μέσα λοιπόν από αυτήν την νέα θέαση της τέχνης για τον κόσμο, η έννοια του αυτοσχεδιασμού μεταφέρθηκε στην καθημερινή ζωή, παραπέμποντας σε ορισμένα ακόμη και ετερόκλητα είδη ή τρόπους δράσης²⁴⁶.

2.2 Απόπειρες ορισμών και Ορίζουσες

Η προσπάθεια να οριστεί η έννοια του αυτοσχεδιασμού συνολικά συμπεριλαμβάνοντας όλες τις οπτικές του γωνίες και διατρέχοντας όλα τα πεδία είναι ένα εγχείρημα καταδικασμένο να αποτύχει, διαπίστωση που επαναλαμβάνεται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία. Ωστόσο, μελετώντας τους ορισμούς που συναντά κανείς στην βιβλιογραφία είναι σε θέση να συνάγει αξιόλογα συμπεράσματα προκειμένου να προσεγγίσει την έννοια, να τη χρησιμοποιήσει και να επωφεληθεί από τα όσα έχει να του προσφέρει. Παρακάτω γίνεται μία σύνθεση ορισμένων-από τους ορισμούς που φαίνεται να συμπληρώνουν κάτι ιδιαίτερο ο ένας στον άλλον, ανάλογα με το πεδίο αναφοράς. Στην βιβλιογραφία, γίνονται προσπάθειες ορισμού ανάλογα με το πεδίο γνώσης και παρακάτω θα αναφερθούν κάποιες από αυτές προκειμένου να φανεί, ή όχι, μια σύγκλιση μεταξύ τους. Επίσης θα γίνει μια συγκρότηση χαρακτηριστικών τα οποία αποδίδονται στον αυτοσχεδιασμό ως σημεία που τον ορίζουν από διαφορετικά γνωστικά πεδία, έτσι ώστε να οικοδομηθεί μία συνολική εικόνα του ικανή να βοηθήσει τον αναγνώστη να εξοικειωθεί με την έννοια αλλά και τις διαστάσεις του.²⁴⁷

2.2.1 Ορισμοί

Παρακάτω παρατίθενται, ενδεικτικά, διάφοροι ορισμοί οι οποίοι εντοπίστηκαν στα πεδία που μελετήθηκαν. Στόχος αυτής της παράθεσης είναι να αναδειχθούν, αρχικά με σχηματικό τρόπο, αφενός η ανάγκη των πεδίων να ορίσουν τον αυτοσχεδιασμό με συγκεκριμένο τρόπο, αφετέρου το ότι μία τέτοια σωρευτική παράθεση δίνει μία εικόνα για κοινά και αλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία που τα πεδία προσφέρουν στην έννοια του αυτοσχεδιασμού, ανάλογα με τα συμφραζόμενα στα οποία αυτή τοποθετείται :

---

²⁴⁶ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π.

²⁴⁷ Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον ο διαχωρισμός που προτείνει ο Zaunbrecher, του αυτοσχεδιασμού ως κατηγορία δράσεων και του αυτοσχεδιασμού ως μέθοδο δράσης. Ως κατηγορία δράσεων καλύπτει κάθε δραστηριότητα που περιλαμβάνει εφευρετικότητα εντός περιορισμών, συμπεριλαμβανομένης, της διαρκούς ανάγκης μας, να αντιδρούμε στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζωής- σε αυτή την κατηγορία ανήκει οποιοδήποτε πεδίο πέραν του θεάτρου, όπου ο δημιουργός ενεργεί αυθόρμητα, χωρίς πρότερο σχεδιασμό με σκοπό να πετύχει κάτι, ενώ το αυτοσχεδιαστικό θέατρο είναι μια μέθοδος κατά την οποία οι ερμηνευτές επιλέγουν, σκόπιμα, να μην σχεδιάζουν πτυχές της παράστασής τους. Σε αυτή την περίπτωση, ο αυτοσχεδιασμός είναι εσκεμμένος και συμφωνημένος από τους ερμηνευτές του ως μία προκαθορισμένη δομή, όχι μια εφεδρική λύση που τίθεται σε εφαρμογή όταν αποτυγχάνει μια παράσταση (Zaunbrecher N., J., 2011, ό.π.).

«Αυτοσχεδιασμός είναι η δεξιότητα της χρήσης των σωμάτων, του χώρου, όλων των ανθρώπινων πόρων, για τη δημιουργία μιας συνεκτικής φυσικής έκφρασης μιας ιδέας, μιας κατάστασης, ενός χαρακτήρα (ακόμη και, ίσως, ενός κειμένου)- να το κάνεις αυτό αυθόρμητα, ανταποκρινόμενος στα άμεσα ερεθίσματα του περιβάλλοντός σου, και να το κάνεις à l'improviste: σαν αιφνιδιασμένος, χωρίς προκαταλήψεις»²⁴⁸.

«Αυτοσχεδιασμός είναι να ερμηνεύεις χωρίς σενάριο, με το σώμα σου, σκόπιμα, όταν ξέρεις ότι κάποιος σε παρακολουθεί, λαμβάνοντας υπόψιν ταυτόχρονα ό,τι συμβαίνει γύρω σου, όταν το κάνεις αυτό»²⁴⁹.

«Αυτοσχεδιασμός είναι η σκόπιμη χρήση αυτοσχεδιαστικών μεθόδων σε μια περφορμανς που εκδηλώνεται στο πλαίσιο μιας διπλής μήτρας εμμένειας - του βλέμματος του κοινού προς τους ερμηνευτές και των σωμάτων των ερμηνευτών προς το κοινό»²⁵⁰.

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι η σύλληψη της δράσης όπως αυτή εκτυλίσσεται και η συγχώνευση του σχεδιασμού και της εκτέλεσης για την προώθηση νέων οργανωτικών δράσεων με αυθόρμητο τρόπο»²⁵¹.

«Ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι απλώς ένα στυλ ή μια τεχνική υποκριτικής- είναι μια δυναμική αρχή που λειτουργεί σε πολλούς διαφορετικούς τομείς- ένας ανεξάρτητος και μετασχηματιστικός τρόπος ύπαρξης και δράσης»²⁵².

«ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας παγκόσμιος καλλιτεχνικός πόρος και ιδεώδες, καθώς και μία σημαντική διάσταση της ανθρώπινης δράσης ως τέτοιας -θα μπορούσαμε να πούμε, μια βασική έκφραση του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος»²⁵³.

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι μια πρακτική που αναπτύσσει κάτι επί τόπου. [...] Ο αυτοσχεδιασμός είναι μια μορφή δημιουργικότητας που υλοποιείται μέσω της

---

²⁴⁸ Frost, A. & Yarrow, R., *Improvisation in drama*. London: Palgrave Macmillan, 1989, σ.1.

²⁴⁹ Zaunbrecher, N., J., «The elements of improvisation: Structural tools for spontaneous theatre», *Theatre Topics*, 21(1), 49-60, 2011, σ. 56.

²⁵⁰ Zaunbrecher, 2011, ό.π., σ.50.

²⁵¹ Tabesh, P., & Vera. D., M., «Top managers' improvisational decision-making in crisis: a paradox perspective», *Management Decision* 58, no. 10, 2020, σ. 2236.

²⁵² Frost, A. & Yarrow, R., 1989, ό.π., σ.13.

²⁵³ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π., σ.3.

κανονιστικής πρακτικής. Η συνεχής δημιουργία κανόνων (norms in statu nascendi) είναι αυτό που εξηγεί τη δημιουργικότητα του αυτοσχεδιασμού»²⁵⁴.

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι, επομένως, μια ουσιαστική και δυναμική μεθοδολογία που συνδέει τη διαδικασία, το περιεχόμενο και τη μορφή και δημιουργεί νέες κατασκευές. Η ουσιαστική δυναμική της περιλαμβάνει την υπέρβαση του γνωστού και την ενσωμάτωση των δυνατοτήτων και των πλαισιακών ιδιοτήτων που υποδεικνύονται από το σιωπηλό και το άρρητο. Η δυναμική της αναδύεται μέσω της κίνησης προς το μη γνωστό και το άγνωστο. Ο αυτοσχεδιασμός ορίζεται ως η εμπλοκή μιας πολυδιάστατης, πολυεπίπεδης, σύνθετης συμπεριφορικής δομής με ευέλικτες λειτουργίες»²⁵⁵.

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας τρόπος σκόπιμης δημιουργικής συμπεριφοράς που μπορεί να υπάρχει σε όλες τις πτυχές της ζωής. Πραγματοποιείται σε "πραγματικό χρόνο" και περιλαμβάνει αυθορμητισμό, διαίσθηση και διαλογική αλληλεπίδραση. Οι αυτοσχεδιασμοί είναι απρόβλεπτοι και μοναδικοί ως συνέπεια της δυναμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ σταθερότητας και αλλαγής: μεταξύ σταθερών, αδιαπραγμάτευτων στοιχείων και άτυπων γενεσιουργών διαδικασιών. Εντός συγκεκριμένων πλαισίων μπορεί να είναι μια *έντεχνη* πρακτική ή *άτεχνη*»²⁵⁶.

«Ο αυτοσχεδιασμός δεν έχει να κάνει με την απουσία κανόνων και δομών, ούτε με την έλευση μιας αληθινής ετερότητας, αλλά μάλλον μπορεί να κατανοηθεί ως μια αυτό-οργανωτική διαδικασία, η οποία βασίζεται και κλιμακώνει τους ιδιαίτερους περιορισμούς που ενθαρρύνουν την ανάδυση κάτι νέου και εφευρετικού»²⁵⁷.

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι η επιδίωξη της βεβαιότητας στην αβεβαιότητα»²⁵⁸.

Στους ορισμούς, όπως αυτοί αποτυπώθηκαν παραπάνω, επαναλαμβάνεται η σκοπιμότητα που έχει ο αυτοσχεδιασμός. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για μία τυχαία πράξη, αλλά μια πράξη που επιδιώκει μια βεβαιότητα, σε παρόντα χρόνο, μέσα από την παρατήρηση του περιβάλλοντα κόσμου, την ενεργοποίηση του σώματος του καθενός και την συνδιαλλαγή με αυτό. Πρόκειται για έναν τρόπο να δημιουργεί κανείς με ό,τι

---

²⁵⁴ Bertram, G., W., «Improvisation as Normative Practice», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σ. 23, σ. 29.

²⁵⁵ DeGarmo, Mark Borden, *Accessing embodied imagination: An approach to experiential learning through movement improvisation*, διδακτορική διατριβή, Cedillos J., H., Ohio, Union Institute & University Cincinnati, May 2006, σ. 36.

²⁵⁶ Sorensen, N., 2023, ό.π., σ28.

²⁵⁷ Landgraf, E., 2011, ό.π., σ.5.

²⁵⁸ Peters, G., *Improvising improvisation: from out of philosophy, music, dance, and literature*, USA: University of Chicago Press, 2017, σ.41.

έχει εκείνη την στιγμή, μέσω μίας συνθήκης κανόνων τους οποίους υπηρετεί, με σκοπό να τους υπερβεί, ώστε να αναδυθεί κάτι νέο, και εφευρετικό υπερβαίνοντας το ήδη γνωστό. Αυτό είναι εφικτό να συμβεί, διότι πρόκειται για μια διεργασία εγγενώς διαισθητική, αυθόρμητη και διαλογική, η οποία συμβαίνει επί τόπου και αποτελεί έναν μετασχηματιστικό τρόπο ύπαρξης και δράσης - μια βασική έκφραση του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος²⁵⁹.

2.2.2 Ορίζουσες

Μελετώντας ωστόσο την βιβλιογραφία, παρατηρείται κυρίως μία αδυναμία δημιουργίας ενός συγκεκριμένου ορισμού, κυρίως διότι διαπιστώνεται ότι γνώσεις και εφαρμογές από διαφορετικές αφετηρίες γνώσης και πράξεις διαπλέκονται με έναν τρόπο που είναι δύσκολο να βρεις την αρχή του νήματος. Ωστόσο σε κάθε μελέτη που πραγματεύεται την έννοια του αυτοσχεδιασμού, μπορεί κανείς να ανασύρει ορίζουσες ιδιότητές του ή στοιχεία που τον συγκροτούν και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το κατά πόσον μέσα από αυτά τα στοιχεία και τις ιδιότητες, ο αυτοσχεδιασμός είναι τελικά κάτι που υπερβαίνει τα πεδία τα οποία τον χρησιμοποιούν κάτι που έχει μία ουσία πέραν των συμφοραζόμενων μέσα στα οποία ασκείται.

Σε μία προσπάθεια σύνθεσης των χαρακτηριστικών που εμπεριέχει ο αυτοσχεδιασμός, θα συμπέρανε κανείς ότι ο αυτοσχεδιασμός συχνά μοιάζει με ένα ανεξιχνίαστο γεγονός, ζει και πεθαίνει κατά τη διάρκεια μιας μοναδικής, ανεπανάληπτης παράστασης (performance), πρόκειται για μία δράση που, ενώ εκτυλίσσεται, επινοεί τον δικό της τρόπο πορείας, οπου το παρελθόν δεν ελέγχει την αναδυόμενη μορφή του μέλλοντος²⁶⁰. Συνδέει την τέχνη με την ζωή και ίσως αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο αυτοσχεδιασμός δημιουργεί ένα αίσθημα απόλαυσης, καθώς μέσα από αυτόν το πραγματικό φαίνεται να ξεπερνά το δυνατό και το φανταστικό²⁶¹. Είναι ένας ανεξάρτητος και μετασχηματιστικός τρόπος ύπαρξης και δράσης²⁶², προικισμένος με τη δυνατότητα ανατροπής των ιεραρχικών πρακτικών²⁶³, ο οποίος ενώ λειτουργεί με κανόνες και πρότυπα, διαρκώς, τα παραβιάζει, προκειμένου να δημιουργήσει

---

²⁵⁹ Bertinetto A., & Ruta M., 2022, ό.π., σ.3.

²⁶⁰ Sparti, D., «On the Edge: A frame of analysis for improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(9), σσ. 182-201, 2016.

²⁶¹ Bertinetto A., 2013, ό.π.

²⁶² Frost A., & Yarrow R., 1989, ό.π.

²⁶³ Lewis, G. E. & Piekut, B., «Introduction: on critical improvisation studies», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (Introduction), σσ. 1-35, 2016.

νέες μορφές τους²⁶⁴. Βασίζεται πάντα σε εργαλεία είτε αυτά είναι αναμνήσεις, είτε δεξιότητες, είτε η ίδια η γλώσσα, είτε αντικείμενα, είτε ο χώρος, και τείνει να επαναλαμβάνει το παρελθόν μέσω της τεχνικής για να δημιουργήσει το παρόν μέσω του αυθορμητισμού²⁶⁵. Η ύπαρξη δομής και τεχνικής, πάνω σε οποιονδήποτε τομέα χρησιμοποιεί τον αυτοσχεδιασμό, είναι προϋπόθεση για να μπορέσει ο αυτοσχεδιασμός να διεξαχθεί σε ένα ασυνείδητο επίπεδο, κάτι που είναι απαραίτητο, καθώς την ώρα του αυτοσχεδιασμού, ο χρόνος δεν είναι σύμμαχος²⁶⁶.

Ο αυτοσχεδιασμός παρουσιάζεται συχνά ως σύμβολο της ελευθερίας και της απελευθέρωσης, καθώς βιώνεται συχνά ως κάτι μάλλον αναγκαστικό από το οποίο απελευθερώνεται κανείς εξασκώντας τον²⁶⁷. Είναι ένα μέσο με το οποίο επιλύουμε προβλήματα, καταφεύγοντας σε ένα ρεπερτόριο δεξιοτήτων και προσαρμόζοντάς το στην κατάσταση²⁶⁸. Ο αυτοσχεδιασμός τροφοδοτείται και προσανατολίζεται από ένα τέλος: για παράδειγμα στη μουσική, είτε ένας καλλιτέχνης εκτελεί έναν ατομικό αυτοσχεδιασμό, είτε αλληλεπιδρά με τους άλλους μουσικούς συλλογικά, η εξέλιξη της μουσικής καθοδηγείται από μια αίσθηση σκοπού και δύσκολα μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς να αναφέρεται σε αυτή την αίσθηση, διακατέχεται από μια ένταση μεταξύ της ανοιχτής εξερεύνησης και μιας τελεολογίας που είναι έντονα προσανατολισμένη προς έναν κοινό στόχο²⁶⁹. Δίνει στο άτομο που αυτοσχεδιάζει, το θάρρος να κάνει ένα άλμα στο άγνωστο αφήνοντας τις ιδέες του να ξεδιπλωθούν να τροποποιηθούν να τον οδηγήσουν από το ένα σημείο στο άλλο μέχρι την στιγμή που όλα αυτά θα συνδέονται²⁷⁰. Και οπωσδήποτε, ο αυτοσχεδιασμός συνδέεται αναπόφευκτα με το φόβο: το φόβο του μη σημαδεμένου/μαρκαρισμένου (unmarked) χώρου, όπως επισημαίνει ο Sparti, χώρο του άγνωστου και του απρόβλεπτου, και το φόβο του τίποτα - δηλαδή ότι δεν θα γίνει τίποτα ούτε

---

²⁶⁴ Santi, M., (επίμ.) *Improvisation: between technique and spontaneity*, Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2010.

²⁶⁵ Dehlin, E., *The flesh and blood of improvisation: A study of everyday organizing*, 2008.

²⁶⁶ Dean, R. T. & Bailes, F., «Cognitive processes in musical improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (1), 39-55, 2016.

²⁶⁷ Lewis, G. E. & Piekut, B., 2016, ό.π.

²⁶⁸ Iyer, V., «Improvisation, action understanding, and music cognition with and without bodies», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(3), 2016, σσ. 74-90.

²⁶⁹ Citton Y., «Politics as hypergestural improvisation» στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (8), 2016, σσ. 160-181.

²⁷⁰ Pierrepont, A., «The Salmon of Wisdom», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (10), 2016, σσ. 202-216.

ενδιαφέρον, ούτε πρωτότυπο, και αυτός ο φόβος διακατέχει όποιον αυτοσχεδιάζει παρότι είναι αυτή η πιθανότητα της αποτυχίας που χαρακτηρίζει τον αυτοσχεδιασμό²⁷¹.

Μια άλλη σημαντική παρατήρηση είναι ότι ο αυτοσχεδιασμός έχει να κάνει με τον ίδιο τον «εαυτό», καθώς, όποιος/α αυτοσχεδιάζει, εκφράζει με μια ορισμένη μοναδικότητα, αυτό που αυτό που είναι, αυτό που αισθάνεται, αυτό που σκέφτεται, στο βαθμό που είναι σίγουρος ή πεπεισμένος γι' αυτό, ο αυτοσχεδιασμός προσφέρει μια ελευθερία της κίνησης, την ελευθερία του να ζεις μέσα στη ροή των πραγματικότητας, στον χώρο του δυνατού²⁷². Ενώ ταυτόχρονα είναι ο αγώνας, της φαντασίας συν τω χρόνω, ενάντια στα όρια του σώματος²⁷³. Το εγχείρημα του αυτοσχεδιασμού είναι να αναγνωρίσει τους περιορισμούς της ιστορίας, η ισχύς των οποίων είναι τόσο μεγάλη, που μπορεί να μοιάζουν με αδυσώπητη μοίρα, και αυτό το πλαίσιο δημιουργεί την ανάγκη να παραχθεί μια νέα κατεύθυνση²⁷⁴. Και αυτή η εσωτερική διεργασία κάνει τον αυτοσχεδιασμό βασικό στοιχείο για τη δημιουργία νέων μορφών γνώσης στο κατώφλι της σύγχρονης εποχής²⁷⁵.

Επιπλέον, ο αυτοσχεδιασμός απαιτεί αυθόρμητη δημιουργικότητα, η οποία περιορίζεται από συμβάσεις ή σιωπηρούς κανόνες που τον ωθούν, ώστε να αποτελεί μια οργανωμένη ολότητα που να είναι κατανοητή και ενδιαφέρουσα²⁷⁶. Οι κανόνες και οι περιορισμοί είναι απαραίτητοι για τον αυτοσχεδιασμό. Είναι η καύσιμη ύλη του αυτοσχεδιασμού. Οι κανόνες δίνουν στον/στην αυτοσχεδιαστή/τρια τα πατήματα να πράξει, προκειμένου να υπερβεί τους περιορισμούς.

Εκτός από τους κανόνες, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο του αυτοσχεδιασμού που τον χαρακτηρίζει, είναι το γεγονός ότι οι αυτοσχέδιες ενέργειες, εκτυλίσσονται χωρίς προηγούμενο σχεδιασμό²⁷⁷. Στην πορεία μιας αυτοσχέδιας δράσης, ο αυθορμητισμός με τον οποίο αντιδρά ο δρών την κάθε στιγμή πρέπει να συμπεριλαμβάνει και την αξιοποίηση των ερεθισμάτων,

---

²⁷¹ Sparti, D., 2016, ό.π.

²⁷² Pierrepont, A., 2016, ό.π.

²⁷³ Hampton, T., «Michel de Montaigne, or Philosophy as Improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(12), 2016, σσ. 227-238.

²⁷⁴ Simpson, E., «Germaine de Staël's Corinne, or Italy and the Early Usage of Improvisation in English», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(14), 2016, σσ. 255-261.

²⁷⁵ Hampton, T., 2016, ό.π.

²⁷⁶ Berkowitz, A., *The improvising mind: Cognition and creativity in the musical moment*, UK: Oxford University Press, 2010.

²⁷⁷ Brown D., P., 2000, ό.π.

δηλαδή των ευκαιριών, που του προσφέρει το περιβάλλον του και η πορεία της δράσης, όπως αυτή εξελίσσεται²⁷⁸. Όταν μιλάμε για περιβάλλον, στο σημείο αυτό, εννοούμε ό,τι μπορεί να πέσει στην αντίληψη του δρώντος υποκειμένου είτε πρόκειται για ερέθισμα που έχουν προσφέρει οι συμπαίκτες του ή το κοινό, είτε ένας ήχο ή εν γένει ερεθίσματα από τον περιβάλλοντα χώρο. Καθένα και όλα αυτά είναι σημαντικό να είναι σε θέση να τα αξιοποιήσει.

Ο αυτοσχεδιασμός, σε ορισμένες περιπτώσεις, εμφανίζεται ως ένας κοινοτικός, μετασηματιστικός, ακόμη και πνευματικός τρόπος παράστασης, όπου ο αυθορμητισμός σημαίνει ελευθερία και η διαίσθηση (ή η απορρόφηση) αποκαλύπτει την κοσμική αλήθεια, ενώ για πολλούς ιδεαλιστές δασκάλους, σκηνοθέτες και ακτιβιστές, ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να μοιάζει με έναν ιδανικό τρόπο ομαδικής δημιουργίας, προσφέροντας τόσο ατομική δράση όσο και μια αίσθηση σύνδεσης με το σύνολο, διότι όλοι μπορούν να παίξουν, η ιστορία του καθενός μπορεί να ειπωθεί, έτσι καθετί μπορεί κανείς να το οραματιστεί και να το ενσαρκώσει²⁷⁹. Ο αυτοσχεδιασμός φέρνει τους θεμελιώδεις κανόνες και τις συμβάσεις στα όρια των ουτοπικών δυνατοτήτων τους, μεταμορφώνοντάς τους σε κάποια άλλη τους εκδοχή. Ενώ οι κανόνες επιτρέπουν στους αυτοσχεδιασμούς να συνεχιστούν, ο αυθορμητισμός και η έμπνευση καθορίζουν τον αυτοσχεδιασμό²⁸⁰.

Η δύναμη του αυτοσχεδιασμού έγκειται στην ιδιαίτερη ικανότητά του να εμπνέει και να δημιουργεί διαπολιτισμικούς διαύλους επικοινωνίας. Η αποτελεσματικότητα, η προσαρμοστικότητα, η φυσικότητα και η δύναμή του να εμπλέκει τόσο σε συναισθηματικό όσο και σε νοητικό επίπεδο εξηγούν την ιδιαίτερη θέση του στο σημερινό ολόενα και πιο διασυνδεδεμένο κόσμο²⁸¹.

«Ο αυτοσχεδιασμός αυτορυθμίζεται αναδρομικά, ακολουθώντας ένα αυτοποιητικό μοτίβο (Bertinetto 2014a) που θυμίζει πολύ τον "αυτοποιητικό βρόχο ανατροφοδότησης" στον οποίο επέστησε την προσοχή η Erika Fischer-Lichte χαρακτηρίζοντας την "αισθητική της επιτελεστικότητας" (Fischer-Lichte 2008). Βασιζόμενη στην έννοια της αυτοποίησης, η οποία εισήχθη για πρώτη φορά στη

---

²⁷⁸ Saint-Germier, P., Paternotte, C. & Canonne, C., «Joint Improvisation, Minimalism and Pluralism about Joint action», *Journal of Social Ontology*, 7(1), 97-118, 2021.

²⁷⁹ Seham, A., «Performing gender, race, and power in improv comedy στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(20), 2016, σσ. 354-364.

²⁸⁰ Mersch, D., «Performance Art and Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, (36), σσ. 515-529

²⁸¹ Racy, A., J., «Musical Improvisation: Play, Efficacy, and Significance», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2016 2(11), σσ.230-249.

βιολογία προκειμένου να αναφερθεί στην αυτοπαραγωγή των ζωντανών συστημάτων (Maturana και Varela 1980), η Fischer-Lichte εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους ένα θεατρικό έργο παράγει τον εαυτό του μέσω του μετασηματιστικού βρόχου των ενεργειών, των αντιδράσεων και των αναδράσεων που εκτελούνται τόσο από τους ηθοποιούς όσο και από το κοινό. Σε αυτή τη δυναμική, ο παραγωγός είναι ταυτόχρονα και το προϊόν: υπό αυτό το πρίσμα, η αυτοποίηση μπορεί να θεωρηθεί ως αυτοσχεδιαστική τάση -ή, αντίστροφα, ο αυτοσχεδιασμός θα μπορούσε να περιγραφεί ως αυτοποιητικός (Bertinetto 2009: 155-7)»²⁸².

Στην βιβλιογραφία συναντούμε επίσης, άρθρα που παρουσιάζουν τον αυτοσχεδιασμό ως έναν τρόπο να ξέρεις, ως ικανότητα, κουλτούρα, εμπειρία, ως αναρχική οργάνωση, ως φιλοσοφία δράσης.

Πιο συγκεκριμένα, *Ως αναρχική οργάνωση*,

«ο αυτοσχεδιασμός προσφέρει μια τέτοια μορφή, έτσι ώστε όταν οι άνθρωποι συμμετέχουν σε συλλογικό μουσικό αυτοσχεδιασμό να ασκούν μια αναρχική μορφή οργάνωσης. Αυτό δεν λειτουργεί πάντα τόσο ομαλά στην πράξη. Και ούτε, φυσικά, ο αναρχισμός. Ο αυτοσχεδιασμός είναι επομένως χρήσιμος για να αναδείξει τόσο τις δυνατότητες όσο και τους κινδύνους της αναρχικής οργάνωσης»²⁸³.

Ως ικανότητα, κουλτούρα, εμπειρία (για παράδειγμα, στη μουσική):

«Αν θεωρηθεί ως ικανότητα, ο αυτοσχεδιασμός είναι μια δημιουργική πτυχή της συνολικής μουσικότητας- αν θεωρηθεί ως κουλτούρα, ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος κατανόησης συγκεκριμένων μουσικών πρακτικών- τέλος, αν θεωρηθεί ως εμπειρία, ο αυτοσχεδιασμός είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος ύπαρξης μέσα και μέσω της μουσικής που αντανάκλα το γεγονός ότι η πράξη της ζωής είναι σε μεγάλο βαθμό αυτοσχεδιαστική»²⁸⁴.

Στη μουσική και πάλι, ο αυτοσχεδιασμός, ως *έναν τρόπο να ξέρεις*: Η θεωρία του αυτοσχεδιασμού ως τρόπου γνώσης προκύπτει από το γεγονός ότι διαφορετικοί μουσικοί μπορεί να γνωρίζουν παρόμοιες μουσικές δομές με διαφορετικούς τρόπους- οι διαφορετικοί τρόποι γνώσης διευκολύνουν συγκεκριμένα είδη αντίληψης και νόησης που διέπουν διαφορετικές συμπεριφορές εκτέλεσης. Ορισμένοι από αυτούς τους τρόπους γνώσης μπορούν

---

²⁸² Iacobone, A., «Improvisation in Sculpture», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, (41), σσ.585-599.

²⁸³ Bell, D. M., «Improvisation as anarchist organization», *Ephemera*, 14(4), σσ. 1009-1030, 2014.

²⁸⁴ Higgins, L. & Mantie, R., «Improvisation as ability, culture, and experience» *Music Educators Journal*, 100(2), σ. 38, 2013.

να διευκολύνουν την αυτοσχεδιαστική εκτελεστική πρακτική. Οι λεπτομέρειες αυτών των αυτοσχεδιαστικών τρόπων γνώσης μπορούν να χαρακτηριστούν από ψυχολογικές και νευροεπιστημονικές πειραματικές εργασίες που συγκρίνουν τις διαφορές στην αντίληψη και τη γνώση μεταξύ ομάδων μουσικών ανάλογα με τις μεθόδους εκπαίδευσης και τις εμπειρίες εκτέλεσης, σε αντίθεση με τους όρους του αυθορμητισμού, της ελευθερίας και της καινοτομίας που δεν αποτελούν μετρήσιμες έννοιες σε μία επιστημονική έρευνα, ωστόσο αυτή η προσέγγιση εξακολουθεί να τις περιλαμβάνει²⁸⁵.

Ως φιλοσοφία της δράσης,

«Η πρώτη πρόκληση θα μπορούσε να είναι η εξέταση της ίδιας της αρχής του αυτοσχεδιασμού ως "φιλοσοφία της δράσης", όπως έκανε ο Jean-François de Raymond (1980), ή ως "επιστήμη της δράσης", όπως πρότεινε ο Olivier Soubeyran (2014) - μια δράση στην οποία, όπως και στην περίπτωση του bricolage και της άγριας σκέψης, δεν υπάρχει εκ των προτέρων καθορισμένος κανόνας (σχέδιο), πράγμα που σημαίνει ότι η σύνθεση ή ο σχεδιασμός (η οργάνωση ή η διάταξη) λαμβάνει χώρα τη στιγμή της ίδιας της δράσης, κατά τη διάρκεια της πράξης, τη στιγμή της πρακτικής, με τις συνθήκες και τα διαθέσιμα υλικά. Πρόκειται για μια σύνθετη, εγγενώς πειραματική μορφή δράσης που κινείται διαρκώς και δεν στηρίζεται σε ένα οριστικοποιημένο σχέδιο, και της οποίας ο σχεδιασμός, που θεωρείται ως μια σύνθετη διαδικασία, οικοδομείται κατά τη διάρκεια της ίδιας της δράσης. Πρόκειται για μια ανοιχτή μορφή σκέψης που βασίζεται στις σχέσεις, στις ασυνήθιστες ενώσεις ιδεών και ανατρέπει τις παγιωμένες βεβαιότητες. Πρόκειται για μια μορφή διαδικαστικής γνώσης που οικοδομείται κατά τη διάρκεια της πρακτικής, μέσω της κατάλληλης δράσης. Πρόκειται για ένα είδος "σκέψης σε κίνηση", το οποίο εκθέτει την πολυπλοκότητα και την "αταξία" των πραγμάτων (του κόσμου, των πόλεων, των καιρών), που δρα μέσα από τις ετερογένειές τους, τις πολλαπλότητές τους - μια σκέψη σε μόνιμη κατάσταση μετασχηματισμού, η οποία απορρίπτει κάθε τελική, τελεσίδικη σύνθεση, και η οποία δέχεται ως αρχή την ατέλεια»²⁸⁶.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα φρέσκο, μυστηριώδες στοιχείο που θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στα προγράμματα σπουδών, ωστόσο δεν είναι ένα στοιχείο σε έναν κατάλογο δεξιοτήτων που θα μπορούσαμε να εντάξουμε σε ένα πρόγραμμα σπουδών, δεν είναι ένα στυλ ή μια μορφή ή μια ειδικότητα, ο αυτοσχεδιασμός είναι η ίδια η ζωή²⁸⁷.

---

²⁸⁵ Goldman, A. J. (2016) "Improvisation as a Way of Knowing," Music Theory Online 22/4, <https://mtosmt.org/issues/mto.16.22.4/mto.16.22.4.goldman.pdf>, τελευταία επίσκεψη 15/08/23.

²⁸⁶ Jacques, P., B., «Urban improvisations: The profanatory tactics of spectacularized spaces», *Critical Studies in Improvisation/Études critiques en improvisation*, 7(1), 2011, σ.666.

²⁸⁷ Nachmanovitch, S., *The art of is: Improvising as a way of life*, Novato, California: New World Library, 2019.

2.2.3 Τα είδη του αυτοσχεδιασμού

Η εκτεταμένη χρήση του όρου στα διαφορετικά πεδία και στην βιβλιογραφία αναδεικνύει την ποικιλία στην εξειδίκευση του όρου. Στόχος αυτής της αποτύπωσης δεν είναι επ' ουδενί η δημιουργία ενός ανθολογίου ειδών ως πρότυπου χρήσης, διότι κάτι τέτοιο θα απαιτούσε από έναν ερευνητή να επισταται όλων των πεδίων ως προς το θεωρητικό τους επίπεδο. Στόχος αυτής της προσπάθειας είναι να σχηματιστεί μία πρώτη εικόνα για το εύρος της χρήσης του αυτοσχεδιασμού, καθώς αναδεικνύεται η ανάγκη που έχουν οι ερευνητές, καλλιτέχνες, ερμηνευτές, επαγγελματίες κάθε πεδίου να εξειδικεύσουν τον αυτοσχεδιασμό εστιάζοντας στα σημεία που αφορούν σε αυτό που κάθε φορά θέλουν να πράξουν. Συνοψίζοντας λοιπόν κάποια από τα είδη του αυτοσχεδιασμού που μπορεί κανείς εντοπίσει στην βιβλιογραφία, διαπιστώνει ότι πρόκειται για μία έννοια που μπορεί να διασπαστεί σε επιμέρους στοιχεία. Τα είδη του αυτοσχεδιασμού έχουν ομαδοποιηθεί αναφορικά με το πεδίο μέσα από το οποίο προβάλλουν κυρίως, για να είναι σε θέση ο αναγνώστης να ψάξει τον όρο στο πεδίο στο οποίο αναφέρεται και όχι για να δοθεί έμφαση στο ίδιο το πεδίο. Ο σκοπός της παράθεσης των ειδών του αυτοσχεδιασμού που γίνεται παρακάτω, είναι η ανάδειξη του εύρους και του βάθους που έχει αποδοθεί στην έννοια του αυτοσχεδιασμού μέσα από το πλήθος των ειδών, τα οποία οι μελετητές/τριες είχαν την ανάγκη να διαχωρίσουν. Ένας άλλος στόχος αυτής της παράθεσης των διαφορετικών ειδών που ακολουθεί, είναι η καταγραφή των εκφάνσεων, διαστάσεων και οπτικών του αυτοσχεδιασμού, προκειμένου το υλικό που θα εξαχθεί να μπορεί στη συνέχεια, να συντεθεί.

Θέατρο

- ✓ Σύντομοι αυτοσχεδιασμοί²⁸⁸: ονομάζονται όλα τα διασκεδαστικά παιχνίδια ή ασκήσεις που διαρκούν 2-5 λεπτά, που συνήθως χρησιμοποιούνται για προθέρμανση, συγκέντρωση, συντονισμό της ομάδας ή εξοικείωση με τον χώρο, τα εκφραστικά μέσα το σώμα του άλλου αλλά και την δημιουργία σκηνών με δοσμένες συνθήκες.
- ✓ Οι εκτεταμένοι αυτοσχεδιασμοί²⁸⁹: είναι οι αυτοσχεδιασμοί που έχουν την διάρκεια μίας παράστασης. Παραδείγματα εκτενούς αυτοσχεδιασμού είναι το Evente και το Harold στα οποία οι ηθοποιοί δέχονται προτάσεις από το κοινό για δημιουργούν πλοκή με

---

²⁸⁸ Salinsky, T. & Frances-White D., *The improv handbook: The ultimate guide to improvising in comedy, theatre, and beyond*, USA: Bloomsbury Publishing, 2008.

²⁸⁹ Salinsky, T. & Frances-White D., 2008, ό.π.

βάση αυτές δημιουργώντας μια ιστορία γύρω από την πρόταση που δέχθηκαν οι ηθοποιοί χρησιμοποιώντας διαφορετικές τεχνικές.

- ✓ Αφηγηματικός αυτοσχεδιασμός²⁹⁰: η ομάδα δημιουργεί ένα έργο πλήρους διάρκειας με μια περισσότερο ή λιγότερο συνεκτική ιστορία που διατρέχει όλη τη διαδρομή από το "μια φορά κι έναν καιρό" μέχρι το "και ζήσαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα". Αυτές οι ιστορίες μπορούν να εξελίσσονται με την χρήση του σώματος και του λόγου ή χωρίς ή ως απλή αφήγηση σε έναν κύκλο που όλοι είναι καθιστοί. Υπάρχουν παραλλαγές σε οδηγίες και σε κανόνες ανάλογα με το αν ο εν λόγω αυτοσχεδιασμός αποτελεί παράσταση ή τρόπο άσκησης.
- ✓ Αυθόρμητος αυτοσχεδιασμός: οι ηθοποιοί επινοούν τις σκηνές καθώς προχωράει ο αυτοσχεδιασμός με έναν υποτυπώδη σχεδιασμό από πριν²⁹¹
- ✓ Ο προσχεδιασμένος αυτοσχεδιασμός²⁹², κατά τον οποίο οι ηθοποιοί έχουν κάποια λεπτά να συμφωνήσουν τους βασικούς άξονες της ιστορίας του ή τον αριθμό των σκηνών και το ποιες δράσεις θα περιέχει κάθε μια, ενώ όλα τα άλλα τα αφήνουν να συμβούν επί τόπου²⁹³.
- ✓ Εφαρμοσμένος αυτοσχεδιασμός (applied): όταν ο αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιείται με στόχο να εκπαιδεύσει κάποιος εκπαιδευτής όσους ανήκουν σε άλλα γνωστικά πεδία πέραν του αυτοσχεδιαστικού θεάτρου, πάνω στις αρχές του αυτοσχεδιαστικού θεάτρου, προκειμένου να είναι σε θέση να τις εφαρμόζει στο πεδίο που επιθυμεί. Αυτό το είδος έχει στόχο να αναπτύξει την ικανότητα των ανθρώπων να αυτοσχεδιάζουν, να προσαρμόζονται, να κινούνται χωρίς σενάριο και να είναι αποτελεσματικοί στο άγνωστο. Θεωρείται ως ένα εργαλείο που βοηθά άτομα και ομάδες να αναπτύξουν δεξιότητες και ικανότητες σε κρίσιμους τομείς για τη ζωή και την εργασία. Ο εφαρμοσμένος αυτοσχεδιασμός μας ζητά να προσεγγίσουμε τα σενάρια ως αρχάριοι. Το μυαλό του αρχάριου είναι ανοιχτό και περίεργο- το μυαλό του ειδικού μπορεί να είναι κλειστό και βέβαιο. Η επιλογή δραστηριοτήτων, οι οποίες αποσκοπούν σε συγκεκριμένους στόχους κάθε φορά, η σαφήνεια των οδηγιών για την δραστηριότητα, η ενεργοποίηση όλων των συμμετεχόντων, ο απολογισμός της δραστηριότητας και η

---

²⁹⁰ Salinsky, T. & Frances-White D., 2008, ό.π.

²⁹¹ Για παράδειγμα, πριν ξεκινήσει ο αυτοσχεδιασμός δίνεται σε μια ομάδα η συνθήκη/τόπος: με αυτό ως δεδομένο, οι ηθοποιοί ατομικά ή ομαδικά ξεκινούν τον αυτοσχεδιασμό)

²⁹² Από κάτι εντελώς γενικό ως κάτι περισσότερο ειδικό, οι ομάδες έχουν λίγο χρόνο να σκεφτούν χαρακτήρες να αποφασίσουν ποιος θα είναι ποιος, τι θα κάνουν αυτοί οι χαρακτήρες, ποιο είναι το διακύβευμα της ιστορίας, πώς θα αρχίσουν και πώς θα τελειώσουν)

²⁹³ <https://www.themaydays.co.uk/>

σύνδεσή της με την πραγματικότητα είναι βασικά βήματα που δεν πρέπει να λείπουν από τον εφαρμοσμένο αυτοσχεδιασμό, ο οποίος έχει την ρίζα του στο θέατρο²⁹⁴:

«Η χρήση των αρχών, εργαλείων, πρακτικών, δεξιοτήτων και νοοτροπιών του αυτοσχεδιαστικού θεάτρου σε μη θεατρικά περιβάλλοντα, που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την προσωπική ανάπτυξη, τη δημιουργία ομάδων, τη δημιουργικότητα, την καινοτομία και/ή το νόημα»²⁹⁵.

- ✓ *Θεατρικός αυτοσχεδιασμός*²⁹⁶ : είδος το οποίο συναντάται ως δεδομένο και αναφέρεται σε όλα τα είδη του αυτοσχεδιασμού, σε όλες τις χρονικές στιγμές που συμβαίνει από την πρόβα μέχρι την παράσταση.

Μουσική

- ✓ *Ιδιωματικός αυτοσχεδιασμός*: ασχολείται κυρίως με την έκφραση ενός ιδιώματος - όπως η τζαζ, το φλαμένκο ή το μπαρόκ- και αντλεί την ταυτότητα και τα κίνητρά του από αυτό το ιδίωμα.
- ✓ *Ελεύθερος αυτοσχεδιασμός* είναι επί της ουσίας το μη-ιδιωματικό παίξιμο και περιλαμβάνει τον αποκλεισμό όλων των γνωστών τύπων μουσικής, έτσι ώστε η μουσική να μην έχει άλλη επιλογή από το να αποτελείται από κάποιο άλλο είδος ήχων και μουσικής δημιουργίας, η παλέτα των οποίων είναι δυναμικά όλο το ακουστικό φάσμα²⁹⁷.
- ✓ *Παραφραστικός αυτοσχεδιασμός*: βασίζεται σε υπάρχοντα μουσικά θέματα,
- ✓ *Φορμαλιστικός αυτοσχεδιασμός*: βασίζεται σε μουσικούς τύπους,
- ✓ *Μοτιβικός αυτοσχεδιασμός*: βασίζεται σε μουσικά μοτίβα
- ✓ *Τροπικός αυτοσχεδιασμός*: ο οποίος βασίζεται σε κλίμακες²⁹⁸.
- ✓ *Καθοδηγούμενος (guided) ή συνθετικός αυτοσχεδιασμός* αφορά στον έλεγχο της μουσικής δημιουργίας προσδιορίζοντας στοχευμένες εξόδους (specifying targeted

²⁹⁴ Tint, B. S., McWaters, V., & van Driel, R., «Applied improvisation training for disaster readiness and response: preparing humanitarian workers and communities for the unexpected», *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 5(1), σσ. 73-94 2015.

²⁹⁵ <https://www.appliedimprovisationnetwork.org/> τελευταία επίσκεψη: 11/08/2023.

²⁹⁶ Leap, J., *Theatrical Improvisation. Short Form, Long Form, and Sketch-Based Improv*, NY: Pallgrave Macmillan, 2008, Drinko D., C., *Theatrical Improvisation, Consciousness, and Cognition*, NY: Palgrave Pivot, 2013, Vera, D., & Crossan, M. (2004). «Theatrical Improvisation: Lessons for Organizations». *Organization Studies*, 25(5), σσ. 727-749.

²⁹⁷ Baily, D., *Improvisation: Its nature and practice in music*, UK: The British Library National Sound Archive, 1992.

²⁹⁸ Kernfeld, B., *What to Listen for in Jazz*, London: Yale University Press, 1995.

outputs) ή συμπεριφορές χρησιμοποιώντας ένα αισθητικό, μουσικό ή ηχητικό λεξιλόγιο ανεξάρτητο από τρόπο που λειτουργεί το ηλεκτρονικό πρόγραμμα σύνθεσης. Η καθοδήγηση θεωρείται ως μια καθαρή ανάδραση (reactive) και μία διαδικασία η οποία συντελείται βήμα-βήμα. Με τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και το είδος του

- ✓ control improvisation²⁹⁹: και αυτό το είδος εμπεριέχει ένα είδος ελέγχου, καθοδήγησης εκ μέρους του μουσικού και αφορούν κυρίως στην μουσική που παράγεται μέσω μηχανημάτων³⁰⁰.

Χορός

- ✓ ‘από κοινού’ αυτοσχεδιασμός (Joint): πρώτος όρος εμφανίζεται σε διεπιστημονικές έρευνες με κύριο πεδίο αυτό του χορού, φαίνεται να έχει ίδια σημασία με τον συλλογικό αυτοσχεδιασμό, ωστόσο το πεδίο που τον μελετά, έχει την ανάγκη να του δώσει άλλη ονομασία προκειμένου να αναδείξει μία σύνδεση με τον όρο “joint action”,³⁰¹.
- ✓ Contact improvisation (εγκατεστημένη ορολογία για ένα συγκεκριμένο είδος χορού, στο οποίο αναφερόμαστε και στην ελληνική γλώσσα με τον αγγλικό όρο) Πρόκειται για ένα είδος αυτοσχεδιασμού, το οποίο βασίζεται στην σωματική επαφή, μέσω του βάρους του σώματος και της μεταφοράς των σωμάτων μέσα στον χώρο.

Διοίκηση-Επιχείρηση

Σε αυτό το πεδίο παρατηρείται μία εκτενής αναφορά ειδών, καθώς πέρα από την εκτενή επίσης βιβλιογραφία που έχει προσφέρει το συγκεκριμένο πεδίο, έχει εισάγει νέα ορολογία που ξεπερνά την ορολογία που δανείστηκε από τις τέχνες. Έτσι λοιπόν παρατηρείται μία μετάβαση από τον χώρο της τέχνης στον χώρο της διοίκησης και της επιχειρηματικότητας, η οποία ξεκινά από όρους που γεννά η τέχνη σε όρους που δημιουργεί η οργανωσιακή θεωρία.

- ✓ επιχειρηματικός αυτοσχεδιασμός: Η μεθοδολογία Business Improv βασίζεται σε 3 βασικά στοιχεία δράσης, την άμεση αντίδραση στο γεγονός, την προσαρμογή στην συνθήκη και την επικοινωνία. Για να είναι κανείς έτοιμος να αντιδράσει άμεσα, οφείλει

---

²⁹⁹ Τυποποιούμε και αναλύουμε ένα νέο πρόβλημα στη θεωρία της τυπικής γλώσσας (formal language theory) που ονομάζεται *control improvisation*. Δεδομένης μιας γλώσσας προδιαγραφών, το πρόβλημα είναι να παραχθεί ένας αυτοσχεδιαστής, ένας πιθανοτικός αλγόριθμος που παράγει τυχαία λέξεις στη γλώσσα, με την επιφύλαξη δύο πρόσθετων περιορισμών: την ικανοποίηση ενός ποσοτικού ήπιου περιορισμού και την επίδειξη μιας συγκεκριμένης ποσότητας τυχαιότητας.

³⁰⁰ Nika, J., Bouche, D., Bresson, J., Chemillier, M. & Assayag, G., «Guided improvisation as dynamic calls to an offline model», Sound and Music Computing (SMC), 2015.

³⁰¹ Saint-Germier, P., Paternotte, C. & Canonne, C., 2021, ό.π.

να είναι συγκεντρωμένος και παρών, στη στιγμή. Η προσαρμογή του πρέπει να γίνει εντός παραμέτρων ή για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου και η επικοινωνία έχει να κάνει με την δράση σε συνεννόηση και συνεργασία με τους/τις συνεργάτες/τριες³⁰².

- ✓ Οργανωσιακός αυτοσχεδιασμός³⁰³ : νοείται ο αυτοσχεδιασμός από έναν οργανισμό ή τα μέλη του. Αρχικά παρατηρείται η διάκριση μεταξύ αυτοσχεδιασμού που αφορά στο προϊόν και επηρεάζει το αποτέλεσμα αυτού που γίνεται, και του αυτοσχεδιασμού ως προς την διαδικασία, ο οποίος αφορά την αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο γίνεται κάτι
- ✓ Συμπεριφορικός αυτοσχεδιασμός: αναφέρεται στην αλλαγή των οργανωσιακών δράσεων και γνωστικού αυτοσχεδιασμού, ο οποίος νοηματοδοτεί εκ νέου τα εξωτερικά ερεθίσματα³⁰⁴. Αυτές οι δύο πρώτες διακρίσεις είναι ουσιαστικά οργανοκεντρικές³⁰⁵.
- ✓ Ιδιωματικός αυτοσχεδιασμός και ελεύθερος: (όρος που συναντήσαμε στο πεδίο της μουσικής) αφορά ό,τι συμβαίνει μέσα σε μια υπάρχουσα ορολογία του πεδίου, και του μη ιδιωματικού αυτοσχεδιασμού δηλαδή του ελεύθερου³⁰⁶.
- ✓ μικρός (minor) αυτοσχεδιασμός που αντικατοπτρίζει μέτριες προσαρμογές σε προϋπάρχουσες διαδικασίες³⁰⁷ -για παράδειγμα, με την εφαρμογή μιας υπάρχουσας λύσης με νέο τρόπο αντί για την επινόηση μιας νέας λύσης.
- ✓ περιορισμένος (bounded) αυτοσχεδιασμός³⁰⁸ περιλαμβάνει τον αυτοσχεδιασμό νέων διαδικασιών ή προϊόντων εντός υφιστάμενων δομών, οι οποίες οριοθετούν σαφή όρια

---

³⁰² Business Improv, <https://businessimprov.com/>, τελευταία επίσκεψη: 11/08/2023.

³⁰³ Μελετώντας τον αυτοσχεδιασμό όπως αυτός περιγράφεται στον χώρο της μουσικής και του θεάτρου, εισάγεται στην βιβλιογραφία ο όρος του οργανωσιακού αυτοσχεδιασμού και μέσα από τις έρευνες και τις εφαρμογές στο πεδίο, έχουν δημιουργηθεί ειδικές κατηγορίες και ταξινομίες. Το συγκεκριμένο πεδίο έχει επιλεγεί ως μία ακόμη πλευρά του αυτοσχεδιασμού, καθώς αναγνωρίζει στον αυτοσχεδιασμό δυνατότητες αξιοποίησης του στην οργάνωση της δομής μιας επιχείρησης ή ενός οργανισμού, και αυτή η πλευρά που αναφέρεται έχει αξία για την ίδια την έννοια του αυτοσχεδιασμού, όπως αυτή εμφανίζεται και στο πεδίο της εκπαίδευσης. Στο πεδίο αυτό θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο αλλά κυρίως στο επίπεδο της τάξης, δεδομένου ότι το σχολείο ως οργανισμός εμπεριέχει τη διάσταση του αυτοσχεδιασμού

³⁰⁴ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., «Organizational improvisation: A consolidating review and framework», *International Journal of Management Reviews*, 17(4), 2015, 437-459.

³⁰⁵ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.

³⁰⁶ Baily, D., 1992, ό.π.

³⁰⁷ Moorman, C. and Miner, A., «Organizational Improvisation and Organizational Memory», *Academy of Management Review*, 23(4), 1998, σσ. 698-723.

³⁰⁸ Επίσης ίδιο όρο χρησιμοποίησαν και οι Kamoche και Cunha (2001), όπου, όρισαν τον περιορισμένο (constrained) αυτοσχεδιασμό ως ελάχιστη δομή. Ο αυτοσχεδιασμός με ουσιαστικό περιορισμό ορίζεται ως ο αυτοσχεδιασμός που εκτελείται αυθόρμητα με σαφή κατανόηση, σεβασμό και υποταγή στις δομές και τα στόχων του οργανισμού³⁰⁸. Ο περιορισμένος αυτοσχεδιασμός είναι ευθυγραμμισμένος με τους στόχους του οργανισμού και εγγενώς περιορισμένος (Bigley, G. A., & Roberts, K. H., «The incident

και παρέχουν ένα πρότυπο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα ο περιορισμένος αυτοσχεδιασμός³⁰⁹.

- ✓ δομικός (structural) αυτοσχεδιασμός συνεπάγεται τον αυτοσχεδιασμό της ίδιας της δομής και μπορεί να συμβεί, όταν διαφορετικοί τομείς ενός οργανισμού συνδέονται εκεί που δεν το περιμέναμε, οδηγώντας μερικές φορές στον επαναπροσδιορισμό της αποστολής ή της επιχείρησης ή της στρατηγικής³¹⁰. Μια εσωτερική ομάδα εταιρικού εγχειρήματος μπορεί επίσης να δημιουργήσει ένα προϊόν που δεν συνάδει με την υπάρχουσα στρατηγική της επιχείρησης, ή οι υπάρχουσες οργανωτικές δομές μπορεί να κλονιστούν τόσο δραματικά από μια κρίση, ώστε να πρέπει μεταγενέστερα να τροποποιηθούν: ο δομικός αυτοσχεδιασμός συνεπάγεται αυτοσχεδιασμό της ίδιας της δομής³¹¹.
- ✓ ατομικός αυτοσχεδιασμός είναι αυτός που συντελείται από ένα εργαζόμενο ενός οργανισμού που, για κάποιο λόγο, πρέπει να προσαρμόσει την εργασία του σε πραγματικό χρόνο στις αναδυόμενες πληροφορίες ή όταν πρέπει να ξεφύγει από τη ρουτίνα του για να δει μια νέα λύση σε ένα πρόβλημα.
- ✓ διαπροσωπικός αυτοσχεδιασμός αφορά σε μικρές ομάδες, όπου η προσαρμογή και η ανταπόκριση σε πραγματικό χρόνο εξαρτάται από δυο ή περισσότερα άτομα.
- ✓ αυτοσχεδιασμός σε οργανωσιακό επίπεδο αναφέρεται τόσο στην ικανότητα ολόκληρου του οργανισμού να αυτοσχεδιάζει όσο και στη θεσμοθέτηση δομών ή πρακτικών που επιτρέπουν ή οδηγούν στον αυτοσχεδιασμό εντός του οργανισμού³¹².

Ως στρατηγικός (strategic) αυτοσχεδιασμός ορίζεται

«μια αυτοσχέδια σκόπιμη ροή δράσης, που συνδυάζει απρογραμμάτιστες αντιδράσεις με σκόπιμες ενέργειες που διατηρούν τη σύγκλιση στρατηγικής και επιχείρησης, για την ενσωμάτωση και αναδιαμόρφωση των πόρων σε στρατηγικό επίπεδο. Ο στρατηγικός αυτοσχεδιασμός είναι ένα αναδυόμενο πεδίο μελέτης στη στρατηγική διοίκηση που ασχολείται με την παροχή λύσεων όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι οργανισμοί προσαρμόζονται εκτάκτως στον περιβαλλοντικό δυναμισμό, μερικές φορές σε συνθήκες υπέρ-ανταγωνισμού, στις οποίες ο αυτοσχεδιασμός γίνεται

---

command system: High-reliability organizing for complex and volatile task environments», *Academy of Management Journal*, 2001, 44(6), σσ.1281-1299/ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.).

³⁰⁹ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.

³¹⁰ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.

³¹¹ Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.

³¹² Hadida, A., L., Tarvainen, W., & Rose, J., 2015, ό.π.

στρατηγικά κρίσιμη. Η ικανότητα αυτοσχεδιασμού αναμένεται όχι μόνο να επιλύει προβλήματα αλλά και να εξοπλίζει τα στελέχη με την τεχνογνωσία για να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που θα κινήσουν τους οργανισμούς τους ως αποτέλεσμα των γρήγορων στρατηγικών τους αποφάσεων»³¹³.

Στρατηγικός αυτοσχεδιασμός είναι επί της ουσίας η ταυτόχρονη λήψη απόφασης και εκτέλεσή της έξω από τα δεδομένα πλαίσια του γνώριμου σχεδιασμού και φαίνεται να σηματοδοτείται από την τάχιστα λήψη αποφάσεων, την ικανότητα για στρατηγική ευελιξία, η οποία επιτρέπει ταχύτερη ανάπτυξη πόρων, τη δημιουργικότητα, τον πειραματισμό και την παρακίνηση αλλαγών στη στρατηγική κατεύθυνση εκτός των επίσημων τρόπων λήψης αποφάσεων³¹⁴.

✓ Αστικός/Πολεοδομικός αυτοσχεδιασμός (Urban):

«Η έννοια των "αστικών αυτοσχεδιασμών", πηγάζει από τις έννοιες των αποκλινουσών τακτικών του Michel de Certeau, των βεβηλώσεων του Giorgio Agamben και των αστικών παιχνιδιών των καταστασιακών (καθοδηγούμενων από τον Guy Debord), τακτικές που χρησιμοποιούν οι άτυποι κατασκευαστές στις φαβέλες (παραγκουπόλεις), οι οποίοι δημιουργούν, τροποποιούν και μετασχηματίζουν σε καθημερινή βάση άλλες χρήσεις και δυνατότητες οικειοποίησης από τους ίδιους τους πολίτες - το είχα ονομάσει προηγουμένως "χώρο σε κίνηση" . Ο χώρος σε κίνηση δεν συνδέεται μόνο με τον ίδιο τον φυσικό χώρο, αλλά κυρίως με την κίνηση της τροχιάς και την εμπειρία της κίνησης μέσα σε αυτόν, και σχετίζεται άμεσα με τους φορείς του, οι οποίοι είναι και αυτοί που διασχίζουν αυτούς τους αδιαφανείς χώρους στην καθημερινή τους ζωή τους όσο και αυτοί που τους κατασκευάζουν και τους μετασχηματίζουν συνεχώς. Οι χώροι κινούνται συνεχώς, ακριβώς επειδή οι χρήστες/κάτοικοί τους είναι οι πραγματικά υπεύθυνοι για τη συλλογική τους κατασκευή»³¹⁵.

«Οι αστικοί αυτοσχεδιασμοί που απορρέουν από το bricolage ασκούνται με τη μορφή μοντάζ, διότι μετατοπίζονται διαρκώς στην ατέρμονη διαδικασία μοντάζ/ντεμοντάζ/ρεμοντάζ. Ξεκινάμε πάντα από ένα υπάρχον αρχείο προκειμένου να συλλέξουμε, να επιλέξουμε θραύσματα που μπορούν να τοποθετηθούν με διάφορους

---

³¹³ Mamédio, D. F., Cunha, M. P. E. & Meyer Jr, V., «Strategic improvisation: an introductory conceptual framework», *Cross Cultural & Strategic Management*, 29(1), 24-47, 2022.

³¹⁴ Hughes, P., Morgan, R. E., Hodgkinson, I. R., Kouropalatis, Y. & Lindgreen, A., «A diagnostic tool to determine a strategic improvisation Readiness Index Score (IRIS) to survive, adapt, and thrive in a crisis», *Industrial Marketing Management*, 2020, 88, 485-499.

³¹⁵ Jacques, P., B., «Urban improvisations: The profanatory tactics of spectacularized spaces», *Critical Studies in Improvisation/Études critiques en improvisation*, 7(1), 2011

τρόπους, διαφορετικές διατάξεις, σεβόμενοι την πολλαπλότητά και την ετερογένεια σε ένα αδιάκοπο έργο αποσύνθεσης και επανασύνθεσης. Ο Αστικός αυτοσχεδιασμός θα μπορούσε να είναι ένα εναλλακτικό είδος σχεδιασμού, μόνιμα μετασχηματιζόμενο ως bricolage, μια ad hoc πολεοδομία: πιο σύνθετη, πιο ανοιχτή και πιο διαδικαστική»³¹⁶.

Προτείνεται να θεωρηθεί ο αυτοσχεδιασμός ως μια αρχή που είναι εγγενής στις αστικές πρακτικές, διεργασίες και διαδικασίες, ιδίως αυτές που είναι περισσότερο συμμετοχικές, "άτυπες" και συνδέονται με την βασική αυτοδημιουργία, προκειμένου να παραχωρηθεί μεγαλύτερη πολυπλοκότητα στην αστική θεωρία και τις αστικές πρακτικές μέσω της ιδέας των αστικών αυτοσχεδιασμών³¹⁷.

Ακριβώς όπως ο μουσικός αυτοσχεδιασμός λαμβάνει χώρα μεταξύ παρτιτούρας και έμπνευσης, έτσι και ο αστικός αυτοσχεδιασμός εννοείται ως μια πρακτική κατοίκησης στο ενδιάμεσο των προκαθορισμένων δομών στο ένα άκρο και των πολλαπλών ρευστοτήτων στο άλλο. Προκύπτει από τη συνύπαρξη διαφορετικών στοιχείων που δημιουργεί συγκυριακά ανοίγματα σε μια κατάσταση που δεν είναι ούτε αρκετά ρευστή αλλά ούτε και αρκετά σταθερή, μιλάει για όλες εκείνες τις διαδικασίες που προσπαθούν να μπολιάσουν τις πόλεις από πέτρα, ατσάλι και μπετόν και να δημιουργήσουν έναν βιώσιμο χώρο στο ενδιάμεσο, από τα καταφύγια μέχρι τα κοινωνικά κινήματα και την αστική τέχνη. Είναι επίσης, όπως δείξαμε, μια πολιτικά διφορούμενη λειτουργία: επιδιώκοντας να δημιουργήσει νέα ανοίγματα και δυνατότητες, δεν μπορεί ποτέ να ξεφύγει από τις υπάρχουσες δομές εξουσίας και κυριαρχίας³¹⁸.

Ένας επιπλέον διαχωρισμός που έχει κι αυτός ενδιαφέρον, είναι ο διαχωρισμός μεταξύ θετικού και αρνητικού αυτοσχεδιασμού. Ο αρνητικός αυτοσχεδιασμός συμβαίνει όταν γεγονότα που είναι πολύπλοκα αναγκάζουν το άτομο να αντιδράσει, ενώ ο θετικός αυτοσχεδιασμός αντιπροσωπεύει την επιλογή ενός ατόμου να δράσει εθελοντικά ή ως πρόληψη. Στην πρώτη περίπτωση, ο αυτοσχεδιασμός δρα ως εργαλείο επίλυσης προβλήματος, ενώ στην δεύτερη, ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα εργαλείο για την επίτευξη συνεχούς βελτίωσης, αύξησης της γνώσης και καινοτομίας³¹⁹.

---

³¹⁶ Jacques, P. B., «Urban Improvisations», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY, USA: Routledge, 2022, Part IV (46), σσ. 659-670.

³¹⁷ Jacques, P. B., 2022, ό.π.

³¹⁸ Müller, M. & Trubina, E., «Improvising urban spaces, inhabiting the in-between», *Environment and Planning D: Society and Space*, 2020, 38(4), 664-681.

³¹⁹ Dehlin, E., 2008, ό.π.

Κάθε πεδίο που διερευνά την έννοια του αυτοσχεδιασμού, αναδεικνύει διαφορετικές πτυχές του, οι οποίες εξυπηρετούν το ίδιο το πεδίο. Μέσα από την βιβλιογραφία, ο αυτοσχεδιασμός εμφανίζεται ως δομικός, πειθαρχημένος, συλλογικός, περιορισμένος, ελεύθερος κοκκ. Προφανώς, είναι όλα αυτά και τίποτα από αυτά. Ένας αυτοσχεδιασμός μπορεί να ξεκινήσει ως συλλογικός και να καταλήξει ατομικός, μπορεί να ξεκινήσει με περιορισμούς και να καταλήξει ελεύθερος ή και το ανάποδο. Επίσης, μπορεί, στο ίδιο πεδίο, άλλοτε να είναι χρήσιμος ένας ελεύθερος αυτοσχεδιασμός και άλλοτε ένας καθοδηγούμενος. Όλα εξαρτώνται από το χώρο στον οποίον καλούνται να δράσουν τα άτομα που αυτοσχεδιάζουν, το σκοπό του αυτοσχεδιασμού τους, τα εργαλεία που έχουν ή δεν έχουν, προκειμένου να αυτοσχεδιάσουν, το επίπεδο εμπειρίας τους στον αυτοσχεδιασμό. Όλα τα παραπάνω είδη αυτοσχεδιασμού, λοιπόν, μπορεί να είναι χρήσιμα στον αυτοσχεδιάζοντα/ουσα, αρκεί να γνωρίζει ποιο είδος είναι το κατάλληλο για κάθε περίπτωση. Επιπλέον, κανένα από τα παραπάνω είδη δεν έχει καμία σημασία, ούτε τι σημαίνει, ούτε από πού προέρχεται, αν πρωτίστως ο αυτοσχεδιάζων δεν έχει ασκηθεί εκτεταμένα στο να αυτοσχεδιάζει. Κι ως εξάσκηση ορίζεται η εξοικείωσή του με τον χώρο, το σώμα του, τις αισθήσεις του, τα σώματα των άλλων αυτοσχεδιάζόντων, η εξάσκηση του στον ρυθμό, την ενεργή ακρόαση, την υπέρβαση του φόβου και της ενοχής, την γενναιοδωρία προς τον συν-παίκτη και την τόλμη για ρίσκο. Η φωνή, το σώμα, η έκφραση, ο λόγος, ο χώρος, τα αντικείμενα είναι όλα εργαλεία του ατόμου που αυτοσχεδιάζει και είναι προϋπόθεση, για την χρήση οποιουδήποτε είδους αυτοσχεδιασμού, ο αυτοσχεδιάζων να επίσταται των εργαλείων του, κάτι που μπορεί να καταφέρει μέσα από την διερεύνηση και την μελέτη των εργαλείων του και εφαρμόζοντάς τα στην πράξη- δοκιμάζοντας, τολμώντας, αυτοσχεδιάζοντας.

Κεφάλαιο 3: Ο αυτοσχεδιασμός στο πεδίο της εκπαίδευσης

Εκ των πραγμάτων, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να εφαρμόσουν καθημερινά πρακτικές και μεθόδους σε μεταβαλλόμενες συνθήκες που απαιτούν μεταξύ άλλων συνθετική σκέψη, ικανότητα αντίχνευσης και αναγνώρισης των εμποδίων ή των διεξόδων, γρήγορα αντανακλαστικά και ικανότητα διαχείρισης του «επείγοντος» και του απρόοπτου. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι πρακτικές και οι μέθοδοι αυτές δεν επαρκούν ώστε να καλύψουν παρόμοιες απαιτήσεις, ενώ οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν τον χρόνο σύμμαχό τους και συχνά ούτε τα σχετικά εφόδια αλλά ούτε και την αναγκαία υποστήριξη από την ίδια τη συγκρότηση του εκπαιδευτικού

Για αυτόν τον λόγο, τα τελευταία χρόνια, μεταξύ άλλων καινοτομικών αντιλήψεων, αποδίδεται στην διδασκαλία ένας χαρακτήρας αυτοσχεδιαστικός, με αποτέλεσμα να γίνεται έρευνα ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει ο αυτοσχεδιασμός και στον ίδιο τον εκπαιδευτικό, ως επαγγελματία, αλλά και στην διδασκαλία του αντικειμένου του. Ο λόγος που δεν δόθηκε εξ αρχής η απαραίτητη σημασία στην σχέση αυτή είναι ότι, αφενός η γλώσσα και η πρακτική του αυτοσχεδιασμού μοιάζει να μην ταιριάζει με τους όρους αποδοτικότητας (performativity) και της λογοδοσίας που κατέχουν σημαίνουσα θέση στον εκπαιδευτικό χώρο (καθώς συμβαίνει ήδη μια παγκόσμια στροφή προς τυποποιημένα προγράμματα σπουδών και τυποποιημένης παιδαγωγικής προκειμένου το αποτέλεσμα να αξιολογείται, να μετριέται και να ποσοτικοποιείται³²⁰, ενώ κάτι τέτοιο με την χρήση αυτοσχεδιασμού δεν είναι καθόλου εύκολο να συμβεί), αφετέρου, τα πολλαπλά και εντελώς διαφορετικά, μεταξύ τους, πλαίσια, στα οποία λαμβάνει χώρα ο αυτοσχεδιασμός, δημιουργούν σύγχυση ως προς το πώς θα έπρεπε να γίνει αντιληπτός. Πρόκειται για μια ευρέως διαδεδομένη δραστηριότητα στο πλαίσιο της παραγωγής καλλιτεχνικών παραστάσεων και τεχνουργημάτων, αλλά αποτελεί επίσης χαρακτηριστικό της καθημερινής ζωής³²¹. Φαίνεται ωστόσο ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μια θεμελιώδης δραστηριότητα και στον πολιτιστικό μετασχηματισμό και, για αυτόν τον λόγο, μπορεί να προσφέρει ένα χρήσιμο και κατανοητό πλαίσιο για την επαναπροσδιορισμό της εκπαίδευσης³²².

---

³²⁰ Sorensen, N., *The Improvising Teacher: Reconceptualising Pedagogy, Expertise and Professionalism*, London & NY: Routledge Research in Education, Taylor & Francis, 2023

³²¹ Sorensen, N., 2023, ό.π.

³²² Ingold, T., & Hallam, E., (eds.), (2007). *Creativity and cultural improvisation*. Oxford: Berg Press, 2007

3.1 Η συνδρομή του αυτοσχεδιασμού στο εκπαιδευτικό έργο και την ανάπτυξη του/της εκπαιδευτικού

Παρά την εξάπλωση των προγραμμάτων σπουδών, των προτάσεων για σχέδια διδασκαλίας και εκπαιδευτικά εργαλεία, τα οποία να δίνουν έμφαση στην ανακάλυψη και την συνεργατική μάθηση, η τυποποίηση των εξετάσεων έχει έρθει να υπαγορεύσει την επιλογή του υλικού που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός προκειμένου να ανταποκριθούν οι μαθητές του σε αυτές, αυτό οδηγεί αναπόφευκτα στην επικέντρωση του μαθήματος σε μία επιτυχή αξιολόγηση των μαθητών, όπου το εκπαιδευτικό υλικό αλλά και η ίδια η αξιολόγηση δεν λαμβάνουν υπόψη τις ικανότητές των μαθητών ούτε τις προσωπικότητές τους³²³. Επομένως το κενό που προκύπτει μεταξύ της προσφερόμενης γνώσης και της ζητούμενης πολύ συχνά δεν καλύπτεται λόγω των πολλών και αυστηρών πλαισίων που οφείλει να συμπεριλάβει η διδακτική διαδικασία με απώτερο στόχο και πάλι ένα θετικό πρόσημο στην μαθητική αξιολόγηση.

Ταυτοχρόνως, το εκπαιδευτικό έργο έχει στόχο να εκπαιδεύσει τους|τις μαθητές|τριες, έτσι ώστε να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους, τις γνώσεις τους γύρω από τα μαθησιακά αντικείμενα, να έχουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί τις γνώσεις, ώστε να βελτιώσουν τα μαθησιακά αποτελέσματα των μαθητών|τριών τους, να αναπτύξουν την κρίση τους, την δημιουργικότητά τους ενώ οφείλουν να διαχειρίζονται οτιδήποτε λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της τάξης, αλλά και, ταυτόχρονα, να εφαρμόζουν το εκάστοτε πρόγραμμα σπουδών³²⁴. Επομένως, φαίνεται ότι η βασική στόχευση από την αξιοποίηση του αυτοσχεδιασμού στο εκπαιδευτικό έργο αφορά κατά κύριο λόγο στην επίτευξη των επίτευξη των στόχων του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και της θετικής αξιολόγησης.

3.1.1 Αυτοσχεδιαστική διδασκαλία

Ο αυτοσχεδιασμός και η διδασκαλία μοιάζουν, εκ πρώτης όψεως, σαν αντώνυμα, καθώς ο αυτοσχεδιασμός θεωρείται μια φευγαλέα ενέργεια, ενώ ο σχεδιασμός είναι το βασικό συστατικό μίας διδασκαλίας. Όσοι έχουν διδάξει όμως, είναι σε θέση να διαπιστώσουν το χάσμα μεταξύ ενός προγραμματισμένου μαθήματος και αυτού που συμβαίνει στην τάξη, κάτι το οποίο οδηγεί σε απρόβλεπτα συμβάντα στην τάξη που μπορεί να προκύψουν κατά τη διάρκεια του μαθήματος, και στα οποία ο εκπαιδευτικός καλείται να ανταποκριθεί επί τόπου,

---

³²³ Ross, D., S., «Improvisation-based pedagogies: Changing thoughts on learning», *Journal of Curriculum Theorizing*, 28(1), 2012, σσ. 47-58.

³²⁴ Norahmi, M., «21st-century teachers: The students perspectives», *Journal on English as a foreign Language*, 7(1), 2017, σσ. 77-96.

έτσι, τόσο ο αυτοσχεδιασμός και ο προγραμματισμός είναι απαραίτητοι για τη διδασκαλία και η ρευστή κίνηση μεταξύ τους δημιουργεί μια ποιοτική διαδικασία διδασκαλίας-μάθησης³²⁵.

Κάθε εκπαιδευτικός, πριν μπει στην αίθουσα διδασκαλίας, σχεδιάζει το μάθημα του/της οργανώνοντας το διδακτικό του υλικό, τα εργαλεία, θέτει τους διδακτικούς στόχους, φροντίζοντας να ανταποκρίνονται όλα τα παραπάνω στο γνωστικό επίπεδο των μαθητών/τριών του/της αλλά και στις μαθησιακές τους ανάγκες. Ωστόσο, ακόμη και το καλύτερα δομημένο μάθημα δεν θα εξελιχθεί όπως έχει προγραμματιστεί, όταν υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ των μαθητών/τριων, προκλήσεις (π.χ. δυσλειτουργίες της εκπαιδευτικής τεχνολογίας) ή οποιοδήποτε άλλο απροσδόκητο ζήτημα που επηρεάζει έναν/μία μαθητή/τρια ή ολόκληρη την τάξη³²⁶. Εφόσον λοιπόν το απροσδόκητο είναι κάτι που συμβαίνει συχνά κατά την διάρκεια διδασκαλίας στην τάξη, μπορεί κανείς να προσεγγίσει την διδασκαλία ως έργο αυτοσχεδιαστικό. Αυτή η παραδοχή δίνει την δυνατότητα να δοκιμαστεί η μέθοδος του *θεατρικού αυτοσχεδιασμού*, ως εργαλείου για να αναπτύξει ένας εκπαιδευτικός τις ικανότητες του με τρόπο ώστε να είναι ευέλικτος κατά την διαδικασία και η διδασκαλία του εποικοδομητική για τους μαθητές του/της³²⁷.

Στην πραγματικότητα, ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι μία νέα πρακτική για έναν εκπαιδευτικό. Πολύ συχνά, όταν όλο το σχέδιο που έχει καταρτίσει, καταρρεύσει λόγω εξωτερικών συνθήκων είναι αναγκασμένος/η να βρει μία διέξοδο. Σε μια τέτοια χρονική στιγμή παρατηρείται ότι οι πιο έμπειροι-ες εκπαιδευτικοί έχουν την δυνατότητα να αντεπεξέλθουν αυτοσχεδιάζοντας ενστικτωδώς σε σχέση με τους αρχάριους-ες εκπαιδευτικούς που δεν έχουν ασκηθεί και εξοικειωθεί με τα διδακτικά εργαλεία και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες³²⁸ σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούν να αποκωδικοποιήσουν ή να συμβαδίσουν με την ροή της τάξης. Ωστόσο, μέχρι πρόσφατα, ο εκπαιδευτικός χώρος δεν είχε μελετήσει εκτεταμένα αυτή την σχέση που παρατηρείται μεταξύ αυτοσχεδιασμού και διδασκαλίας. Αυτό όμως συμβαίνει με όσους έχουν την εμπειρία, καθώς είναι σε θέση να επεξεργαστούν γρηγορότερα τα γεγονότα, η παρατηρητικότητα τους έχει οξυνθεί από την εμπειρία και είναι σε θέση να

---

³²⁵ Shem-Tov, N., «Improvisational Teaching: From Theory to Practice», *International Yearbook for Research in Arts Education: The Wisdom of the Many-Key Issues in Arts Education*, 3,2015, σσ. 368-371.

³²⁶ Seppänen, S., Tiippana, K., Jääskeläinen, I., & Toivanen, T., «Theater improvisation promoting interpersonal confidence of student teachers: A controlled intervention study», *The European Journal of Social & Behavioural Sciences*, 24(1), 2019, σσ. 2770-2788.

³²⁷ Lehtonen, A., Kaasinen, M., Karjalainen-Väkevä, M., & Toivanen, T., «Promoting creativity in teaching drama», *Procedia-social and behavioral sciences*, 217, 2016, σσ. 558-566.

³²⁸ Sawyer, R., K. (ed.), «What Makes Good Teachers Great? The Artful Balance of Structure and Improvisation», στο Sawyer, R., K. (επιμ.), *Structure and improvisation in creative teaching*, USA: Cambridge University Press, (1) 2011, σσ. 1-24.

αποκωδικοποιήσουν το κλίμα της τάξης. Έτσι εφαρμόζουν μία βασική αρχή του αυτοσχεδιασμού, δηλαδή, μετατοπίζουν την ‘προσοχή’ τους στον άλλον, τον συν-παίκτη-μαθητή, ή τον συν-παίκτη-συνάδελφο, προκειμένου να εντοπίσουν εμπόδια, ευκαιρίες, ανάγκες των συν-παικτών ώστε να τους στηρίξουν όπου χρειάζεται και να προχωρήσουν όλοι μαζί παρακάτω.

Συχνά αποδίδεται στον αυτοσχεδιασμό το χαρακτηριστικό της προχειρότητας και της έλλειψης σχεδίου, που καθιστά τις διαδικασίες ατελέσφορες. Όταν για παράδειγμα ένας δάσκαλος επιχειρήσει να κάνει ένα μάθημα είτε αυτοσχεδιασμού είτε βασισμένο στον αυτοσχεδιασμό χωρίς προηγουμένως να προετοιμαστεί, να δομήσει ξεκάθαρους στόχους και μία σαφή δομή, τότε στην τάξη επικρατεί χάος, ο έλεγχος χάνεται (έλεγχος που δεν προέρχεται από την άσκηση εξουσίας του εκπαιδευτικού αλλά από την ροή που επιτυγχάνεται μέσα από την ομάδα) και το μάθημα γίνεται εφιαλτικό³²⁹. Ο αυτοσχεδιασμός όμως δεν είναι μια διαδικασία που πραγματοποιείται χωρίς στόχους, δεν είναι χωρίς δομή. Ένας σχεδιασμός είναι πάντα απαραίτητος. Στο σημείο στο οποίο διαφέρει ο αυτοσχεδιασμός από κάθε σχεδιασμό είναι ότι ο σχεδιασμός ενός μαθήματος αυτοσχεδιαστικού ή/και αυτοσχεδιασμού δίνει στον δάσκαλο την ελευθερία να τον αλλάξει επί τόπου, λαμβάνοντας πια υπόψη το περιβάλλον στο οποίο αυτοσχεδιάζει, τους ανθρώπους με τους οποίους αυτοσχεδιάζει σε πραγματικό χρόνο³³⁰. Σε μία συνθήκη αυτοσχεδιαστικής διδασκαλίας είτε με πλάνο είτε χωρίς, οη αναστοχαστικής η εκπαιδευτικός θα παρατηρήσει ότι, παραδόξως, την ελευθερία να δράσει, του την παρέχει, το γεγονός ότι υπάρχει ένα πλάνο για να υποστηρίξει το έργο του, εφόσον και όταν το χρειαστεί³³¹. Για να ακολουθήσει επομένως ένας|μία εκπαιδευτικός μία αυτοσχεδιαστική διδασκαλία, είναι απαραίτητο να έχει γνώση του διδακτικού του|της αντικειμένου και των σχετικών εργαλείων σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορεί να δρα χωρίς να χρειάζεται χρόνο να σκεφτεί, αλλά να έχει την δυνατότητα να ελίσσεται μέσα σε ό,τι συμβαίνει, στηριζόμενος την γνωστική και επαγγελματική του επάρκεια, δρόμος πολύ πιο απαιτητικός και ριψοκίνδυνος από εκείνον ενός|μιας εκπαιδευτικού που ακολουθεί τον δρόμο μίας διάλεξης³³².

Ο αυτοσχεδιασμός λοιπόν, είναι μία έννοια, η οποία απασχολεί ιδιαίτερος τον εκπαιδευτικό χώρο. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από την εκπαίδευση εκπαιδευτικών στην τριτοβάθμια

---

³²⁹ Shem-Tov, N., 2015, ό.π.

³³⁰ Shem-Tov, N., 2015, ό.π.

³³¹ Shem-Tov, N., 2015, ό.π.

³³² Graue, M. E., Whyte, K. L., & Karabon, A. E., «The power of improvisational teaching», *Teacher Education Faculty Publications*. 96, 2015, σσ. 13-21.

εκπαίδευση³³³, μέχρι την εκπαίδευση μικρών μαθητών στο νηπιαγωγείο³³⁴. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα³³⁵ εντός του σχολείου αλλά και σε όλες τις μορφές εκπαίδευσης³³⁶ όλων των ηλικιών. Για περισσότερο από 40 χρόνια³³⁷, η έννοια του αυτοσχεδιασμού έχει εμφανιστεί σε διάφορες ερευνητικές μελέτες που αφορούν: (α) την περιγραφή ή την κατανόηση των αλληλεπιδράσεων στην τάξη και της δυναμικής τους, (β) στη λειτουργία των εκπαιδευτικών, (γ) στη λειτουργία στο παιδαγωγικό έργο, (δ) στον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές μαθαίνουν, ή (ε) για την ανάλυση του πεδίου εφαρμογής συγκεκριμένων μαθησιακών καταστάσεων σε στοχευμένους κλάδους διδασκαλίας³³⁸. Στην παρούσα έρευνα η εστίαση γίνεται στην εξοικείωση του εκπαιδευτικού με την έννοια και τις χρήσεις του αυτοσχεδιασμού, καθώς κρίνεται αυτή η εξοικείωση ως προτεραιότητα, προκειμένου, σε ένα δεύτερο επίπεδο, να είναι σε θέση, ένας εκπαιδευτικός, να αυτοσχεδιάσει με τους μαθητές του, ή να τους βοηθήσει να εξοικειωθούν και εκείνοι με τον αυτοσχεδιασμό. Γίνεται λόγος λοιπόν για την αυτοσχεδιαστική διδασκαλία και τον αυτοσχεδιάζοντα εκπαιδευτικό.

3.1.2 Αυτοσχεδιάζων/ουσα εκπαιδευτικός

«Ο αυτοσχεδιασμός είναι η αρχή του να είσαι εσύ ο ίδιος εκείνος που αποφασίζεις και διαγράφεις την πορεία σου. Η επανάληψη χωρίς αληθινή δημιουργία οδηγεί σχεδόν

---

³³³ Hickey, M., & Schmidt, C., «The effect of professional development on music teachers' improvisation and composition activities», *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, (222), 2019, σσ. 27-43, /Scaglione, V., L., T., Meyer, V. & Mamédo, D., F., «Improvisation in higher education management: Coping with complexity and organizational dynamics», *Global Journal of Flexible Systems Management*, 20, 2019, σσ. 291-302.

³³⁴ MacGlone, U., «Designing Activities for Teaching Music Improvisation in Preschools—Evaluating Outcomes and Tools» στο Du, X., & Chemi, T. (επιμ.) *Arts-based methods in education around the world*, NY: River Publishers, 4, 2022, σσ. 63-87.

³³⁵ Ndiokubwayo, K., Kinya, S., Ikeda, H., & Baba, T., «An evaluation of the effect of the improvised experiments on student-teachers' conception of static electricity», *LWATI: A Journal of Contemporary Research*, 16(1), 2019, σσ. 55-73, / Cahnmann-Taylor, M., & McGovern, K., R., *Enlivening instruction with drama and improv: A guide for second language and world language teachers*, NY: Routledge, 2021.

³³⁶ Roschelle, J., Tatar, D., Chaudhury, S., R., Dimitriadis, Y., Patton, C., & DiGiano, C., «Ink, improvisation, and interactive engagement: Learning with tablets», *Computer*, 40(9), 2007, σσ. 42-48 / Kanellopoulos, P. A., Wright, R., Stefanou, D., & Lang, J., «Pictures of ignorant freedom: music improvisation and informal pedagogy» στο Wright R. (επιμ.), *21st century music education: informal learning and non-formal teaching approaches in school and community contexts*, Waterloo ON: Canadian Music Educators' Association, Section 2(11), 2016.

³³⁷ Azéma, G., *L'improvisation selon les enseignants entrant dans le métier: une approche en anthropologie cognitive*, διδακτορική διατριβή επιβλέποντες Leblanc S. & Zoïa G., Montpellier: Université Paul Valéry-Montpellier III, 10/12/ 2015

³³⁸ Azéma, G., «Improvisation et travail ordinaire des enseignants entrant dans le métier. Quelle activité? Quels enjeux? », *Activités*, (16-1), 2019

πάντα σε μία αυταρχική αντίληψη της εξουσίας, η οποία αποκαλύπτει μια αδύναμη προσωπικότητα, τιμωμένη σε έναν προστατευτικό κοινωνικό και ηθικό κώδικα, που οδηγεί σε στερεότυπη συμπεριφορά απέναντι στον εαυτό μας και τους άλλους. Ο αυτοσχεδιασμός, από την άλλη πλευρά, προϋποθέτει μια τέτοια δημιουργική διαδικασία που γίνεται ο ιδρυτής (ton propre auteur) του εαυτού σου, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει στους άλλους να είναι ο εαυτός τους. Η ελευθερία και η χαρά του δημιουργικού ξεκινήματος γεννούν την επιθυμία να μοιραστείς σε μια κοινότητα, να μεταδώσεις αυτή την επαναστατική δύναμη. Από αυτή την άποψη, η εξουσία που δίνει ο αυτοσχεδιασμός γίνεται η κινητήρια δύναμη σε μια παιδαγωγική που αναπτύσσει τους άλλους προς τη δική τους αυτονομία»³³⁹

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα, ο αυτοσχεδιασμός προτείνεται στον εκπαιδευτικό ως τρόπος χειραφέτησης και απελευθέρωσης από τις συνήθειες και τα κλισέ που έχει ενσωματώσει στην δράση του μέσα από την μαθητεία του στα σχολικά χρόνια και στο πανεπιστήμιο. Η άσκηση του στον αυτοσχεδιασμό, του|της δίνει την δυνατότητα να σπάσει τα στερεότυπα, αναγνωρίζοντας την αξία και την χρησιμότητα τους, αλλά και τα όρια που του θέτουν.

Ο|Η εκπαιδευτικός είναι σημαντικό να αποδέχεται το υλικό και τις ιδέες που προτείνει η τάξη, καθώς και τους περιορισμούς οι οποίοι προκύπτουν απροσδόκητα. Εκείνος θα πρέπει να είναι σε θέση να συμπεριλάβει αυτές τις προτάσεις να τις αναπτύξει και να τις συνθέσει με το δικό του|της υλικό. Όταν ένας δάσκαλος επιλέγει να αυτοσχεδιάσει ή αναγκάζεται να το κάνει, μπορεί να οδηγήσει σε μερικές από τις καλύτερες εμπειρίες του ως εκπαιδευτικός. Οι εκπαιδευτικοί όταν μπαίνουν στη στιγμή, ζωντανεύουν, ανταποκρίνονται στο απροσδόκητο και αποκτούν αυτοπεποίθηση ως προς την ικανότητά τους να ασχολούνται και να σχετίζονται με τους μαθητές. Από ανάγκη μπαίνουν στην διαδικασία να αντλήσουν πληροφορίες, γνώσεις έμπνευση από το φάσμα των επαγγελματικών τους εμπειριών, ενώ ταυτόχρονα η πρόσληψη όλων των παραπάνω χαρακτηρίζεται και αποτυπώνει το ποιος είναι ο αυτοσχεδιάζων ως άτομο³⁴⁰. Οι στιγμές αυτοσχεδιασμού παρέχουν μια πύλη στην ουσία της εμπειρογνωμοσύνης των εκπαιδευτικών και υποδηλώνουν επίσης ότι πολλά από τα πράγματα που καλούνται να κάνουν οι εκπαιδευτικοί φαίνεται ότι μπορεί να τους εμποδίζουν από το να είναι οι καλύτεροί τους εαυτοί -ως επαγγελματίες³⁴¹, καθώς εξασκώντας τον αυτοσχεδιασμό, οι συμμετέχοντες αναπτύσσουν ποικίλες δεξιότητες όπως η αισθητηριακή και αντιληπτική κωδικοποίηση, η

---

³³⁹ Barbier, R., 1981, ό.π. σ.5.

³⁴⁰ Sorensen, , 2023, ό.π.

³⁴¹ Sorensen, , 2023, ό.π.

αποθήκευση και ανάκληση της μνήμης, ο κινητικός έλεγχος και η παρακολούθηση της απόδοσης (performance)³⁴².

Πώς λοιπόν αυτοσχεδιάζουμε στη διδασκαλία; Μπορεί κανείς να ακολουθήσει τον τρόπο που προτείνεται μέσα από την έννοια του *Theatrum Mundi*³⁴³, η οποία μας επιτρέπει να κάνουμε μία μεταφορά από ένα πεδίο γνώσης ή δράσης(θέατρο) σε ένα άλλο (εκπαίδευση) και να κάνουμε πρακτική χρήση της διδασκαλίας του θεατρικού αυτοσχεδιασμού ως πρίσματος για να σκεφτούμε και να δράσουμε στην τάξη. Σύμφωνα με την Shifra Schonmann³⁴⁴, ο αυτοσχεδιασμός είναι μια μορφή σκέψης και δράσης σε πραγματικό χρόνο, η οποία στην πραγματικότητα βασίζεται στις αρχές του θεατρικού αυτοσχεδιασμού ως τεχνική υποκριτικής. Κατά συνέπεια, μία τέτοια μορφή σκέψης και δράσης στην τάξη, καθιστά δυνατή την εμπειρία της δυναμικής που διαμορφώνεται μεταξύ ενός σωστού σχεδιασμού και της αυθόρμητης δράσης πάνω σε αυτόν³⁴⁵.

Οι εκπαιδευτικοί αυτοσχεδιάζουν, όταν ανταποκρίνονται ενεργά στις ποικίλες διανοητικές, κοινωνικές και συναισθηματικές εμπειρίες και ανάγκες των παιδιών, όταν λαμβάνουν υπόψη τους ό, τι αφορά στο γνωστικό μέρος του μαθήματος αλλά και τις στιγμιαίες αλληλεπιδράσεις με τα παιδιά ως προς αυτό. Οι εκπαιδευτικοί δημιουργούν ατομικά προσαρμοσμένες μαθησιακές εμπειρίες, όταν χρησιμοποιούν τις γνώσεις τους για τα παιδιά μέσα και έξω από την τάξη, ως πηγή για τη διδασκαλία. Οι εκπαιδευτικοί δεν μπορούν να αυτοσχεδιάζουν μόνοι τους³⁴⁶. Κι αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίον είναι λανθασμένη τακτική να θεωρεί κανείς τους μαθητές|τριες της τάξης, ως ‘κοινό’.

---

³⁴² Biasutti, M., «Teaching improvisation through processes. Applications in music education and implications for general education», *Frontiers in psychology*, 2017, 8:911.

³⁴³ Το *Theatrum Mundi* («Θέατρο του κόσμου») είναι μια μεταφορική έννοια που αναπτύχθηκε σε όλη τη δυτική λογοτεχνία και σκέψη, εμφανής σε θεωρίες για τον κόσμο (όπως η Αλληγορία του Σπηλαίου του Πλάτωνα), και δημοφιλής κατά την περίοδο του Μπαρόκ μεταξύ ορισμένων συγγραφέων. Αυτή η μεταφυσική εξήγηση του κόσμου, τον απεικονίζει ως θέατρο (όπως φαίνεται και στη ρήση του Σαίξπηρ ότι "όλος ο κόσμος είναι μια σκηνή" στο έργο του "Έτσι είναι αν έτσι νομίζετε»), όπου οι άνθρωποι είναι χαρακτήρες και οι πράξεις τους σχηματίζουν ένα δράμα, με συγγραφέα τον Θεό, ειδικά για ορισμένους χριστιανούς στοχαστές. Αυτή η μεταφορά μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, κάποιες πιο ντετερμινιστικές από άλλες, (πρβλ. τον κόσμο ως παιχνίδι σκακιού από τον Πέρση φιλόσοφο Ομάρ Καγιάμ. Σε κάθε διατύπωση του *theatrum mundi*, ωστόσο, ο κόσμος είναι ένα άθροισμα μεγαλύτερο από τα μέρη του, όπου διάφοροι ρόλοι παίζονται από διαφορετικούς ηθοποιούς) (*Theatrum Mundi*, https://www.artandpopularculture.com/Theatrum_mundi, τελευταία επίσκεψη: 07/01/2024).

³⁴⁴ Schonmann, S., «Theatrical representations of teaching as performance», στο Brophy J., & Pinnegar S. (επιμ.), *Learning from research on teaching: Perspective, methodology, and representation (Advances in Research on Teaching*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, , 11, 2005, σσ. 283-311.

³⁴⁵ Shem-Tov, N., 2015, ό.π.

³⁴⁶ Graue, M., E., 2015, ό.π.

3.1.3 Είδη αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση

Στο γνωστικό πεδίο της εκπαίδευσης συναντούμε και ορισμένα είδη αυτοσχεδιασμού τα οποία εξυπηρετούν την ανάγκη οριοθέτησης της έννοιας του αυτοσχεδιασμού, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα. Παρακάτω αναφέρονται 5 είδη αυτοσχεδιασμού που έχουν διακριθεί από μελετητές που διερευνούν το πεδίο της εκπαίδευσης και αναφέρονται παρακάτω με σκοπό να σκιαγραφηθεί η σημασία του αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση, και να αναδυθούν οι λειτουργίες που του αποδίδονται στο πεδίο αυτό.

- ✓ Ρυθμιζόμενος αυτοσχεδιασμός (regulated) είναι ένα είδος αυτοσχεδιασμού, το οποίο αναδύεται κατεξοχήν από τον χώρο της εκπαίδευσης. Στον εκπαιδευτικό χώρο, οι εκπαιδευτικοί ως επαγγελματίες έρχονται αντιμέτωποι με την εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική, η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις παιδαγωγικές επιλογές που έχουν στο επίπεδο της τάξης. Ο ρυθμιζόμενος αυτοσχεδιασμός επιτρέπει στους εκπαιδευτικούς να κάνουν αυτό που ξέρουν, δηλαδή να προσαρμόζονται, να τροποποιούν τις ρουτίνες, αυτοσχεδιάζοντας, δοκιμάζοντας νέους τρόπους κάθε φορά, ενώ ταυτόχρονα έρχονται αντιμέτωποι με ποικίλα ερεθίσματα σε πραγματικό χρόνο³⁴⁷. Αυτό το είδος του αυτοσχεδιασμού δίνει έμφαση στην δεξιότητα του εκπαιδευτικού ως προς το πως θα ρυθμίσει την ικανότητα του να αυτοσχεδιάσει σε σχέση με την υπάρχουσα συνθήκη, η οποία αλλάζει κάθε φορά.
- ✓ Πειθαρχημένος αυτοσχεδιασμός (disciplined) αυτοσχεδιασμός βασίζεται σε συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο. Ο μελετητής Keith Sawyer, κορυφαίος υποστηρικτής της ιδέας της αυτοσχεδιαστικής διδασκαλίας, υποστηρίζει ότι οι έρευνες που έγιναν στις δεκαετίες 1970-80 δείχνουν ήδη ότι η πιο αποτελεσματική αλληλεπίδραση στην τάξη, εξισορροπεί τη δομή και το σενάριο με την ευελιξία και τον αυτοσχεδιασμό, ανέπτυξε την έννοια της *disciplined improvisation* στην εκπαίδευση, όπου η δημιουργικότητα και η ευελιξία κυμαίνονται μεταξύ των ευρέων ορίων της δομής, του πλαισίου και του προγραμματισμένου υλικού³⁴⁸. Ο Sawyer³⁴⁹ υπογραμμίζει πώς ο αυτοσχεδιασμός στη διδασκαλία συμβαίνει μέσα σε μία ορισμένη δομή δραστηριοτήτων και συγκεκριμένες ρουτίνες της τάξης και περιλαμβάνει το

---

³⁴⁷ Thomas, M. K. E., Skourdoumbis, A., & Whitburn, B., «Teaching as regulated improvisation», *The Australian Educational Researcher*, 2022, 1-15.

³⁴⁸ Shem-Tov, N., «Improvisation is the heart of creativity», *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 2015, 20(3), 306-309.

³⁴⁹ Sawyer, R. K., «Creative teaching: Collaborative discussion as disciplined improvisation», *Educational researcher*, 33(2), 12-20, 2004.

συνδυασμό του σχεδίου μαθήματος και της πραγματικής διδασκαλίας³⁵⁰. Αυτός ο όρος αναδεικνύει το γεγονός ότι ο αυτοσχεδιασμός εκ μέρους ενός εκπαιδευτικού πρέπει να λαμβάνει υπόψη και να εφαρμόζει το πλαίσιο της διδασκαλίας, όπως αυτό ορίζεται από τα προγράμματα σπουδών, με τρόπο ώστε να υπάρχει ελευθερία, ενώ παράγεται εκπαιδευτικό έργο.

- ✓ Αυτοσχεδιασμός αρχών/βασισζόμενος σε αρχές (principled): Οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες των μαθητών τους, επιτυχημένα ερμηνεύουν και δημιουργούν δραστηριότητες με το υπάρχον υλικό με αυτοσχεδιαστικό τρόπο. Αυτή η διεργασία ενός διδακτικού σχεδιασμού, ο οποίος χτίζεται από στιγμή σε στιγμή αναφέρεται ως αυτοσχεδιασμός με βάση τις αρχές (Principled Improvisation, PI), και έχει τις ρίζες του στον *Πειθαρχημένο* αυτοσχεδιασμό που αναφέρθηκε παραπάνω. Εξηγεί ότι οι εκπαιδευτικοί εμπλέκονται σε δημιουργική εργασία, όταν αυτοσχεδιάζουν για να αντιμετωπίσουν καλύτερα τις ανάγκες των μαθητών, γίνονται δηλαδή αυτοσχεδιάζοντες, επειδή λαμβάνουν αποφάσεις κατά την εφαρμογή για να προσαρμόσουν, να επεκτείνουν ή ακόμη και να παραλείψουν διάφορα στοιχεία του αναλυτικού προγράμματος, αλλάζοντας τα σχέδια μαθήματος που έχουν από πριν ετοιμάσει, έτσι ώστε να μπορεί η διδασκαλία τους να ανταποκριθεί στην σκέψη των μαθητών τους, όπως αυτή αναδύεται κατά την διάρκεια του μαθήματος.³⁵¹ Ο όρος *αυτοσχεδιασμός με βάση τις αρχές*, ταιριάζει περισσότερο με το γεγονός ότι το σχεδιαστικό έργο του εκπαιδευτικού, ενώ διαμεσολαβείται, δεν περιορίζεται.
- ✓ Παιδαγωγικός αυτοσχεδιασμός: ως παιδαγωγικός αυτοσχεδιασμός ορίζεται η δραστηριότητα ενός/μιας εκπαιδευτικού που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της παιδαγωγικής επικοινωνίας χωρίς πρότερη κατανόηση ή αναστοχασμό. Η ουσία του είναι να ανταποκρίνεται γρήγορα και ευέλικτα στην ανάδυση των παιδαγωγικών καθηκόντων³⁵². Ο *παιδαγωγικός αυτοσχεδιασμός* είναι μια γρήγορη, ευέλικτη και κατάλληλη αντίδραση σε νεοδημιουργηθείσες καταστάσεις ή σε εκείνες που δημιουργούνται αυθόρμητα, προέκυψαν ξαφνικά στην παιδαγωγική δραστηριότητα

---

³⁵⁰ Sawyer, R. K. (επίμ.), *Structure and improvisation in creative teaching*, Cambridge: University Press, 2011.

³⁵¹ Cherbow, K., «Responsive instructional design for students' epistemic agency: Documenting episodes of principled improvisation in storyline enactment», *Journal of Research in Science Teaching*, 2023, 60, no. 4, σσ. 807-846.

³⁵² Vinnichuk, Alla & Bohatko, Valentyna & Zavalniuk, Inna & Petrovych, Olha. (2022). «Pedagogical improvisation in forming professional competence of the future teachers-philologists society integration education» *Proceedings of the International Scientific Conference*. 1. 284-294. 10.17770/sie2022vol1.6844

και απαιτούν από τον εκπαιδευτικό να αντιδράσει άμεσα. Στόχος του *παιδαγωγικού αυτοσχεδιασμού* είναι να βρεθεί άμεσα μια νέα λύση στις συγκεκριμένες συνθήκες της εκπαίδευσης και της παιδαγωγικής διαδικασίας.³⁵³

✓ Εκπαιδευτικός αυτοσχεδιασμός.

«Πρόκειται για τον αυτοσχεδιασμό στην εκπαίδευση, και όχι μόνο για τον παιδαγωγικό αυτοσχεδιασμό, ο οποίος είναι μόνο μία από τις συνιστώσες του εκπαιδευτικού αυτοσχεδιασμού. Ο εκπαιδευτικός αυτοσχεδιασμός αναφέρεται στην ιδέα της μεθοδολογίας, η οποία αποτελεί ουσιαστική μεταβλητή στην προβληματική ενός επιστημονικού πεδίου στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Η μεθοδολογία πάντα καθοδηγείται από μια φιλοσοφία της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης. Ως μεθοδολογία, ο εκπαιδευτικός αυτοσχεδιασμός, συνδέεται με τον κριτικό αναστοχασμό της κληρονομημένης αριστοτελικής και καρτεσιανής σκέψης. Βασίζεται σε μια πολιτιστική βάση που άρχισε να αναδύεται με στοχαστές, όπως οι Castoriadis, Morin, Illich, Habermas, Horkheimer, Axelos, Durand, Baudrillard και άλλοι, συμπεριλαμβανομένων των θετικών επιστημόνων. Προϋποθέτει μια στάση εκ μέρους του παιδαγωγού ή του/της ερευνητή/τριας στις ανθρωπιστικές επιστήμες, που βασίζεται στην ιδέα της εξουσιοδότησης και της διδασκαλίας του προσωπικού δυναμικού»³⁵⁴.

Από τα είδη, όπως αυτά καταγράφηκαν παραπάνω, παρατηρούμε ότι στο πεδίο της εκπαίδευσης ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να είναι ρυθμιζόμενος, πειθαρχημένος, βασισμένος σε αρχές, παιδαγωγικός και εκπαιδευτικός. Παρατηρούμε ότι αυτή η κατηγοριοποίηση αφενός του προσδίδει στοιχεία ως προς την εσωτερική του οργάνωση, δηλαδή σε επίπεδο τάξης και διδασκαλίας αλλά και ως προς την εξωτερική του οργάνωση, δηλαδή σε επίπεδο παιδαγωγικής και εκπαίδευσης.

3.2 Προϋποθέσεις και ικανότητες αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση

Στην προηγούμενη υπό-ενότητα έγινε η περιγραφή του τρόπου με τον οποίο εμφανίζεται ο αυτοσχεδιασμός στα παιδαγωγικά συμφραζόμενα. Μετά την περιγραφή που έγινε τόσο σε επίπεδο προφίλ του εκπαιδευτικού όσο και σε επίπεδο διδασκαλίας παρουσιάστηκαν είδη του αυτοσχεδιασμού, όπως αυτά εμφανίζονται στην βιβλιογραφία. Συνοψίζοντας τα χαρακτηριστικά που του αποδίδονται μέσω των ορισμών αυτών των ειδών, διαπιστώνεται ότι

---

³⁵³ Bashkir, O., Panchenko V., Osova, O., & Zhytnytska A., «Technology of Forming Future Teachers' Readiness for Pedagogical Improvisation», *Educational Challenges* 26, no. 1, 2021, σσ. 15-27.

³⁵⁴ L'improvisation éducative, Barbier, R., <https://www.yumpu.com/fr/document/read/37236610/barbier-limprovisation-educative-1981pdf-arianesud->, σ. 4, τελευταία επίσκεψη: 08/10/2023

ο αυτοσχεδιασμός έχει να κάνει με την αυτορρύθμιση του/της εκπαιδευτικού απέναντι στις συνθήκες που αντιμετωπίζει, τα εμπόδια που συναντά κατά το παιδαγωγικό του έργο, την δημιουργικότητα και την ευελιξία που καλείται να αναπτύξει μεταξύ δομής, πλαισίου και προγραμματισμένου υλικού, ώστε να είναι σε θέση να φέρει το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα που απαιτείται μέσα σε ένα πλαίσιο ελευθερίας, αλλά και το γεγονός ότι δίνει στον εκπαιδευτικό την δυνατότητα να λάβει υπόψη τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών του στο ‘εδώ και τώρα’ κάνοντας τις απαραίτητες διορθωτικές κινήσεις στο πλάνο μαθήματός του. Είναι όμως αυτά τα χαρακτηριστικά ικανά να δομήσουν έναν διδακτικό αυτοσχεδιασμό;

Για να απαντήσει κανείς αυτό το ερώτημα είναι απαραίτητη μία διερεύνηση της έννοιας του αυτοσχεδιασμού σε όσο το δυνατόν περισσότερα πεδία, προκειμένου να αρχίσει να συγκροτείται μία πιο στέρεη κατανόηση του όρου, καθώς υπερβαίνει τα όρια του εκάστοτε πεδίου, απόδειξη αυτού του ισχυρισμού είναι ότι εμφανίζεται σε τόσα πολλά πεδία χωρίς να έχει ως προς την σημασία του τεράστιες αποκλίσεις. Μέσω της μελέτης ωστόσο των πεδίων η οποία έγινε, δίνεται η δυνατότητα να συλλέξουμε τα στοιχεία εκείνα τα οποία έχουν κάποιο νόημα για τα παιδαγωγικά συμφραζόμενα.

Μέσα λοιπόν από αυτήν την μελέτη και με την πρόθεση μίας προσπάθειας μεταφοράς των ιδιοτήτων του αυτοσχεδιασμού εν γένει στο πεδίο της εκπαίδευσης, μπορεί κανείς να θεωρήσει εξίσου απαραίτητα τα παρακάτω χαρακτηριστικά -τα οποία αν δεν ληφθούν υπόψιν ένα μέρος του τι είναι ο αυτοσχεδιασμός χάνεται μαζί τους-:

Για να έχουμε αυτοσχεδιασμό, με βάση την βιβλιογραφία, φαίνεται εξίσου σημαντικό εκείνος/η που αυτοσχεδιάζει, να μπορεί, πρώτα ο/η ίδιος/α κι έπειτα οι εκπαιδευόμενοι/ές του -μέσω των παιδαγωγικών του επιλογών- να:

- Διεισδύουν στο περιβάλλον διανοητικά, σωματικά και διαισθητικά³⁵⁵,
- Να χρησιμοποιούν την φαντασία του και να δρουν αυθόρμητα³⁵⁶
- Να νιώθουν την ελευθερία που νιώθει κανείς όταν παίζει, όπου καμία αυθεντία δεν είναι σε θέση να επιβληθεί σε κανέναν, να επιλέγει ελεύθερα την αυτοπειθαρχία, αποδεχόμενος το παιχνίδι, και να συμμετέχει στις ομαδικές αποφάσεις με ενθουσιασμό και εμπιστοσύνη³⁵⁷

---

³⁵⁵ Spolin, V., ό.π., 1963.

³⁵⁶ Johnstone, K., ό.π., 2011.

³⁵⁷ Spolin, V., ό.π., 1963.

- Να καλωσορίζουν την αποτυχία, αναγνωρίζοντας ότι μέσα από αυτήν έχουν να μάθουν, να αντιμετωπίζουν ένα συμβάν ως κάτι που έγινε και κάτι που μπορεί να χρησιμοποιήσουν για να πάνε παρακάτω, τίποτα λιγότερο, τίποτα περισσότερο³⁵⁸.
- Να αφήνουν κάτι, να γίνεται αυτό που μπορεί να γίνει, χωρίς να αποφασίζουν από πριν, τι θα πρέπει να είναι³⁵⁹, γιατί τότε κανείς δεν συνυπολογίζει την στιγμή³⁶⁰.
- Να μην φοβούνται να φοβηθούν για το πως θα κριθούν από τους άλλους, γιατί μόνο τότε θα είναι πραγματικά ελεύθεροι³⁶¹

³⁵⁸ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁵⁹ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁶⁰ Η στιγμή είναι σημαντική, αν κάποιος αυτοσχεδιάζων/ουσα ανακαλέσει μία στιγμή αυτοσχεδιασμού, κάτι πολύ δύσκολο -καθώς δεν ανακαλεί παρά μία ανάμνηση της στιγμής και όχι την ίδια την στιγμή- είναι απαραίτητο να έχει εξοικειωθεί με την αυτοσχεδιαστική πράξη, και θα μπορούσε να την περιγράψει ως εξής: Εκείνη την στιγμή, ακριβώς πριν. Πριν παρθεί η απόφαση. Βιώνεται ένα αίσθημα φόβου, μιας απειλής, μιας έξαψης. Ο αυτοσχεδιάζων/ζουσα αισθάνονται τον χώρο γύρω του/της να μικραίνει, χωρίς να υπάρχει διέξοδος ούτε χρόνος, αλλά εκείνος/η θέλει να προχωρήσει, να απεγκλωβιστεί, να υπερβεί τον χώρο και τον χρόνο. Θέλει να ζήσει. Κι έτσι εκεί που δεν υπάρχει καμία διέξοδος, την δημιουργεί. Ξαφνικά. Χωρίς να το περιμένει, όμως το πιστεύει. Οραματίζεται το «σημείο άφιξης». Το όραμά του/της, αυτός ο στιγμιαίος στοχασμός, αυτόματα καθιστά το «σημείο άφιξης» υπαρκτό. Κι αυτή η στιγμιαία βεβαιότητα, ότι υπάρχει το σημείο αυτό, απελευθερώνει εκείνη την διάσταση του νου ώστε να αναγνωρίσει τον δρόμο ολοφάνερα. Πρέπει να μην δειλιάσει, να ξεκινήσει αμέσως. Δεν υπάρχει καμία βεβαιότητα ότι θα φτάσει. Η μόνη βεβαιότητα είναι, ότι αυτό το σημείο, υπάρχει- για κείνον/η. Μια στιγμή διαύγειας, που πρέπει να εμπιστευτεί απόλυτα, με πίστη στο αληθινό αβέβαιο. Υπάρχει μόνο αυτό κι εκείνος/η. Η πίστη του/της κι η αβεβαιότητα. Αυτό που είναι την δεδομένη στιγμή κι αυτό που θέλει να γίνει. Ο χρόνος δεν είναι σύμμαχος του/της στην επιλογή αυτή. Είναι παράλληλο εμπόδιο του αδιεξόδου. Θα τα υπερβεί. Όχι γιατί μπορεί ή γιατί θέλει. Η επιτακτικότητα της στιγμής είναι πάνω από την βούληση και την νόηση του/της. Είναι η γενεσιουργός αιτία της ύπαρξής του/της. Ανήκει στην σφαίρα της βιολογικής επιτακτικότητας της ζωής. Έτσι μοιάζει κάθε στιγμή όταν ταλαντεύεται ανάμεσα στο ναι και στο τίποτα. Η πίστη και η αγάπη είναι αυτά που θα τον/την κάνουν να προχωρήσει. Αυτά είναι τα τοπία που χάνονται μέσα σε δευτερόλεπτα πριν αποφασίσει να Πράξει αντί του Τίποτα. Λίγα δευτερόλεπτα είναι ικανά για να επαναπροσδιορίσει την ύπαρξή του/της την στάση του/της απέναντι στον εαυτό του/της και την ζωή, αποδομώντας, συνθέτοντας και επανοικοδομώντας. Και αυτή είναι η στιγμή της απόφασης. Το τίποτα, στην πραγματικότητα, δεν αποτελεί ενδεχόμενο απόφασης. Το τίποτα αποτελεί ένδειξη αναποφασιστικότητας, και δημιουργεί εσωτερική βιολογική σύγκρουση μέσα του/της όταν συμβαίνει.

Η απόφαση είναι πράξη. Η πράξη προκαλεί μετακίνηση. Σε αυτήν την μετακίνηση είναι που εξωθείται κανείς, αυτοσχεδιάζοντας (πρβλ. την ιδέα της Θεοδωροπούλου αναφορικά με τη σχέση μεταξύ της φιλοσοφικής σκέψης και της απόφασης για να αυτοσχεδιάσει κανείς και έτσι να 'γίνει' «πρόσωπο»). Σε κάθε ξεκίνημα ενός αυτοσχεδιασμού, ο/η αυτοσχεδιάζων/ουσα «επανασυγκροτεί» εκ νέου τον εαυτό του ως «πρόσωπο» και «καθώς δηλαδή αυτό γίνεται πρόσωπο», το «μυστικό» εκείνο που είναι δύσκολο να ανακαλύψει κανείς και το οποίο βρίσκεται στην ουσία του αυτοσχεδιασμού δεν αποκαλύπτεται και αυτό, όπως συμβαίνει και το μυστικό της φιλοσοφίας, «[...] δεν πρόκειται για ένα θεωρητικό μυστικό, μια εξωτερική γνώση, αλλά για μυστικό πρακτικό, που αντιστοιχεί σε ένα habitus και κατακτάται σταδιακά, ως μία εν τέλει επιδεξιότητα ενσωματωμένη στην ίδια την προσωπικότητα- ενδείκνυται στην έρευνα πίσω από τις γραμμές, έτσι ώστε πίσω από την κίνηση, να αποκαλυφθεί κάτι πιο μυστικό ακόμα: η πρωταρχική διαίσθηση, η θεμελιώδης βλέψη του προσώπου (Θεοδωροπούλου Έ., «Η φιλοσοφική σκέψη και το υφάδι του προσώπου», στο *Ο Προσωπισμός στο Σύγχρονο Κόσμο*, Τιμητικός τόμος για τον ιδρυτή του Ομίλου Πνευματικής Ανανεώσεως κ. Μ.Ι. Μαραθεύτη, 2013β, σ. 24, σ.25, σ.32.)/(Bergson H., «La pensée et le Mouvant», Paris: Puf, 2009).»

³⁶¹ Zaporah, R., ό.π., 1995.

- Να αξιοποιούν τον ίδιο τους τον εαυτό με τον καλύτερο δυνατό τρόπο αλλά και το πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν³⁶²,
- Να ανταποκρίνονται άμεσα και με ειλικρίνεια απέναντι στις μεταβαλλόμενες συνθήκες να προσαρμόζονται ώστε να δημιουργούν νόημα μέσα από τα ατυχή συμβάντα³⁶³
- Να ασκούνται με τρόπο ώστε να αναπτύσσονται οι αντιληπτικές του ικανότητες προκειμένου να αποκτούν επίγνωση³⁶⁴
- Να μπορούν να κινηθούν επιδέξια μεταξύ ελευθερίας και περιορισμών, με τρόπο ώστε η αρχική ιδέα να παραμένει κατανοητή και ενδιαφέρουσα³⁶⁵
- Να μπορούν να αυτοσχεδιάζουν πάνω σε δοσμένους κανόνες αλλά και να τους διευρύνουν μέσα από αυτόν τον αυτοσχεδιασμό³⁶⁶
- Να ασκούν την ικανότητα απομνημόνευσης και συγκέντρωσης -στοιχεία απαραίτητα-, ώστε να μπορούν να είναι εφευρετικοί, καθώς μόνο έμπειροι αυτοσχεδιαστές είναι σε θέση να αυτοσχεδιάσουν με συνοχή και αρμονία χωρίς πρότερη προετοιμασία³⁶⁷
- Να εξασκούνται στον αυτοσχεδιασμό εν είδει πρόβας, καθώς οι αυτοματισμοί και η ευελιξία στην αυθόρμητη λήψη αποφάσεων μπορούν να θεμελιωθούν μόνο σε χρόνια εμπειρίας και εντατικής πρόβας, επειδή αυτό παρέχει μια βάση πάνω στην οποία στην οποία μπορείς να καταφύγεις τη στιγμή³⁶⁸
- Να είναι σε θέση να αντιληφθούν ότι ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι μία ρητή επιλογή αλλά ένας τρόπος για τη σκέψη να οδηγεί την κίνηση (και, αντίστοιχα, η κίνηση την σκέψη)³⁶⁹
- Να 'ακούν' τον εαυτό τους και τον συ-παίκτη τους και να μπορούν να παραχωρούν ή να απαιτούν ένα επίπεδο ελευθερίας σε αυτό που συμβαίνει να μπορούν να συμμετέχουν ή να αποχωρούν όταν το επιθυμούν³⁷⁰.
- Να γνωρίζουν σε βάθος το αντικείμενο πάνω στο οποίο αυτοσχεδιάζουν για να είναι σε θέση να πλοηγηθούν με ελευθερία μέσα σε αυτό, καθώς μέσω αυτής της γνώσης

³⁶² Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁶³ Frost, A. & Yarrow, R., ό.π., 1989.

³⁶⁴ Zaporah, R., ό.π., 1995.

³⁶⁵ Eggers, K., & Lehner, M., ό.π., 2022.

³⁶⁶ Bailey, D., ό.π., 1993.

³⁶⁷ Eggers, K., & Lehner, M., ό.π., 2022.

³⁶⁸ Gartmann, T., ό.π., 2022.

³⁶⁹ Ravn, S. and Høffding, S., ό.π., 2022.

³⁷⁰ Deans, C.& Pini, S., ό.π., 2022.

μπορούν να έχουν την αναγκαία διαθεσιμότητα ώστε να αυτοσχεδιάσουν εποικοδομητικά³⁷¹.

- Να ανοίγονται προς μία εμπειρία με διάθεση παρατήρησης, προσοχή και βύθισης στη ροή της, συμπεριλαμβάνοντας όσο το δυνατόν περισσότερες από τις αισθήσεις τους: αφή, όσφρηση, όραση, ακοή, γεύση, καθώς κάθε μία από αυτές αποκαλύπτει μια άλλη πτυχή της εμπειρίας³⁷²
- Να μεταφέρονται από την θέση του αποστασιοποιημένου παρατηρητή στην θέση του δρώντα που συνεργεί με άλλους³⁷³
- Να δημιουργούν νόημα, ομορφιά, ελευθερία και ευχαρίστηση³⁷⁴.
- Να διατηρούν το στοιχείο της έκπληξης, επιτρέποντας της να συμβεί, καθώς, κάθε έκπληξη είναι, κατά κάποιον τρόπο, το αποτέλεσμα του αυτοσχεδιασμού³⁷⁵
- Να αναδιατάσσουν τα δεδομένα υλικά του (είτε πρόκειται για προϋπάρχουσες κατασκευές είτε για ήδη χρησιμοποιημένο υλικό -στον αυτοσχεδιασμό τίποτα από αυτά που έχει κανείς δεν είναι περιττό)
- Να διατηρούν κατά την διάρκειά αυτής της διεργασίας (του αυτοσχεδιασμού) ανοιχτή την σκέψη τους και να μην επιβάλλουν ιεραρχική δομή ούτε στην σειρά των πραγμάτων ούτε μεταξύ συμμετεχόντων και να επιτρέπουν με τις επιλογές τους να αναδυθεί η συμμετοχή και η διεπιστημονικότητα που ενέχει ως πρακτική³⁷⁶.
- Να μεταχειρίζονται τα εργαλεία του σαν να μην τα γνωρίζουν διατηρώντας την ανάγκη να τα εξερευνούν εκ νέου και σε σχέση με το εκάστοτε περιβάλλον μέσα στο ή με το οποίο θέλουν να (συν-)δημιουργήσουν, γιατί είναι πάντα πιθανό να ανακαλύψουν κάτι που μέχρι πριν δεν είχε αποκαλυφθεί³⁷⁷.

Θεωρητικά, αν κάποιο από τα παραπάνω στοιχεία λείπει τότε δεν έχουμε αυτοσχεδιασμό. Τότε μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι η πρακτική³⁷⁸, αυτή είναι περισσότερο πολύπλοκη από όσο αρχικά αντιλαμβάνεται κανείς σε πρώτη φάση. Αν λάβουμε δε υπόψη πως μερικοί μελετητές, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, δεν θεωρούν καν τον αυτοσχεδιασμό πρακτική, αλλά

---

³⁷¹ Mullis, E., ό.π., 2022.

³⁷² Iacobone, A., ό.π., 2022/ Perullo, N., ό.π., 2022.

³⁷³ Landgraf, E., ό.π., 2018.

³⁷⁴ Lippi, S., ό.π., 2016.

³⁷⁵ Lippi, S., ό.π., 2016

³⁷⁶ Frye, A., ό.π., 2022.

³⁷⁷ Mouëllic G., ό.π., 2022.

³⁷⁸ Brown, D. P., ό.π., 2016.

τον χαρακτηρίζουν ως προϊόν³⁷⁹, ως διαδικασία³⁸⁰, ως εργαλείο³⁸¹, ως τεχνική³⁸², ως στρατηγική³⁸³, ως μέθοδος³⁸⁴, ως προσέγγιση³⁸⁵, ως μοντέλο³⁸⁶, ως σύστημα³⁸⁷, ενώ ακόμη του αποδίδεται και η ιδιότητα της μεθοδολογίας έρευνας³⁸⁸, ως έννοια³⁸⁹ και ως φαινόμενο³⁹⁰. Όλα αυτά αναδεικνύουν την ανάγκη για μία βαθύτερη έρευνα εκ μέρους των εκπαιδευτικών σχετικά με τον αυτοσχεδιασμό, ώστε να είναι πραγματικά σε θέση να απολαύσουν τους καρπούς τους, ή να προστατευθούν από την εφαρμογή μίας διδασκαλίας, η οποία ξεκινάει ως φρέσκια και αυτοσχεδιαστική αλλά καταλήγει να είναι συντηρητική και άκαμπτη.

Επιπροσθέτως, έχει σημασία να λάβουμε υπόψη στην διερεύνηση του όρου του αυτοσχεδιασμού και τα άλλα είδη τα οποία ανέκυψαν στην έρευνα αυτή. Ένας αυτοσχεδιασμός δηλαδή, μπορεί να διαφέρει ως προς τον αριθμό των ατόμων που αυτοσχεδιάζουν, αλλά και ως προς την ιδιότητά τους, το εκάστοτε γνωστικό αντικείμενο, την εκάστοτε χρονική ή χωρική συνθήκη, ή ανάλογα με τα εργαλεία που διατίθενται ή λείπουν και αυτό μπορεί να γίνει εφόσον διατηρούν την διαθεσιμότητά τους και είναι ανοικτοί σε αυτό που συμβαίνει 'εδώ και τώρα', ενώ σχετίζονται με ευθύ τρόπο με όλους όσους τους 'συμβαίνει' αυτό το 'εδώ και τώρα'.

3.3 Η σχέση του αυτοσχεδιασμού με την θεωρία του παιδαγωγικού τακτ.

Όπως έχει ήδη φανεί ένα σημαντικό σημείο για την κατανόηση του αυτοσχεδιασμού, είναι το γεγονός ότι φαίνεται να μην συγκροτείται θεωρητικά με έναν στέρεο τρόπο, το οποίο αποτελεί ένα ζητούμενο, αν θέλει κανείς να είναι σε θέση να εφαρμόσει έναν αυτοσχεδιασμό: να μπορεί,

---

³⁷⁹ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

³⁸⁰ Landgraf, E., ό.π., 2022.

³⁸¹ Adebisi, A., & Adelabu, B., O., L., A., ό.π., 2013.

³⁸² Landgraf, E., 2011, ό.π.

³⁸³ e Cunha, M., P., Clegg, S., R., & Kamoche, K., ό.π., 2011.

³⁸⁴ Hamilton, A., ό.π., 2022.

³⁸⁵ Marino, S., ό.π., 2022.

³⁸⁶ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

³⁸⁷ Charles, D., A., ό.π., 2003.

³⁸⁸ Lees, D., ό.π., 2019.

³⁸⁹ Holdhus, K., Høisæter, S., Mæland, K., Vangsnes, V., Engelsen, K. S., Espeland, M., & Espeland, Å., ό.π., 2016.

³⁹⁰ Ciborra, C., U, ό.π., 1999.

δηλαδή, να επικοινωνήσει την διαδικασία που ακολουθεί, να συνεργαστεί, να συνεννοηθεί, να ασκηθεί πριν είναι σε θέση να τον «διδάξει», εάν, τελικά, είναι μία διεργασία η οποία διδάσκεται, ή εν πάσει περιπτώσει να τον μεταφέρει στο πλαίσιο μίας τάξης.

Για τον λόγο αυτό, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να διερευνηθούν πιθανές συνδέσεις ή συσχετίσεις με τις παιδαγωγικές θεωρίες οι οποίες διακρίνονται από μεθοδικότητα, συστηματικότητα και επιστημονικότητα. Στο πλαίσιο της διερεύνησης για μια πιθανή σύνδεση μεταξύ (παιδαγωγικής) θεωρίας και πράξης (έστω ο αυτοσχεδιασμός), είναι δυνατόν να δοθεί η δυνατότητα μιας επιπλέον οριοθέτησης του όρου του αυτοσχεδιασμού, με τρόπο ώστε ενώ συμπεριλαμβάνει όλο το εύρος των λειτουργιών του, ώστε ενδύεται την συστηματικότητα που απαιτεί το επιστημονικό πεδίο της εκπαίδευσης.

Στον χώρο της εκπαίδευσης παρατηρείται το εξής παράδοξο: ενώ οι μελετητές του αυτοσχεδιασμού υποστηρίζουν ότι έχουν αντλήσει την πληροφόρησή τους σχετικά με την έννοια του αυτοσχεδιασμού κυρίως από το πεδίο του θεάτρου και της μουσικής, ωστόσο, τείνουν να τον προσεγγίζουν, όπως ο τομέας της διοίκησης, όπου ο αυτοσχεδιασμός χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο με στόχο να υποστηριχθεί η αποτελεσματικότητα της διδακτικής διαδικασίας. Θα ήταν, επομένως, χρήσιμη μία οριοθέτηση της έννοιας στα εκπαιδευτικά συμφραζόμενα με έναν τρόπο, οποίος θα αναδείκνυε όλη την ευρύτητα και το βάθος της έννοιας του αυτοσχεδιασμού σε σχέση ασφαλώς με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις του συγκεκριμένου πεδίου. Επομένως, μία θεωρητική συγκρότηση της έννοιας του αυτοσχεδιασμού θα είχε αξία, ώστε να μην κινδυνεύει να είναι μία άσκηση προχειρότητας, έλλειψης γνώσης ή οργάνωσης και δυσκολία προγραμματισμού. Θα είχε ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τις υπάρχουσες παιδαγωγικές θεωρίες προκειμένου να διερευνήσει συσχετίσεις ή κοινά σημεία εάν υφίστανται με τον αυτοσχεδιασμό. Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται, παραδειγματικά, να διερευνηθούν συσχετίσεις ή κοινά σημεία στην θεωρία του παιδαγωγικού τακτ, αφού αποτυπωθούν ορισμένα βασικά στοιχεία που τον διέπουν.

Η ιδέα για την μελέτη της θεωρίας του παιδαγωγικού τακτ σχηματίστηκε μέσα από την ανάγνωση του άρθρου της Θεοδωροπούλου *Η σημασία του “τακτ” για τη φιλοσοφία της παιδείας: ένα κατώφλι*³⁹¹, όπου, για τη διερεύνηση της σχέσης και των ορίων μεταξύ φιλοσοφικής θεωρίας και πράξης, η ίδια επιλέγει την έννοια του παιδαγωγικού τακτ, και προχωρά σε μία λεπτομερή αναφορά στα χαρακτηριστικά του ανατρέχοντας στη συναφή βιβλιογραφία για να αναδείξει πώς αυτά τα χαρακτηριστικά εμπεριέχονται και σε ό, τι η ίδια

---

³⁹¹ Βλ. Θεοδωροπούλου, Ε., (2010). Η σημασία του “τακτ” για τη φιλοσοφία της παιδείας: ένα κατώφλι. στο: Θεοδωροπούλου Ε., (επιμ., μτφρ., εισαγ.). *Φιλοσοφία της Παιδείας: Λόγοι, Όψεις, Διαδρομές*, Αθήνα: Πεδίο, 2010, σσ. 378-379 και : Théodoropoulou, E., 2016. «Entre théorie et pratique, la place du Tact: notes pour une formation de soi-même», Le Télémaque, No 49, Presses Universitaires de Caen, σσ. 99-110

ονομάζει 'φιλοσοφικό' τακτ, το οποίο ακριβώς θα προσεγγίσει ως το πεδίο σύγκλισης της θεωρίας και πράξης στη φιλοσοφία. Ήδη από την ανάλυσή της διαφάνηκαν στοιχεία που συνδέουν το παιδαγωγικό τακτ με τον αυτοσχεδιασμό και άλλες συναφείς έννοιες, και σκοπός της περαιτέρω μελέτης του στην παρούσα έρευνα είναι να κατανοηθεί, εστιασμένα πλέον, το ενδεχόμενο μιας ουσιαστικής σχέσης του παιδαγωγικού τακτ με την έννοια του αυτοσχεδιασμού.

Καταρχήν, το παιδαγωγικό τακτ αφορά στην ικανότητα ενός εκπαιδευτικού να χειρίζεται επαρκώς σύνθετες καταστάσεις στην τάξη που απαιτούν να δρα άμεσα. Επομένως, το παιδαγωγικό τακτ μπορεί να θεωρηθεί ως η εφαρμογή (enactement) της διαίσθησης των εκπαιδευτικών³⁹². Οι λέξεις 'σύνθετες καταστάσεις', 'άμεση δράση', 'διαίσθηση' είναι γνώριμο λεξιλόγιο στο πλαίσιο του αυτοσχεδιασμού, όπως παρατηρήθηκε παραπάνω.

Η έννοια του παιδαγωγικού τακτ έχει τις ρίζες της στον Herbart ο οποίος, το 1802 εισήγαγε την έννοια στην πρώτη του διάλεξη για την παιδαγωγική, απαντώντας σε ένα συστηματικό πρόβλημα που είχε απασχολήσει και τον προκάτοχό του Καντ που, όπως ο Kenklies αναφέρει, στο πλαίσιο της θεωρίας της κρίσης προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα της σχέσης θεωρίας και πράξης του θεωρητικού και πρακτικού Λόγου. Ο Kenklies επισημαίνει ότι απέναντι στην έννοια του Logical tact³⁹³ του Kant, ο Herbart πρότεινε το Παιδαγωγικό τακτ ως έναν τρόπο για να περιγράψει πώς, «στην παιδαγωγική, η θεωρία και η πράξη μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους»³⁹⁴. Ο J.F. Herbart (1776-1841), Γερμανός φιλόσοφος που υπήρξε πρωτοπόρος στον τομέα της φιλοσοφικής ψυχολογίας και καθιέρωσε την παιδαγωγική ως επιστημονικό κλάδο για τους δασκάλους, διερεύνησε τις πρακτικές κρίσεις και αποφάσεις των εκπαιδευτικών που διέπουν την καθημερινή σχολική ζωή και τις περιέγραψε ως "παιδαγωγικό τακτ"³⁹⁵. Έκτοτε, το παιδαγωγικό τακτ είχε μελετηθεί στην γερμανική βιβλιογραφία, αλλά μέχρι το 1990 δεν είχε μεταφερθεί στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία στην οποία μεταφέρθηκε από τον van

---

³⁹² Sipman, G., Thölke, J., Martens, R., & McKenney, S. «The role of intuition in pedagogical tact: Educator views», *British Educational Research Journal*, 45(6), 2019, σσ. 186-1202, 2019.

³⁹³ Πρβλ. «...η έννοια του καντιανού λογικού τακτ (Logische Takt) σχετίζεται: με τον κοινό νου [sensus communis], που τον διαθ'ετουν όσοι είναι επιδέξιοι στο να εφαρμόσουν τους κανόνες in concreto σε αντίθεση με τους ανθρώπους της επιστήμης που έχουν την επιδεξιότητα να εφαρμόζουν τους κανόνες in abstracto, πριν κάθε εφαρμογή. Αυτή η μορφή νόησης αποδεικνύει την ανωτερότητά της σε σχέση με πένα αντικείμενο της εμπειρίας και διευρύνει την γνώση της από μία οπτική γωνία εμπειρική και πρακτική -μπορεί επομένως να επιβεβαιώνεται συνεχώς από την δοκιμή και την επιτυχία» (Θεοδωροπούλου, Έ., 2010,ό.π., σσ. 395-396).

³⁹⁴ Kenklies, K., «Pedagogies in dissonance: the transformation of pedagogical tact», *Global Education Review*, 10(1-2), 2023, σ.115.

³⁹⁵ Suzuki, S., «Knowledge of Pathos», στο Kraus, A. & Wulf, C. (επιμ), *The Palgrave Handbook of Embodiment and Learning*, Switzerland, Cham: Springer International Publishing, 2022, σσ. 133-144.

Manen³⁹⁶. Μετά τον Herbart, ο Muth ήταν εκείνος που συνέχισε να διερευνά την έννοια του τακτ:

« Ο Muth συνεχίζει αναπτύσσοντας αυτή την έννοια κυρίως από την διδακτική σκοπιά. Είναι μια προσπάθεια αντίληψης της σημασίας του τακτ μέσω της εξέτασής του, στα λειτουργικά του συμφραζόμενα, ή στις συγκεκριμένες καταστάσεις, που εκδηλώνουν τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με το τακτ. Σύμφωνα με τον Muth, το τακτ εκδηλώνεται στην εκπαίδευση γενικά με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Εκδηλώνεται με την εμπλοκή του λόγου (Verbindlichkeit der Sprache), τη φυσικότητα της δράσης (Natürlichkeit des Handelns), την αποφυγή του να πληγωθεί το παιδί (Vermeiden der Verletzung des Kindes) και την τήρηση της απαραίτητης απόστασης για μια παιδαγωγική σχέση (im pädagogischen Bezug notwendigen Distanz). Σε μεμονωμένες διδακτικές καταστάσεις, ο Muth λέει ότι το τακτ φαίνεται στην καταστασιακή αυτοπεποίθηση (Situationssicherheit), στη δραματουργική ικανότητα (dramaturgische Fähigkeit) και στο ταλέντο του αυτοσχεδιασμού (improvisatorische Gabe). Ο Muth προσπαθεί συγκεκριμένα να δείξει το άνοιγμα της πραγμάτωσης του τακτ όταν το σχολείο επιχειρεί να ακολουθήσει ελεύθερες μορφές δράσης που δεν είχαν προγραμματιστεί εκ των προτέρων »³⁹⁷.

Το τακτ, όπως σημειώνει η Θεοδωροπούλου:

«αναλαμβάνοντας το δίπολο όρασης/αφής θεματοποιείται ενάντια σε μία κάθετη διάκριση της θεωρίας με την πράξη (αλλά και ενάντια σε μία πρώιμη συναγωγή της θεωρίας με την εμπειρία και αντίστροφα) και διαμορφώνεται ως ένας τρόπος εξασφάλισης της διάδρασης, μία διαμεσολάβηση, ένας μέσος όρος ανάμεσα στις παιδαγωγικές θεωρίες και την πράξη [...] ένα είδος ευαίσθητου αισθήματος, μιας πρακτικής κανονιστικής ευφυΐας που καταλαμβάνει την θέση την οποία αφήνει κενή η θεωρία και αντανακλά την ικανότητα του δασκάλου [...] στο να οικοδομεί κατά την διάρκεια της καθημερινής διδακτικής του δραστηριότητας, μια προσωπική στρατηγική-γέφυρα που συνδέει έντεχνα την θεωρία με την πράξη»³⁹⁸

Με βάση μία τέτοια προσέγγιση, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι το τακτ εκδηλώνεται μέσω του αυτοσχεδιασμού που κάνει ο εκπαιδευτικός για να αλληλοσυνδέσει τον εαυτό του με τον

---

³⁹⁶ Jusso, H. & Laine, T., «Tact and atmosphere in the pedagogical relationship», *Analytic Teaching*, 25(1), 2005, Retrieved from <https://journal.viterbo.edu/index.php/at/article/view/815> , τελευταία επίσκεψη: 20/01/2024.

³⁹⁷ Jusso, H. & Laine, T., 2005, ό.π., σ.7

³⁹⁸ Θεοδωροπούλου, Έ., 2010,ό.π., σσ. 388-389.

μαθητή και το περιεχόμενο της διδασκαλίας σε ένα τρίγωνο μεταξύ του εκπαιδευτικού-μαθητή-περιεχόμενου³⁹⁹.

Το να μάθει ένας εκπαιδευτικός να είναι παρών στην στιγμή, τον βοηθά να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται τα διαισθητικά σήματα που στέλνουν οι μαθητές, επομένως αναπτύσσει και διευρύνει την διαίσθησή του⁴⁰⁰. Ωστόσο, σε συνθήκες σχολικής τάξης, το παιδαγωγικό τακτ με το οποίο προσεγγίζει ένας εκπαιδευτικός κάθε μαθητή τελείται υπό πίεση χρόνου, ως ένας ευαίσθητος χειρισμός οποίος πρέπει να είναι επιτυχημένος χωρίς απόλυτη διαθεσιμότητα εν μέσω παραδόξων και παιδαγωγικών αδιεξόδων⁴⁰¹. Το παιδαγωγικό τακτ, ως διαμεσολαβητικός όρος μεταξύ της θεωρίας και της πρακτικής της εκπαίδευσης, επιτρέπει στους εκπαιδευτικούς να κρίνουν και να αποφασίζουν με ταχύτητα. Αυτό, πρέπει να εξασκείται μέχρι να γίνει μια επιδέξια τεχνική και να λειτουργεί όταν ο εκπαιδευτικός επιχειρεί να συνθέσει τις διάφορες τεχνικές, μεθόδους και εργαλεία του. Είναι σημαντικό να παρατηρεί κανείς τις διάφορες πτυχές της πρακτικής που εφαρμόζει, να συνάγει τα διάφορα στοιχεία που τις αποτελούν, και να αποσαφηνίζει το δίκτυο των σχέσεων μέσα από τις οποίες διαμορφώνεται το παιδαγωγικό τακτ⁴⁰². Όταν κάποιος διακρίνεται από παιδαγωγικό τακτ, ανταποκρίνεται με φροντίδα στις εκάστοτε συνθήκες. Το παιδαγωγικό τακτ εγείρει συναισθήματα και λειτουργεί σαν ένας τρόπος να ξέρει κάποιος. Σε αντίθεση με τη λογική και τη νόηση, το τακτ σχετίζεται με το σώμα και τα συναισθήματά του⁴⁰³.

Το τακτ, ως καθημερινή λέξη, προέρχεται από τη λατινική λέξη *tactus*, που σημαίνει την αίσθηση της αφής. Σημαίνει επίσης ένα εσωτερικό συναίσθημα που παράγεται από την επαφή. Ένας δάσκαλος με τακτ είναι εκείνος που μπορεί να σχετίζεται με τους μαθητές του με τον πλέον κατάλληλο τρόπο, όπου είναι σε θέση μέσα από τις πέντε αισθήσεις του να μετρήσει την απόσταση ανάμεσα σε εκείνον και στους μαθητές του. Το τακτ είναι η ικανότητα να διαβάζουμε την αόρατη απόσταση και την ποιότητα της απόστασης που βρίσκεται μεταξύ του εαυτού και των άλλων, την ατμόσφαιρα ενός τόπου, είναι μια πρακτική γνώση που μας επιτρέπει να

---

³⁹⁹ Friesen, N., & Osguthorpe, R., «Tact and the pedagogical triangle: The authenticity of teachers in relation», *Teaching and Teacher Education* 70,2018, σσ. 255-264.

⁴⁰⁰ Sipman, G., Martens, R., Thölke, J., & McKenney, S. «Professional development focused on intuition can enhance teacher pedagogical tact», *Teaching and teacher education*, 106, 103442, 2021a,

⁴⁰¹ Kraus, A. & Wulf, C. (επιμ), *The Palgrave Handbook of Embodiment and Learning* Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 2022b, σσ. 129-131.

⁴⁰² Suzuki, S., 2022, ό.π.

⁴⁰³ Kraus, A., & al., 2022b, ό.π.

αντιλαμβανόμαστε και να ενεργούμε κατάλληλα στην καθημερινή μας πρακτική με φυσικό τρόπο είτε αυτό είναι στην σχολική τάξη η στην ζωή⁴⁰⁴.

Ο Friesen προσφέρει έναν ορισμό του τακτ ως ένα είδος ευέλικτης διαπραγμάτευσης μεταξύ των σωμάτων σε μια κατάσταση. Το σώμα ανταποκρίνεται σε αυτό που του δίνεται, αλλά και επεκτείνεται σε αυτό το δεδομένο, τροποποιώντας το με σημαντικούς τρόπους. Το σώμα, με αυτή την έννοια, λαμβάνει και στέλνει μηνύματα, απλώνεται ή περιορίζεται ανάλογα με τις συγκεκριμένες ανάγκες της στιγμής. Το τακτ είναι η προ-συνειδητή κατανόηση που βρίσκεται μέσα στις ευαισθησίες των άκρων, καθώς προσπαθούν να βρουν το δρόμο τους μέσα σε ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων οι οποίες έχουν εγκαθιδρυθεί/εγκατασταθεί⁴⁰⁵.

Είναι γνώριμη συνθήκη σε έναν εκπαιδευτικό να ενεργεί χωρίς προηγούμενη σκέψη και να διαπιστώνει ότι αυτό που επιλέγει να κάνει είναι το κατάλληλο για την εν λόγω περίπτωση, ενώ δεν είναι δυνατόν να εξηγήσει γιατί έκανε αυτήν την επιλογή καθώς ενεργεί με βάση το ένστικτό, την διαίσθησή του⁴⁰⁶. Η διδασκαλία είναι τέχνη. Ένας εκπαιδευτικός χρειάζεται να την προσεγγίσει τεχνηέντως, καθώς ένας τέτοιος εκπαιδευτικός είναι ικανός να ανταποκρίνεται σε πραγματικό χρόνο αντιμετωπίζοντας ή/και συμπεριλαμβάνοντας τόσους πολλούς και διαφορετικούς μεταξύ τους, παράγοντες, οι οποίοι επηρεάζουν μια στιγμή, συχνά μέσα σε μία σχολική μέρα. Επομένως το παιδαγωγικό τακτ είναι να ενεργείς την στιγμή που είναι απαιτητό με προσοχή και καταλληλότητα, και όλο αυτό με τον χρόνο να αντιμάχεται τον εκπαιδευτικό, τόσο λίγος που είναι⁴⁰⁷.

Το παιδαγωγικό τακτ είναι μία σωματική συνειδητότητα (body-based mindfulness) και περιλαμβάνει εικασίες οι οποίες επιβεβαιώνονται μέσα από την πρακτική, όπου οι εκπαιδευτικοί που το ασκούν προχωρούν σε στιγμιαίες κρίσεις και αποφάσεις και αναπτύσσουν το τακτ τους με έναν τρόπο που δεν μπορεί να ποσοτικοποιηθεί, μέσω άρρητης γνώσης (tacit knowledge). Επιπλέον, επειδή το παιδαγωγικό τακτ ορίζεται ως η σωματική κοινωνική επίγνωση για κοινωνική ισότητα, η άσκηση του παιδαγωγικού τακτ συντείνει στην αποφυγή επιθετικών, αμυντικών συμπεριφορών ή παιχνίδια εξουσίας. Ένα άλλο επίσης σημαντικό χαρακτηριστικό του παιδαγωγικού τακτ είναι το γεγονός ότι κατά την διδασκαλία επιτρέπει στους μαθητές να ασχοληθούν με το περιεχόμενο του μαθήματος, έτσι ώστε η επιφανειακή

---

⁴⁰⁴ Suzuki, S., 2022, ό.π

⁴⁰⁵ Lewis, T., «Can One Teach Tact? », *Philosophy of Education Archive*, (1), 2018, σσ. 310-314.

⁴⁰⁶ Sipman, G. A., *Enhancing teacher pedagogical tact through intuition: A design study*, διδακτορική διατριβή επιβλέπων Veldkamp, A., Netherlands: University of Twente, 01/07/2021b

⁴⁰⁷ Sipman, G., Thölke, J., Martens, R., & McKenney, S. «The role of intuition in pedagogical tact: Educator views», *British Educational Research Journal*, 45(6), 2019, σσ. 186-1202, 2019

γνώση και η σύγχυση που επικρατούν στην αρχή, να μετατρέπονται σταδιακά σε ανάλυση και προβληματισμό⁴⁰⁸. Καθώς το παιδαγωγικό τακτ του εκπαιδευτικού δίνει τον χώρο στον μαθητή να βιώσει και να μάθει πράγματα, αναλαμβάνοντας σιγά-σιγά ο/η ίδιος/α την ευθύνη της γνώσης, που μέχρι πριν παραλάμβαναν από τον εκπαιδευτικό. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να καταφέρει κάτι τέτοιο μέσα από τον λόγο του, την κίνησή του στον χώρο αλλά και τις χειρονομίες του⁴⁰⁹, τη σιωπή, τα μάτια, και την ατμόσφαιρα⁴¹⁰. Μαθητές οι οποίοι έχουν έλλειψη αυτοπεποίθησης ή φοβούνται πως δεν γνωρίζουν και λόγω αυτού μένουν πίσω, φαίνεται να εξελίσσονται μέσα από το παιδαγωγικό τακτ του εκπαιδευτικού⁴¹¹.

Στην πραγματικότητα, για να επιτύχει ένας εκπαιδευτικός μία διδασκαλία με τακτ είναι απαραίτητος ο αναστοχασμός. Κρίνοντας κριτικά και συστηματικά τις πρακτικές του/της έχει την δυνατότητα να ανασύρει τις παγιωμένες αντιλήψεις του και τις ριζωμένες πεποιθήσεις του και να τις μετασχηματίσει, όποτε κρίνεται απαραίτητο, δίνοντας χώρο σε νέες ιδέες για να ανταποκριθούν στο σύγχρονο διδακτικό περιβάλλον, ιδέες οι οποίες μέσω αυτών των μετασχηματισμών που προκύπτουν από τον αναστοχασμό του/της θα εμφορούνται από το παιδαγωγικό τακτ⁴¹². Η έννοια του παιδαγωγικού τακτ είναι μία ονομασία, η οποία μπορεί να μας βοηθήσει, να δούμε μία νέα ματιά ποια είναι η φύση της βιωμένης πραγματικότητας της διδασκαλίας⁴¹³. Αυτή η έννοια που περιλαμβάνει το επείγον, συμπεριλαμβάνει την συνθήκη, φροντίζοντας τον άλλον θα έλεγε κανείς ότι εμφανίζει κοινά στοιχεία με τον αυτοσχεδιασμό όπως τον είδαμε στις προηγούμενες ενότητες. Πράγματι, Ο Van Manen (1995) αναφέρει ότι: «Στις αρχές της δεκαετίας του ογδόντα, είχα αρχίσει να χρησιμοποιώ την έννοια του ζευγαριού "παιδαγωγική στοχαστικότητα και τακτ" για να περιγράψω την αυτοσχεδιαστική παιδαγωγική-διδακτική δεξιότητα της άμεσης γνώσης, από στιγμή σε στιγμή, πώς να αντιμετωπίζεις τους μαθητές με διαδραστική διδασκαλία-μάθηση...»⁴¹⁴ Εδώ διακρίνεται μία αναφορά στην έννοια και την ποιότητα του αυτοσχεδιασμού ως τρόπου να εκφραστεί και να αποκωδικοποιηθεί η

---

⁴⁰⁸ Kraus, A. & Wulf, C., 2022b, ό.π.

⁴⁰⁹ Kraus, A., «The Epistemology of Pedagogical Tact: or: What Kind of Knowledge is Pedagogical Tact?», *German Society for Educational Science "Optimization"*, Cologne, Germany, 2020.

⁴¹⁰ Jusso & al., 2005, ό.π.

⁴¹¹ Kraus, A., 2020, ό.π.

⁴¹² Riedler, M., & Eryaman, M. Y., «Complexity, diversity and ambiguity in teaching and teacher education: practical wisdom, pedagogical fitness and tact of teaching», *International Journal of Progressive Education*, 12(3), 2016, σσ. 172-186.

⁴¹³ Van Manen, M., «On the epistemology of reflective practice», *Teachers and teaching*, 1(1), 1995, σσ. 33-50.

⁴¹⁴ Van Manen, M., ό.π., 1995, σ.41.

πράξη του παιδαγωγικού τακτ. Επομένως αρχίζει να αναφαίνεται μία σύνδεση μεταξύ των δύο σε μία πρώτη ανάγνωση.

Το παιδαγωγικό τακτ εκφράζεται μέσα από την ικανότητα του εκπαιδευτικού να αποσύρεται και/ή να εμφανίζεται όταν κρίνει ότι το απαιτεί η κάθε περίπτωση ώστε να δημιουργείται ένα άνοιγμα για την εμπειρία του παιδιού⁴¹⁵, να είναι προετοιμασμένος για την υποκειμενικότητα με την οποία θα αναμετρηθεί, να είναι σε θέση επηρεάζει τις διαδικασίες με λεπτότητα, να έχει αυτοπεποίθηση και αυτοσχεδιαστική ικανότητα⁴¹⁶. Σύμφωνα με τον Muth, το τακτ εκδηλώνεται στην εκπαίδευση γενικά με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Εκδηλώνεται στον λόγο, στη φυσικότητα της δράσης, στην αποφυγή του να πληγωθεί το παιδί και στην τήρηση της απαραίτητης απόστασης για μια παιδαγωγική σχέση. Ο Muth λέει ότι το τακτ φαίνεται στην αυτοπεποίθηση σε καταστάσεις (Situationssicherheit), στη δραματουργική ικανότητα (dramaturgische Fähigkeit) και στο ταλέντο του αυτοσχεδιασμού (improvisatorische Gabe) και θεωρεί πως το τακτ εκδηλώνεται κυρίως σε περιπτώσεις όπου το σχολείο ακολουθεί ελεύθερες μορφές δράσης που δεν είχαν προγραμματιστεί εκ των προτέρων⁴¹⁷.

Μπορούμε όμως να πούμε ότι το παιδαγωγικό τακτ (1) εκδηλώνεται στην καθημερινή ζωή ως άμεση δράση, (2) σχηματίζει έναν τρόπο δράσης που εξαρτάται πρώτα απ' όλα από μια διαισθητική ευαισθησία – μια αίσθηση-κατανόηση, (3) είναι ευαίσθητο στη μοναδικότητα του παιδιού ή του νεαρού ατόμου, (4) είναι ευαίσθητο στις ιδιαιτερότητες και το πλαίσιο της κατάστασης και (5) είναι επίσης μοναδικό στον προσωπικό χαρακτήρα του δασκάλου και στις προσωπικές τους παιδαγωγικές⁴¹⁸.

Το παιδαγωγικό τακτ συσχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη διαίσθηση, η οποία φαίνεται να υποστηρίζει την ικανότητα να αισθανόμαστε τι πρέπει να γίνει, καθώς και τη δημιουργική λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων στη στιγμή⁴¹⁹. Στην αρχαιότητα, οι φιλόσοφοι ανέφεραν πριν από πολύ καιρό τη σημασία της διαίσθησης για την αντιμετώπιση σύνθετων καταστάσεων. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Jusso, ο Πλάτων περιέγραψε τη διαίσθηση ως ένα υπέρτατο είδος γνώσης για τον καθορισμό των ουσιών μέσω της άμεσης αντίληψης των ιδεών, ενώ η ερμηνεία του Αριστοτέλη για τη διαίσθηση έχει περιγραφεί ως μια μορφή

---

⁴¹⁵ Sipman, 2021a, ό.π.

⁴¹⁶ Jusso & al., 2005, ό.π.

⁴¹⁷ Jusso & al., 2005, ό.π.

⁴¹⁸ Sipman, G., Thölke, J., Martens, R., & McKenney, S. «The role of intuition in pedagogical tact: Educator views», *British Educational Research Journal*, 45(6), 2019, σσ. 1186-1202.

⁴¹⁹ Sipman, G., 2021b, ό.π.

αντίληψης ή κατανόησης⁴²⁰. Η διαίσθηση, με την ευρύτερη έννοιά της μπορεί να οριστεί ως άμεση γνώση χωρίς συνειδητή επεξεργασία πληροφοριών, η οποία φαίνεται να είναι ένα κρίσιμο πλεονέκτημα για το παιδαγωγικό τακτ του εκπαιδευτικού⁴²¹.

Τα κυριότερα στοιχεία του παιδαγωγικού τακτ είναι : (1) εγκαιρότητα και κατάλληλότητα, (2) αυτοπεποίθηση, (3) φυσικότητα και (4) δημιουργικότητα. Πρώτον, η διαίσθηση μπορεί να οδηγήσει σε έγκαιρες και κατάλληλες ενέργειες, οι οποίες αντικατοπτρίζουν τη γνώση του τι πρέπει να κάνει ένας εκπαιδευτικός και τις επιλογές που εξυπηρετούν τους μαθητές/τριες. Δεύτερον, αυτή η διαίσθηση οδηγεί σε ενέργειες για τις οποίες ο δρων νιώθει σίγουρος, έχει δηλαδή αυτοπεποίθηση ως προς την κατάσταση. Τρίτον, η διαισθητική επεξεργασία πληροφοριών απαιτεί λίγη προσπάθεια ή προσοχή, έτσι ώστε οι ενέργειες να μπορούν να προκύψουν αβίαστα. Τέταρτον, οι διαισθητικές παιδαγωγικές ενέργειες καταδεικνύουν δημιουργικότητα, η οποία σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα είδος παιδαγωγικής εφευρετικότητας. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τον αυτοσχεδιαστικό χαρακτήρα της διδασκαλίας και το γεγονός ότι μια τέτοια δημιουργικότητα μπορεί να μετατρέψει ακόμη και απρόβλεπτες καταστάσεις σε θετικά γεγονότα⁴²². Το τακτ βασίζεται κυρίως στο συναίσθημα, τη συμπεριφορά και τον αυτοσχεδιασμό και στη δυναμική της πράξης. Στην ερμηνεία του τακτ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αυτοσχεδιαστική, διαισθητική φύση της απόφασης αλλά και της δράσης⁴²³. Το τακτ είναι κυρίως ζήτημα αυτοσχεδιασμού ένα είδος μιας πρακτικής η οποία ανταποκρίνεται στην αίσθηση του ατόμου που το τι απαιτεί κάθε περίπτωση. Σε μία εκπαίδευση όπου οι πίεση για ομοιομορφία και συμμόρφωση συνεχίζουν να αυξάνονται, εμποδίζουν την επαφή μαθητών και εκπαιδευτικών με τις καθημερινές εξαιρέσεις και τους αυτοσχεδιασμούς που συνιστούν μια δράση με τακτ.⁴²⁴

«Αυτό το momentum επεξεργάζεται η φιλοσοφία της παιδείας, όταν γλιστρά στο κράσπεδο ανάμεσα στη θεωρία (που προφανώς είναι) και στην πράξη (που, «προφανώς», δεν είναι αλλά την περιλαμβάνει), αναζητώντας το σημείο της δικής της ισορροπίας. Το τακτ, ως όρος που απασχολεί συστηματικά κυρίως την παιδαγωγική βιβλιογραφία σημειοδοτεί την ανάγκη να ανοίξει το παιδαγωγικό έργο ως (μέσα από) μία διττή τάση και μία τριπλή χειρονομία: μια που κρατά την (ή κρατιέται στην) απόσταση ανάμεσα στους δύο πόλους («θεωρία»), μια άλλη που διασχίζει την

---

⁴²⁰ Piętka, D., «The concept of intuition and its role in Plato and Aristotle», *Organon*, 47, 2015, σσ. 23-40.

⁴²¹ Sipman, G., 2021b, ό.π.

⁴²² Sipman, G., 2021b, ό.π.

⁴²³ Friesen, N., & Osguthorpe, R., 2018, ό.π.

⁴²⁴ Friesen, N., & Osguthorpe, R., 2018, ό.π.

απόσταση μέχρι το τέλος (πράξη) και μια ανάμεσα στον δισταγμό και στην τόλμη που τείνει να φέρει την ένταση σε όλο το φάσμα αυτής της διαδικασίας, ως φέρουσα ικανότητα της σύλληψης και της εκπλήρωσης της (τακτ) και μέσα από την οποία ολοκληρώνεται το παιδαγωγικό έργο ως ακροβασία/δισταγμός αλλά και ως πορεία/απόφαση.»⁴²⁵.

Η αναγνώριση της Θεοδωροπούλου ότι η φιλοσοφία είναι βέβαια θεωρία αλλά περιλαμβάνει και την πράξη και η αναζήτηση της παρουσίας του τακτ στη σχέση μεταξύ των δύο ή στα σαφή όρια που θέτει η μία για την άλλη, καθώς και η επιλογή των λέξεων τόλμη και δισταγμός ακροβασία και απόφαση ανοίγουν μια νέα διάσταση του αυτοσχεδιασμού. Οδηγούν την προσοχή στο βάθος του αυτοσχεδιασμού και στο ερώτημα αν ο αυτοσχεδιασμός έχει τέτοια δυναμική. Αν υπάρχει μια τέτοια συγκεκριμένη παρουσία του τακτ στον αυτοσχεδιασμό. Αυτή η ορμή αξίζει να εξερευνηθεί και στον αυτοσχεδιασμό. Εκείνη η στιγμή που χωρίζει ή ενώνει τη σκέψη από/με τη δράση. Δεν είναι προφανές, παρακολουθώντας έναν αυτοσχεδιασμό, ακόμα και εκτελώντας έναν, τι προηγείται, τι έπεται, η σκέψη ή η δράση/πράξη; Και η απόσταση από τη σκέψη στη δράση/πραξη ή το αντίστροφο, εξαρτάται από την τόλμη ή το δισταγμό αυτού που αυτοσχεδιάζει, προς τη στιγμή που αναδύεται, προκειμένου η σκέψη να πραγματοποιηθεί ή η δράση να έχει νόημα. Και είναι αυτό, που τελικά διαμορφώνει ή καταργεί την πορεία, μέσα από μια πράξη ακρίβειας, παίρνοντας μια απόφαση κάθε στιγμή. Γιατί αυτή η στιγμή καθορίζει αν το παιχνίδι του αυτοσχεδιασμού θα κερδηθεί ή θα χαθεί.

---

⁴²⁵ Θεοδωροπούλου, Έ., 2010. σσ. 388-389.

Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρείται ότι παρόλο που η έμπνευση για την χρήση του αυτοσχεδιασμού ξεκίνησε από τις τέχνες (μουσική -θέατρο), η εκπαίδευση, επί της ουσίας, κινείται στην κατεύθυνση ενός αυτοσχεδιασμού, όπως, κατά κύριο λόγο, τον μεταχειρίζεται ο τομέας της διοίκησης⁴²⁶, και αυτό είναι ένα μονοπάτι που ενδέχεται να εργαλειοποιεί τελικά τον αυτοσχεδιασμό ποδηγετώντας τις ίδιες της λειτουργίες του. Γι' αυτό είναι σημαντικό να συμπεριλάβουμε στην οργάνωση της σκέψης μας γύρω από τον αυτοσχεδιασμό τη μελέτη περισσότερων ζητημάτων πριν αποφασίσουμε να δράσουμε αυτοσχεδιαστικά.

Δεδομένης της έλλειψης μίας συγκροτημένης θεώρησης του αυτοσχεδιασμού στα εν λόγω πεδία, η οποία αναδείχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η αξιοποίηση του αυτοσχεδιασμού στην εκπαίδευση, -ένα πεδίο ωστόσο συγκροτημένο επιστημονικά- τείνει να εμφανίζεται αποσπασματική δίχως να αποκτά μία κοινή σημασία (αν αυτό θα ήταν δυνατό) ούτε να διαμορφώνεται σε κοινά συμφραζόμενα για όλους/ες τους/τις εκπαιδευτικούς.

Στα κεφάλαια της διπλωματικής εργασίας έγινε μία προσπάθεια να αναδυθούν όσο το δυνατόν περισσότερες διαστάσεις του αυτοσχεδιασμού, όπως αυτές προκύπτουν από την μελέτη πολλών διαφορετικών γνωστικών πεδίων. Η αφθονία και η πανσπερμία των πληροφοριών γύρω από τον αυτοσχεδιασμό που συχνά αφορούν σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα αναλόγως του πεδίου αναφοράς, φαίνεται να συσκοτίζουν την έννοια και τις λειτουργίες του αυτοσχεδιασμού, παρά να αναδεικνύουν την ουσία του. Μία ουσία που αρχίζει να διαφαίνεται μελετώντας και συνθέτοντας τα επιμέρους στοιχεία που προκύπτουν κατά την διάρκεια αυτής της μελέτης. Μελετήθηκαν διαφορετικά πεδία, τόσο καλλιτεχνικά όσο και επιστημονικά και φάνηκε ότι κάθε πεδίο προσφέρει μία ιδιαίτερη οπτική για τον αυτοσχεδιασμό και φωτίζει διαφορετικές πλευρές του. Οι έννοιες της διαίσθησης και του παιχνιδιού επαναλαμβάνονται διαρκώς στη σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, η ύπαρξη σκοπιμότητας στον αυτοσχεδιασμό είναι ένα χαρακτηριστικό το οποίο του προσδίδεται σε όλα τα πεδία, ενώ ένα είδος σχεδιασμού του αυτοσχεδιασμού φαίνεται να είναι προαπαιτούμενο στοιχείο, όπως και η πολύ καλή γνώση του αντικειμένου πάνω στο οποίο κάποιος/α αυτοσχεδιάζει. Το γεγονός ότι ο αυτοσχεδιασμός είναι μία διεργασία η οποία χρειάζεται εξάσκηση εκ μέρους των αυτοσχεδιαζόντων/ουσών αποτελεί εξίσου μία κοινή συνισταμένη μεταξύ των πεδίων. Από την σκοπιά των τεχνών ως προς τον αυτοσχεδιασμό παρατηρείται ότι οι αισθήσεις, το σώμα -είτε σε κίνηση, είτε σε ακινησία- η επαφή με το σώμα του άλλου, η συνεργασία, η συμπερίληψη των παραγόντων που

---

⁴²⁶ Ο αυτοσχεδιασμός επιτρέπει τη διαμόρφωση και την εφαρμογή στρατηγικών σε μεταβαλλόμενα σενάρια, καθώς μέσω της συνεχούς επεξεργασία στρατηγικών για τον εντοπισμό μονοπατιών που υποστηρίζουν την επίλυση συγκρούσεων, λαμβάνουν υπόψη τα όρια, επιτρέπουν τελικά την επανεξέταση της οργανωτικής δομής (Barbosa, F., P., M., & Davel, E., ό.π., 2022).

διαμορφώνουν την εκάστοτε συνθήκη (ανάγκες των ατόμων που συμμετέχουν, ο χρόνος στον οποίο συμβαίνει, εμπόδια ή ευκαιρίες που εμφανίζονται κ.α), είναι ορίζουσας σημασίας για την διενέργεια ενός αυτοσχεδιασμού.

Ωστόσο για να επιτευχθεί μία συνολική εποπτεία του όρου, και προκειμένου να εμβαθύνει κανείς στην έννοια, κρίθηκε σημαντική επίσης μια χαρτογράφηση της ιστορικής πορείας του, των στοιχείων που φαίνεται να τον ορίζουν αλλά και των ειδών που προκύπτουν από το εκάστοτε πεδίο αναφοράς, στοιχεία τα οποία προσφέρουν ένα πρώτο υλικό ώστε να δομηθεί σταδιακά η έννοια.

Μέσω αυτής της χαρτογράφησης, παρατηρείται αφενός ότι η έννοια του αυτοσχεδιασμού αναφέρεται διαχρονικά στην βιβλιογραφία, από το έργο του Αριστοτέλη έως σήμερα, αφετέρου ότι είναι δύσκολο να εκφραστεί στο σύνολό της από έναν ορισμό, αν λάβει κανείς υπόψη ότι, εμφανίζεται είτε ως προϊόν⁴²⁷, διαδικασία⁴²⁸, εργαλείο⁴²⁹, τεχνική⁴³⁰, πρακτική⁴³¹, στρατηγική⁴³², μέθοδος⁴³³, προσέγγιση⁴³⁴, μοντέλο⁴³⁵, σύστημα⁴³⁶, είτε ως ιδιότητα της

---

⁴²⁷ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

⁴²⁸ Landgraf, E., «Installed Improvisation: The Case of Erwin Redl», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 631-644.

⁴²⁹ Adebisi, A., & Adelabu, B. O. L. A., «Improvisation as a tool for developing students' competence in English language: a study of the Federal University of Agriculture, Abeokuta, Nigeria», *International Journal of Education and Research*, 2013, 1(11), σς. 1-14.

⁴³⁰ Landgraf, E., 2011, ό.π.

⁴³¹ Brown, D. P., «Lots Will Vary in the Available City», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 2016 σσ.57-75.

⁴³² e Cunha, M. P., Clegg, S. R., & Kamoche, K., « Improvisation as “real time foresight” », 2011, *Futures*, 44(3), 265-272.

⁴³³ Hamilton, A., «Improvisation as Spontaneous Creation versus “Making Do” », στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σσ. 171-186.

⁴³⁴ Marino, S., «Improvisation in Pop-Rock Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σσ. 431-445.

⁴³⁵ Moruzzi, C., 2022, ό.π.

⁴³⁶ Charles, D. A., *The novelty of improvisation: Towards a genre of embodied spontaneity*, διδακτορική διατριβή, Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College, 2003.

μεθοδολογίας έρευνας⁴³⁷, έννοια⁴³⁸ και φαινόμενο⁴³⁹. Επομένως, διαπιστώνεται ότι ο αυτοσχεδιασμός δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή και την ερευνήτρια να τον προσεγγίσουν πολλαπλά: ως λεπτομερές σχέδιο για την επίτευξη επιτυχίας (στρατηγική), ως ένα σύνολο μεθόδων, κανόνων και αξιωμάτων που χρησιμοποιούνται από έναν επιστημονικό κλάδο (μεθοδολογία έρευνας), ως όργανο ή συσκευή που χρησιμοποιείται για την εκτέλεση μιας εργασίας ή είναι απαραίτητο για την άσκηση μιας κλίσης ή ενός επαγγέλματος (εργαλείο), ως κάτι που υπάρχει και μπορεί να ιδωθεί, να γίνει αντιληπτό μέσω των αισθήσεων, όπως και κάτι ασυνήθιστο ή ενδιαφέρον (φαινόμενο), ως εφαρμογή σε πραγματικό χρόνο ή συστηματική άσκηση για επάρκεια (πρακτική), ως κάτι που συλλαμβάνεται από την σκέψη (έννοια), ως ένας τρόπος εκτέλεσης μιας δραστηριότητας που απαιτεί δεξιότητα (τεχνική), κάτι στο οποίο μπορεί να βασιστεί ένα εγχείρημα, επειδή ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα εξαιρετικά καλό παράδειγμα (μοντέλο), ως μια συγκεκριμένη διαδικασία για την επίτευξη ή την προσέγγιση κάποιου πράγματος, ιδίως συστηματική ή καθιερωμένη (μέθοδος).

Ακόμα και τα είδη του αυτοσχεδιασμού, όπως αυτά αναδείχτηκαν μέσα στην εργασία, δίνουν μία εικόνα για την πολυεπίπεδη και πολύπλοκη δυναμική του: δομικός, πειθαρχημένος, συλλογικός, περιορισμένος, ελεύθερος κοκ. Ένας αυτοσχεδιασμός μπορεί να ξεκινήσει συλλογικά και να καταλήξει ως ατομικός αυτοσχεδιασμός, μπορεί να ξεκινήσει με περιορισμούς και να καταλήξει ελεύθερος ή και αντίστροφα. Επίσης, μπορεί, στο ίδιο πεδίο, άλλοτε να είναι χρήσιμος ένας ελεύθερος αυτοσχεδιασμός και άλλοτε ένας καθοδηγούμενος. Όλα εξαρτώνται από το χώρο στον οποίον καλούνται να δράσουν τα άτομα που αυτοσχεδιάζουν, το σκοπό του αυτοσχεδιασμού τους, τα εργαλεία που έχουν ή δεν έχουν, προκειμένου να αυτοσχεδιάσουν, το επίπεδο εμπειρίας τους στον αυτοσχεδιασμό.

Αυτή η ρευστότητα που τον διέπει είναι ένα κομβικό σημείο για να διατηρήσει ο αυτοσχεδιασμός την ουσία και την λειτουργία του. Είναι κομβικής σημασίας, διότι με βάση την σχετική βιβλιογραφία στο πεδίο της εκπαίδευσης, παρατηρείται η πρόθεση των εκπαιδευτικών/ερευνητών/τριών να συνδέουν τον αυτοσχεδιασμό με μία συγκεκριμένη στοχοθεσία στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και της αξιολόγησης. Είναι λοιπόν η αυτορρύθμιση ενός|μιας εκπαιδευτικού απέναντι στις συνθήκες που αντιμετωπίζει, η

---

⁴³⁷ Lees, D., «Improvisation as a research methodology: Exploring links between filmmakers' practice and traditions of enquiry across the academy», *Media Practice and Education*, 20(2), 2019, σσ. 134-146.

⁴³⁸ Holdhus, K., Høisæter, S., Mæland, K., Vangsnes, V., Engelsen, K. S., Espeland, M., & Espeland, Å., «Improvisation in teaching and education—roots and applications», *Cogent Education*, 3(1), 2016, 1204142.

⁴³⁹ Ciborra, C. U, «Notes on improvisation and time in organizations», *Accounting, management and information technologies*, 9(2), 1999, σσ. 77-94.

δημιουργικότητα και η ευελιξία που καλείται να αναπτύξει μεταξύ δομής, πλαισίου και προγραμματισμένου υλικού, η πρόθεσή του να συμπεριλαμβάνει στην διδασκαλία του τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών του στο 'εδώ και τώρα' κάνοντας τις απαραίτητες διορθωτικές κινήσεις στο πλάνο μαθήματός του, ικανά χαρακτηριστικά ώστε να δομήσουν έναν διδακτικό αυτοσχεδιασμό;

Με βάση την βιβλιογραφία που μελετήθηκε, φαίνεται να μην συμβαίνει κάτι τέτοιο, καθώς, για να θεωρηθεί μια πράξη αυτοσχεδιαστική, προϋποτίθενται κι άλλα χαρακτηριστικά όπως: να διεισδύουν στο περιβάλλον, να επιτρέπουν σε κάτι να γίνει αυτό που μπορεί να είναι και να μην αποφασίζουν εκ των προτέρων 'τι είναι', να καλωσορίζουν τον φόβο και την αποτυχία, να δημιουργούν νόημα μέσα από ατυχή συμβάντα, να μπορούν να εφαρμόζουν τους κανόνες ενώ τους υπερβαίνουν, να ασκούν την απομνημόνευση, την συγκέντρωση και την φαντασία τους, να χρησιμοποιούν ενεργητικά τις αισθήσεις τους αλλά και το σώμα τους να διατηρούν ανοιχτή την σκέψη τους κοκε, προϋποθέσεις που, αν δεν ισχύουν, θα μπορούσε κανείς -ορμώμενος από ένα διαφορετικό γνωστικό πεδίο- να υποστηρίξει ότι η πράξη αυτή δεν συνιστά αυτοσχεδιασμό.

Συμπεραίνουμε επομένως, ότι αξίζει να επανέλθει κανείς σε αυτό το κομβικό σημείο που διαπιστώθηκε: την ρευστότητα, δηλαδή, που διέπει τον αυτοσχεδιασμό αλλά και στο πως τη διαχειρίζεται το άτομο που αυτοσχεδιάζει. Διότι εδώ ακριβώς, βρίσκεται το σημείο συνάντησης των λειτουργιών του αυτοσχεδιασμού και του παιδαγωγικού τακτ. Το παιδαγωγικό τακτ ως θεωρία φαίνεται να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μία πρακτική η οποία να είναι κατάλληλη και έγκαιρη⁴⁴⁰, φυσική και δημιουργική, μία σωματική ενσυνειδητότητα⁴⁴¹, ευαίσθητη και συμπεριληπτική απέναντι στο άτομο και την συνθήκη⁴⁴². Φαίνεται λοιπόν αυτή η σύνδεση να προσφέρει την δυνατότητα στον αυτοσχεδιασμό, ο οποίος δεν χαιρεί κάποιας ορισμένης θεωρητικής σκευής, να την βρει μέσα από το παιδαγωγικό τακτ το οποίο διακρίνεται από σαφήνεια συστηματικότητα και επιστημονικότητα και διέπεται από αρχές και χαρακτηριστικά που μοιάζουν με αυτά του αυτοσχεδιασμού.

Αν λοιπόν ο αυτοσχεδιασμός είναι μία πράξη που επιδιώκει μια βεβαιότητα, σε παρόντα χρόνο, τότε διακρίνεται από την παρατήρηση του περιβάλλοντα κόσμου, την ενεργοποίηση του σώματος του καθενός και την συνδιαλλαγή με αυτό, αν πρόκειται για έναν τρόπο να δημιουργεί

---

⁴⁴⁰ Sipman, G., 2021b, ό.π.

⁴⁴¹ Kraus, A. & Wulf, C. , 2022b, ό.π.

⁴⁴² Sipman, G., Thölke, J., Martens, R., & McKenney, S. «The role of intuition in pedagogical tact: Educator views», *British Educational Research Journal*, 45(6), 2019, σσ. 1186-1202.

κανείς με ό,τι έχει εκείνη την στιγμή, μέσω μίας συνθήκης κανόνων τους οποίους υπηρετεί, με σκοπό να τους υπερβεί, ώστε να αναδυθεί κάτι νέο, και εφευρετικό υπερβαίνοντας το ήδη γνωστό. Αυτό είναι εφικτό να συμβεί, διότι πρόκειται για μια διεργασία εγγενώς διαισθητική, αυθόρμητη και διαλογική, η οποία συμβαίνει επί τόπου και αποτελεί έναν μετασχηματιστικό τρόπο ύπαρξης και δράσης. Επομένως, απαραίτητο είναι ο αυτοσχεδιάζων να έχει ασκηθεί εκτεταμένα στο να αυτοσχεδιάζει. Κι ως εξάσκηση ορίζεται η εξοικείωσή του με τον χώρο, το σώμα του, τις αισθήσεις του, τα σώματα των άλλων αυτοσχεδιαζόντων, η εξάσκησή του στον ρυθμό, την ενεργή ακρόαση, την υπέρβαση του φόβου και της ενοχής, την γενναιοδωρία προς τον συν-παίκτη και την τόλμη για ρίσκο. Η φωνή, το σώμα, η έκφραση, ο λόγος, ο χώρος, τα αντικείμενα είναι όλα εργαλεία του ατόμου που αυτοσχεδιάζει και είναι προϋπόθεση, για την χρήση οποιουδήποτε είδους αυτοσχεδιασμού, ο αυτοσχεδιάζων να επίσταται των εργαλείων του, κάτι που μπορεί να καταφέρει μέσα από την διερεύνηση και την μελέτη των εργαλείων αυτών και την εφαρμογή τους στην πράξη- δοκιμάζοντας, τολμώντας, αυτοσχεδιάζοντας.

Εν κατακλείδι, αξίζει να σημειωθεί, ότι αυτή η έρευνα ανέδειξε διάφορα σημεία τα οποία θα μπορούσαν να έχουν περαιτέρω ερευνητικό ενδιαφέρον. Ένα από αυτά, είναι η εμφάνιση του αυτοσχεδιασμού σε πεδία, όπως αυτό της τεχνολογίας, όπου γίνεται συζήτηση για αυτοσχεδιασμό χωρίς την ύπαρξη ανθρώπινου στοιχείου⁴⁴³, η διερεύνηση του αυτοσχεδιασμού σε διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης όπως: η εκπαιδευτική μονάδα⁴⁴⁴, τα προγράμματα σπουδών⁴⁴⁵, τα γνωστικά αντικείμενα⁴⁴⁶, για τα οποία δεν έχει γίνει εκτεταμένη έρευνα ακόμη μέσω του αυτοσχεδιασμού.

---

⁴⁴³ Han, I. X., & Parascho, S., «Improv-structure: Exploring improvisation in collective human-robot construction», στο: Correia, A., G, Cruz, P., J., S., Pereira, P., Azenha, M. & Novais, P. (επιμ.), *International Conference on Trends on Construction in the Post-Digital Era* Switzerland: Springer International Publishing., 2022, σς. 233-243.

⁴⁴⁴ Scaglione, V., L., T., Meyer, Jr, V., & Mamédio, D., F., «Improvisation in higher education management: Coping with complexity and organizational dynamics», *Global Journal of Flexible Systems Management*, 2019, 20(4), 291-302.

⁴⁴⁵ Corbett, M., Vibert, A., Green, M., *Improvising the curriculum. Alternatives to Scripted Schooling*, NY: Routledge, 2016.

⁴⁴⁶ Okori, O., A., & Jerry, O., «Improvisation and utilization of resources in the teaching and learning of science and mathematics in secondary schools in Cross River state», *Global Journal of Educational Research*, 2017, 16(1), σσ. 21-28.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Adebisi, A., & Adelabu, B. O. L. A., «Improvisation as a tool for developing students' competence in English language: a study of the Federal University of Agriculture, Abeokuta, Nigeria», *International Journal of Education and Research*, 2013, 1(11), σσ. 1-14.
- Azéma, G., «Improvisation et travail ordinaire des enseignants entrant dans le métier. Quelle activité? Quels enjeux?», *Activités*, (16-1), 2019
- Azéma, G., *L'improvisation selon les enseignants entrant dans le métier: une approche en anthropologie cognitive*, διδακτορική διατριβή επιβλέποντες Leblanc S. & Zoïa G., Montpellier: Université Paul Valéry-Montpellier III, 10/12/ 2015
- Bagnoli, C., «The springs of action in butō improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 488-501.
- Bailey, D., *Improvisation, its nature and practice in music*, USA: Da Capo Press, 1993.
- Barbosa, F. P. M., & Davel, E., «Organizational improvisation: challenges and perspectives for management education», *Cadernos EBAPE. BR*, 19, 2020, 1016-1030.
- Bashkir, O., Panchenko V., Osova, O., & Zhytnytska A., «Technology of Forming Future Teachers' Readiness for Pedagogical Improvisation», *Educational Challenges* 26, no. 1, 2021, σσ. 15-27.
- Bell, D. M., «Improvisation as anarchist organization», *Ephemera*, 14(4), σσ. 1009-1030, 2014.
- Benjamin Piekut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 2016.
- Benjamin Piekut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 2(26), 2016, σσ. 529-540
- Bergson H., «La pensée et le Mouvant», Paris: Puf, 2009
- Berkowitz, A., *The improvising mind: Cognition and creativity in the musical moment*, UK: Oxford University Press, 2010.
- Bertinetto, A. & Ruta M., « Introduction», στο Bertinetto, A. & Ruta M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022.
- Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022.
- Bertinetto, A., & Ruta, M., «Improvisation in Painting», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 569-584.

- Bertinetto, A., «Improvisation and Artistic Photography», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 600-616.
- Bertinetto, A., «Why is improvisation philosophically so appealing? some modest and incomplete suggestions», στο Sbordoni A. & Rostagno A., (επίμ), *Free Improvisation. History and Perspectives*, LUCCA: LIM - Libreria Musicale Italiana 2018, (μετάφραση δική μας), σσ.63-71, σ.73.
- Bertinetto, A., G., «Performing Imagination. The Aesthetics of Improvisation», *KLĒSIS*, 28, 2013 σσ. 65-99.
- Bertram, G., W., «Improvisation as Normative Practice», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, (μετάφραση δική μας), NY: Routledge, 2022, σ.31.
- Biasutti, M., «Teaching improvisation through processes. Applications in music education and implications for general education», *Frontiers in psychology*, 2017, 8:911.
- Bigley, G. A., & Roberts, K. H., «The incident command system: High-reliability organizing for complex and volatile task environments», *Academy of Management Journal*, 2001, 44(6), σσ.1281-1299.
- Blackwell, T., & Young, M., «LIVE ALGORITHMS FOR MUSIC Can computers be improvisers?» στο: Lewis, G. E & Piekut, B. (επίμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(3), 2016, σσ. 507-528.
- Blunden, N., «A grounded theory of improvisation in therapy: Lessons from decoloniality», *Counselling and Psychotherapy Research*, 2023, 00, σσ.1-11, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/capr.12634> τελευταία επίσκεψη: 07.07/2023.
- Brent McKnight B. & Bontis N., «E-improvisation: Collaborative Groupware Technology Expands the Reach and Effectiveness of Organizational Improvisation» *Knowledge and Process Management*, 9(4) 2002, pp 219–227.
- Brown, D. P., «Lots Will Vary in the Available City», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επίμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 2016 σσ.5 7-75.
- Burrows, J., & Reed, C., G., «Free improvisation as a path-dependent process» », στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 1(23), 2016.
- Cahnmann-Taylor, M., & McGovern, K., R., *Enlivening instruction with drama and improv: A guide for second language and world language teachers*, NY: Routledge, 2021.
- Caldarola, E., «Improvisation and Installation Art», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 617-630).

- Canonne, C., «Improv, stand-up, and comedy», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.530-543.
- Carrieri, A., D., P., Quaresma Júnior, E., A., Palhares, J., V., & Aguiar, A., R., C., «IMPROVISATION: NEITHER JAZZ NOR THEATER, BUT ITINERANT METAMORPHOSIS», *Revista de Administração de Empresas*, 60, 2020, σσ.273-283
- Carter, C.L., «Improvisation in dance», *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 58(2), 2000, σσ.181-190.
- Chandler, A., D., «Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire», USA: *THE M.I.T. PRESS*, 1962
- Charles, D. A., *The novelty of improvisation: Towards a genre of embodied spontaneity*, διδακτορική διατριβή, Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College, 2003.
- Cherbow, K., «Responsive instructional design for students' epistemic agency: Documenting episodes of principled improvisation in storyline enactment», *Journal of Research in Science Teaching*, 2023, 60, no. 4, σσ. 807-846.
- Ciborra, C. U., «Notes on improvisation and time in organizations», *Accounting, management and information technologies*, 9(2), 1999, σσ. 77-94.
- Citton Y., «Politics as hypergestural improvisation» στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (8), 2016, σσ. 160-181.
- Coleman, J., *The Compass: The improvisational theatre that revolutionized American comedy*, USA: University of Chicago Press, 1990
- Corbett, M., Vibert, A., Green, M., *Improvising the curriculum. Alternatives to Scripted Schooling*, NY: Routledge, 2016.
- Couderc, B., *L'improvisation en danse: une présence à l'instant*, διδακτορική διατριβή, επιβλέπων Yvon LÉZIART, Rennes: Université Rennes 2, juin 2009.
- Dean, R. T. & Bailes, F., «Cognitive processes in musical improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (1), 39-55, 2016.
- Deans, C.& Pini, S., «Skilled performance in Contact Improvisation: the importance of interkinaesthetic sense of agency» *Synthese*, 200(2), άρθρο 139, 2022. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11229-022-03629-7>
- DeGarmo, Mark Borden, *Accessing embodied imagination: An approach to experiential learning through movement improvisation*, διδακτορική διατριβή, Cedillos J., H., Ohio, Union Institute & University Cincinnati, May 2006.
- Dehlin, E., *The flesh and blood of improvisation: A study of everyday organizing*, 2008.
- Deleuze G., *Différence et Répétition*, Paris: PUF, 1968.

- Dell, C., & Matton, T., «Improvisation Technology as Mode of Redesigning the Urban», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(1),2016.
- Deutsch, J., «Can Improvisation Save Culinary Education», *Liminalities 14, no. 1*, 2018, σσ. 169-184.
- Dey, M. & Sarco-Thomas, M., «Framing the gap: Contact [and] improvisation», *Journal of Dance & Somatic Practices*, 6(2), 2014, σσ.119-128.
- Drinko D., C., *Theatrical Improvisation, Consciousness, and Cognition*, NY: Palgrave Pivot, 2013,
- e Cunha, M. P., Clegg, S. R., & Kamoche, K., «Improvisation as “real time foresight” », 2011, *Futures*, 44(3), 265-272.
- Eggers, K., & Lehner, M., «Freedom and Form in Piano Improvisation in the early 19th Century», στο: στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY, USA: Routledge, 2022, σσ. 343-354.
- Esterhammer, Angela, «The Improvisation of Poetry, 1750–1850: Oral Performance, Print Culture, and the Modern Homer», στο: Lewis G., E., and Benjamin Piekut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 1, 2016, σσ. 239-254.
- Feisst, S., «Negotiating Freedom and Control in Composition», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(10), 2016.
- Feisst, S., «Improvisation and Composition a Schoenbergian view», στο: στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 374-391.
- Friesen, N., & Osguthorpe, R., «Tact and the pedagogical triangle: The authenticity of teachers in relation», *Teaching and Teacher Education* 70,2018, σσ. 255-264.
- Frost, A. & Yarrow, R., *Improvisation in drama*. London: Palgrave Macmillan, 1989.
- Frye, A., «Improvisation in Design Processes», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 645-658.
- Gartmann, T., «Repeatability versus Unrepeatability in Free Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, (27), σσ.392-404, 2022
- Genova, P., A., «The poetics of visual cubism: Guillaume Apollinaire on Pablo Picasso», *Studies in 20th & 21st Century Literature*, 2003, 27(1), <https://newprairiepress.org/>, τελευταία επίσκεψη: 20/09/23.
- Gerber. E., 2007. «Improvisation principles and techniques for design». In Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '07). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 1069–1072, <https://doi.org/10.1145/1240624.1240786> .

- Goldman, A., J., «Improvisation as a Way of Knowing», *Music Theory*. 2016, Online 22/4, <https://mtosmt.org/issues/mto.16.22.4/mto.16.22.4.goldman.pdf>, τελευταία επίσκεψη 15/08/23.
- Graue, M. E., Whyte, K. L., & Karabon, A. E., «The power of improvisational teaching», *Teacher Education Faculty Publications*. 96, 2015, σσ. 13-21.
- Hadida, A. L., Tarvainen, W., & Rose, J., «Organizational improvisation: A consolidating review and framework», *International Journal of Management Reviews*, 2015, 17(4), 437-459.
- Hamilton, A., «Improvisation as Spontaneous Creation versus “Making Do” », στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.) *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, Routledge, 2022, σσ. 171-186.
- Hampton, T., «Michel de Montaigne, or Philosophy as Improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(12), 2016, σσ. 227-238.
- Han, I. X., & Parascho, S., «Improv-structure: Exploring improvisation in collective human-robot construction», στο: Correia, A., G, Cruz, P., J., S., Pereira, P., Azenha, M. & Novais, P. (επιμ.), *International Conference on Trends on Construction in the Post-Digital Era* Switzerland: Springer International Publishing., 2022, σσ. 233-243.
- Hermans, C., «To touch and to be touched: interconnectedness and participatory sense-making in play and dance improvisation», *Journal of Dance Education*, 2022, 22(4), σσ.211-222.
- Hickey, M., & Schmidt, C., «The effect of professional development on music teachers’ improvisation and composition activities», *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, (222), 2019, σσ. 27-43.
- Higgins, L. & Mantie, R., «Improvisation as ability, culture, and experience» *Music Educators Journal*, 100(2), σ. 38, 2013.
- Hisama, E., M., «Improvisation in freestyle rap», στο Lewis G. & Piekut B. (επιμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2(12), σσ.250-257.
- Holdhus, K., Høisæter, S., Mæland, K., Vangsnes, V., Engelsen, K. S., Espeland, M., & Espeland, Å., «Improvisation in teaching and education—roots and applications», *Cogent Education*, 3(1), 2016, 1204142.
- Hughes, P., Morgan, R. E., Hodgkinson, I. R., Kouropalatis, Y. & Lindgreen, A., «A diagnostic tool to determine a strategic improvisation Readiness Index Score (IRIS) to survive, adapt, and thrive in a crisis», *Industrial Marketing Management*, 2020, 88, 485-499.
- Θεοδωροπούλου Έ., «Η φιλοσοφική σκέψη και το υφάδι του προσώπου», στο *Ο Προσωπισμός στο Σύγχρονο Κόσμο*, Τμητικός τόμος για τον ιδρυτή του Ομίλου Πνευματικής Ανανεώσεως κ. Μ.Ι. Μαραθεύτη, 2013β, σσ. 24-44.

- Θεοδωροπούλου, Έ., «Η προβληματοποίηση: προοίμιο στην αναστοχαστική επιταγή. Στο Α. Κοντάκος & Φ. Καλαβάσης (Επιμ.). *Θέματα Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού–5. Διαχείριση Κρίσεων και Διακυβέρνηση Εκπαιδευτικών Μονάδων*, 2013γ, σσ.47-79
- Θεοδωροπούλου, Ε. «Περιβαλλοντική Ηθική, ένα σταυροδρόμι σε σταυροδρόμι» στο *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ερευνητικά δεδομένα & Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός*, 2005, σσ. 267-285.
- Θεοδωροπούλου, Έ., «Η σημασία του “τακτ” για τη φιλοσοφία της παιδείας: ένα κατώφλι», στο: Θεοδωροπούλου Έ., (επιμ., μτφρ., εισαγ.). *Φιλοσοφία της Παιδείας: Λόγοι, Όψεις, Διαδρομές*, Αθήνα: Πεδίο, 2010, σσ. 377-415.
- Θεοδωροπούλου, Ε., «Εξοδος: Κάτι στον κόσμο μας αναγκάζει να σκεφτούμε», στο Θεοδωροπούλου Έ., (επιμ., εισ., μτφρ.), *Φιλοσοφία, φιλοσοφία είσαι εδώ; Κάνοντας φιλοσοφία με παιδιά*, Αθήνα: Διάδραση, 2013α, σσ. 333-345.
- Θεοδωροπούλου, Ε., «Φαντασία Νεκρή Φανταστείτε. Το παράδοξο μιας επίκλησης στην εκπαίδευση» στο: Σαραφίδου Κ. (επίμ), *Η Δημιουργικότητα στην Εκπαίδευση, Δράμα: Εταιρεία Επιστημών Αγωγής Δράμας*, 2014, σσ. 181-200.
- Iacobone, A., «Improvisation in Sculpture», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ). *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, 2022, NY: Routledge, 2022, σσ. 585-599.
- Ingold, T., & Hallam, E., (eds.), *Creativity and cultural improvisation*. Oxford: Berg Press, 2007
- Ingram, P., & Duggan, W., «Improvisation in management», στο Lewis, G., & Piekut B. (επίμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 1(22), σ.385, 2016
- Iyer, V., «Improvisation, action understanding, and music cognition with and without bodies», στο: Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(3), 2016, σσ. 74-90.
- Jacques, P. B., «Urban Improvisations», στο Bertinetto, A. & Ruta, M. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY, USA: Routledge, 2022, Part IV (46), σσ. 659-670.
- Jacques, P., B., «Urban improvisations: The profanatory tactics of spectacularized spaces», *Critical Studies in Improvisation/Études critiques en improvisation*, 7(1), 2011
- Johnstone, K., *Impro for storytellers*, USA: Routledge, 1990
- Johnstone, K., *Impro: Improvisation and the theatre*, Irving Wardle (επιμ), NY: Routledge, 1979.
- Jusso, H. & Laine, T., «Tact and atmosphere in the pedagogical relationship», *Analytic Teaching*, 25(1), 2005, Retrieved from <https://journal.viterbo.edu/index.php/at/article/view/815> , τελευταία επίσκεψη: 20/01/2024.

- Kanellopoulos, P. A., Wright, R., Stefanou, D., & Lang, J., «Pictures of ignorant freedom: music improvisation and informal pedagogy» στο Wright R. (επιμ.), *21st century music education: informal learning and non-formal teaching approaches in school and community contexts*, Waterloo ON: Canadian Music Educators' Association, Section 2(11), 2016.
- Kenklies, K., «Pedagogies in dissonance: the transformation of pedagogical tact», *Global Education Review*, 10(1-2), 2023, σ.115.
- Kernfeld, B., *What to Listen for in Jazz*, London: Yale University Press, 1995.
- Kloetzer, L., Henein, S., & Tau, R., «Improgineering: former à la conception collective par l'improvisation», *Société d'Ergonomie de Langue Française*, 56, 2022, <https://infoscience.epfl.ch/record/296700>
- Kraus, A. & Wulf, C. (επιμ.), *The Palgrave Handbook of Embodiment and Learning* Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 2022b, σσ. 129-131.
- Kraus, A., «The Epistemology of Pedagogical Tact: or: What Kind of Knowledge is Pedagogical Tact?», *German Society for Educational Science "Optimization"*, Cologne, Germany, 2020.
- Landgraf, E., «Improvisation, posthumanism, and agency in art (Gerhard Richter painting)», *Liminalities*, 14(1), 2018, σσ.207-222.
- Landgraf, E., «Installed Improvisation: The Case of Erwin Redl», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 631-644.
- Landgraf, E., *Improvisation as art: Conceptual challenges, historical perspectives* USA: Bloomsbury Publishing USA, 2011.
- Leach, J., and Stevens, C.J., «Relational creativity and improvisation in contemporary dance», *Interdisciplinary Science Reviews*, 45(1), 2020, σσ.95-116.
- Leap, J., *Theatrical Improvisation. Short Form, Long Form, and Sketch-Based Improv*, NY: Pallgrave Macmillan, 2008.
- Lees, D., «Improvisation as a research methodology: Exploring links between filmmakers' practice and traditions of enquiry across the academy», *Media Practice and Education*, 20(2), 2019, σσ. 134-146.
- Lehtonen, A., Kaasinen, M., Karjalainen-Väkevä, M., & Toivanen, T., «Promoting creativity in teaching drama», *Procedia-social and behavioral sciences*, 217, 2016, σσ. 558-566.
- Lewin, A., Y., «Introduction—Jazz improvisation as a metaphor for organization theory», *Organization Science* 9 (5), 1998, σ. 539.
- Lewis G., E., and Benjamin Piekut B., (eds), *The Oxford Handbook of Critical Improvisation Studies*, USA: Oxford University Press, 2(25), 2016, σσ. 507-528
- Lewis, C., *The relationship between improvisation and cognition*, διδακτορική διατριβή, επιβλέπων Dr. Peter Lovatt, UK: University of Hertfordshire, January 2012.

- Lewis, G. E. & Piekut, B., «Introduction: on critical improvisation studies», στο Lewis, G. E. & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY: Oxford University Press, 1 (Introduction), σσ. 1-35, 2016.
- Lewis, G., & Piekut, B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies* NY, USA: Oxford University Press (1,2), 2016.
- Lewis, T., «Can One Teach Tact? », *Philosophy of Education Archive*, (1), 2018, σσ. 310-314.
- Lippi, S., «La praxis psychanalytique, une poétique de l'improvisation», *Cliniques méditerranéennes*, 2016, (1), σσ.145-160.
- MacGlone, U., «Designing Activities for Teaching Music Improvisation in Preschools—Evaluating Outcomes and Tools» στο Du, X., & Chemi, T. (επιμ.) *Arts-based methods in education around the world*, NY: River Publishers, 4, 2022, σσ. 63-87.
- Madson, P., *Improv Wisdom: Don't Prepare, Just Show Up*, USA: Bell Tower, 2005.
- Mamédio, D. F., Cunha, M. P. E. & Meyer Jr, V., «Strategic improvisation: an introductory conceptual framework», *Cross Cultural & Strategic Management*, 29(1), 24-47, 2022.
- Marcaletti, L., «Improvisation and Essential Ornamentation in Vocal Music (1600–1900) », στο
- Marino, S., «Improvisation in Pop-Rock Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 431-445.
- Mersch, D., «Performance Art and Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, (36), σσ. 515-529.
- Mohammad F., S., & Kafshchian M., A., «Improvisation in painting and Illustration», *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 2011, 2(44), σσ. 15-22.
- Moorman, C. and Miner, A., «Organizational Improvisation and Organizational Memory», *Academy of Management Review*, 23(4), 1998, σσ. 698-723.
- Moruzzi, C., Improvisation as creative performance. στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 47-59.
- Mouëllic G., «Improvisation, Machines, Cinema», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.544-555.
- Müller, M. & Trubina, E., «Improvising urban spaces, inhabiting the in-between», *Environment and Planning D: Society and Space*, 2020, 38(4), 664-681.

- Mullis, E., «Dance improvisation as experimental inquiry» στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 475-487)
- Nachmanovitch, S., *Free play: Improvisation in life and art*, NY: Penguin Putnam Inc., 1990.
- Nachmanovitch, S., *The art of is: Improvising as a way of life*, Novato, California: New World Library, 2019.
- Ndiokubwayo, K., Kinya, S., Ikeda, H., & Baba, T., «An evaluation of the effect of the improvised experiments on student-teachers' conception of static electricity», *LWATI: A Journal of Contemporary Research*, 16(1), 2019, σσ. 55-73.
- Nettle, B., «Landmarks in the study of improvisation: Perspectives from ethnomusicology», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2016, 2(8), σσ. 169-184.
- Nika, J., Bouche, D., Bresson, J., Chemillier, M. & Assayag, G., «Guided improvisation as dynamic calls to an offline model», *Sound and Music Computing (SMC)*, 2015.
- Nisula, A. M., Kianto, A., & Andreeva, T., «What can knowledge-creating organisations learn from theatrical improvisation?», στο Handzic, M., Carlucci, D., (επίμ.) *Knowledge Management, Arts, and Humanities. Knowledge Management and Organizational Learning*, 7. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-10922-6_4, σσ.55-75.
- Norahmi, M., «21st-century teachers: The students perspectives», *Journal on English as a foreign Language*, 7(1), 2017, σσ. 77-96.
- Okori, O., A., & Jerry, O., «Improvisation and utilization of resources in the teaching and learning of science and mathematics in secondary schools in Cross River state», *Global Journal of Educational Research*, 2017, 16(1), σσ. 21-28.
- Pearson, L., «" Improvisation" in Play: A View Through South Indian Music Practices», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 446-461.
- Perullo, N., «Improvisation in Cooking and Tasting», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Improvisation in the Arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 671-684.
- Peters, D., «Empathy in Improvisation», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 421-430.
- Peters, G., *Improvising improvisation: from out of philosophy, music, dance, and literature*. USA: University of Chicago Press, 2017.
- Peters, G., *The philosophy of improvisation*, USA: University of Chicago Press, 2009.
- Pierrepont, A., «The Salmon of Wisdom», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επίμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1 (10), 2016, σσ. 202-216.

- Pietka, D., «The concept of intuition and its role in Plato and Aristotle», *Organon*, 47, 2015, σσ. 23-40.
- Pietropaolo, D., «Stage Improvisation in the Commedia dell'Arte» στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.502-514.
- Racy, A., J., «Improvisation in Arab Musical Practices στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 462-472.
- Racy, A., J., «Musical Improvisation: Play, Efficacy, and Significance», στο Lewis G. & Piekut B. (επίμ.) *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University press, 2016 2(11), σσ.230-249.
- Ravn, S. and Høffding, S., «Improvisation and thinking in movement: an enactivist analysis of agency in artistic practices», *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 2022, 21(3), σσ.515-537.
- Reis, J., «Improvisation», *Advanced Design: Universal Principles for All Disciplines*, 2022, σσ.107-113.
- Riedler, M., & Eryaman, M. Y., «Complexity, diversity and ambiguity in teaching and teacher education: practical wisdom, pedagogical fitness and tact of teaching», *International Journal of Progressive Education*, 12(3), 2016, σσ. 172-186.
- Roschelle, J., Tatar, D., Chaudhury, S., R., Dimitriadis, Y., Patton, C., & DiGiano, C., «Ink, improvisation, and interactive engagement: Learning with tablets», *Computer*, 40(9), 2007, σσ. 42-48.
- Ross, D., S., «Improvisation-based pedagogies: Changing thoughts on learning», *Journal of Curriculum Theorizing*, 28(1), 2012, σσ. 47-58.
- Ryan J., D., «Diversity and divergence in the improvisational evolution of literary genres», στο Lewis, G., & Piekut B. (επίμ), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 2016, 2(15), σσ. 302–321.
- Saint-Germier, P., Paternotte, C. & Canonne, C., «Joint Improvisation, Minimalism and Pluralism about Joint action», *Journal of Social Ontology*, 7(1), 97-118, 2021.
- Salinsky, T. & Frances-White D., *The improv handbook: The ultimate guide to improvising in comedy, theatre, and beyond*, USA: Bloomsbury Publishing, 2008.
- Santi, M., (Ed.) *Improvisation: between technique and spontaneity*, Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Sawyer, R. K. (επίμ.), *Structure and improvisation in creative teaching*, Cambridge: University Press, 2011.
- Sawyer, R. K., «Creative teaching: Collaborative discussion as disciplined improvisation», *Educational researcher*, 33(2), 12-20, 2004.
- Sawyer, R., K. (ed.), «What Makes Good Teachers Great? The Artful Balance of Structure and Improvisation», στο Sawyer, R., K. (επίμ.), *Structure and improvisation in creative teaching*, USA: Cambridge University Press, (1), 2011, σσ. 1-24.

- Scaglione, V., L., T., Meyer, Jr, V., & Mamédo, D., F., «Improvisation in higher education management: Coping with complexity and organizational dynamics», *Global Journal of Flexible Systems Management*, 2019, 20(4), 291-302.
- Schonmann, S., «Theatrical representations of teaching as performance», στο Brophy J., & Pinnegar S. (επιμ.), *Learning from research on teaching: Perspective, methodology, and representation (Advances in Research on Teaching*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, , 11, 2005, σσ. 283-311.
- Seham, A., «Performing gender, race, and power in improv comedy στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(20), 2016, σσ. 354-364.
- Seppänen, S., Tiippana, K., Jääskeläinen, I., & Toivanen, T., «Theater improvisation promoting interpersonal confidence of student teachers: A controlled intervention study», *The European Journal of Social & Behavioural Sciences*, 24(1), 2019, σσ. 2770-2788.
- Shem-Tov, N., «Improvisation is the heart of creativity», *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 2015, 20(3), 306-309.
- Shem-Tov, N., «Improvisational Teaching: From Theory to Practice», *International Yearbook for Research in Arts Education: The Wisdom of the Many-Key Issues in Arts Education*, 3,2015, σσ. 368-371.
- Simpson, E., «Germaine de Staël's Corinne, or Italy and the Early Usage of Improvisation in English», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(14), 2016, σσ. 255-261.
- Sipman, G. A., *Enhancing teacher pedagogical tact through intuition: A design study*, διδακτορική διατριβή επιβλέπων Veldkamp, A., Netherlands: University of Twente, 01/07/2021b
- Sipman, G., Martens, R., Thölke, J., & McKenney, S. «Professional development focused on intuition can enhance teacher pedagogical tact», *Teaching and teacher education*, 106, 103442, 2021a,
- Sipman, G., Thölke, J., Martens, R., & McKenney, S. «The role of intuition in pedagogical tact: Educator views», *British Educational Research Journal*, 45(6), 2019, σσ. 1186-1202.
- Smilansky, U., & Lewon. M., «Competing Ontologies of Musical Improvisation: A Medieval Perspective», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επιμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ.315-327.
- Sorensen, N., *The Improvising Teacher: Reconceptualising Pedagogy, Expertise and Professionalism*, London & NY: Routledge Research in Education, Taylor & Francis, 2023
- Sparti, D., «On the Edge: A frame of analysis for improvisation», στο Lewis, G. E & Piekut, B. (επιμ.), *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, NY, USA: Oxford University Press, 1(9), σσ. 182-201, 2016.

- Spolin, V., *Improvisation for the theater: a handbook of teaching and directing techniques*, USA: Northwestern University Press, 1963
- Suzuki, S., «Knowledge of Pathos», στο Kraus, A. & Wulf, C. (επιμ), *The Palgrave Handbook of Embodiment and Learning*, Switzerland, Cham: Springer International Publishing, 2022, σσ. 133-144.
- Tabesh, P., & Vera, D. M., «Top managers' improvisational decision-making in crisis: a paradox perspective», *Management Decision*, 58(10), 2020, 2235-2256.
- Theodoropoulou E., «The problematization effect and its double gestures», in: Strand, T., Papastefanou, M., (eds). *Philosophy of Education as a Lived Experience: Navigating Through Dichotomies of Thought and Action*, Germany. Verlag, 2014, pp. 135-152.
- Théodoropoulou, E., «Entre théorie et pratique, la place du Tact: notes pour une formation de soi-même», *Le Télémaque*, No 49, Presses Universitaires de Caen, 2016, σσ. 99-110
- Thomas, M. K. E., Skourdoumbis, A., & Whitburn, B., «Teaching as regulated improvisation», *The Australian Educational Researcher*, 2022, 1-15.
- Tint, B. S., McWaters, V., & van Driel, R., «Applied improvisation training for disaster readiness and response: preparing humanitarian workers and communities for the unexpected», *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 5(1), σσ. 73-94 2015.
- Van Manen, M., «On the epistemology of reflective practice», *Teachers and teaching*, 1(1), 1995, σσ. 33-50.
- Vera, D., & Crossan, M. (2004). «Theatrical Improvisation: Lessons for Organizations». *Organization Studies*, 25(5), σσ. 727-749.
- Vinnichuk, Alla & Bohatko, Valentyna & Zavalniuk, Inna & Petrovych, Olha, «Pedagogical improvisation in forming professional competence of the future teachers-philologists society integration education» *Proceedings of the International Scientific Conference*, 2022, 1. 284-294. 10.17770/sie2022vol1.6844
- Wallace R., «Modernist Improvisations», στο: Lewis, G., & Piekut B., (επίμ). *The Oxford handbook of critical improvisation studies*, USA: Oxford University Press, 2016, 2(14), σσ. 285-301.
- Wallace, R., «Improvisation and poetry», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 556-568
- Wallace, R., *Improvisation and the making of American literary modernism*. NY & London: The Continuum International Publishing Group, 2010.
- Wang, G., «Improvisation of the masses: Anytime, Anywhere Mobile music», στο: Lewis G., E., and Wilson, A., «Improvisation and Authenticity in Early 20th Century

Western Music», στο Bertinetto, A., & Ruta, M. (επίμ.), *The Routledge handbook of philosophy and improvisation in the arts*, NY: Routledge, 2022, σσ. 355-373.

- Zaporah, R., *Action theater: The improvisation of presence*, California: North Atlantic Books, 1995.
- Zaunbrecher, N., J., «The elements of improvisation: Structural tools for spontaneous theatre», *Theatre Topics*, 21(1), 49-60, 2011, σσ. 49-60.

Δικτυογραφία

- ACI, <https://contactimpro.org/>, τελευταία επίσκεψη: 13/8/2023.
- Business Improv, <https://businessimprov.com/>, τελευταία επίσκεψη: 11/08/2023.
- *Don't Do Your Best*, <https://www.youtube.com/watch?v=bz9mo4qW9bc>, τελευταία επίσκεψη: 7/08/2023.
- <https://archive.org/details/h.-e.-butlers-quintilian-institut-oratoria-translat.-loeb-vol.-iv-books-x-xi-xii./page/n3/mode/2up>, τελευταία επίσκεψη: 07/10/2023.
- <https://www.appliedimprovisationnetwork.org/>, τελευταία επίσκεψη: 11/08/2023.
- <https://www.mla.org/Publications/MLA-International-Bibliography>, τελευταία επίσκεψη 12/09/2023.
- <https://www.mytheatro.gr/>, τελευταία επίσκεψη: 19/07/2023.
- <https://www.themaydays.co.uk/>, , τελευταία επίσκεψη: 17/10/2023.
- Keith Johnstone N° 4 - Masque et transe | Bev Fox, The Suggestibles, <https://www.youtube.com/watch?v=DcNovOvmMT4>, τελευταία επίσκεψη 7/8/23_15.40, (μετάφραση δική μας)
- L'improvisation éducative, Barbier, R., <https://www.yumpu.com/fr/document/read/37236610/barbier-limprovisation-educative-1981pdf-arianesud>, τελευταία επίσκεψη: 08/10/2023.
- Theatrum Mundi, https://www.artandpopularculture.com/Theatrum_mundi, τελευταία επίσκεψη: 07/01/2024.
- Η πύλη για την ελληνική γλώσσα, <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>, Ποητική (1448b-1449a), τελευταία επίσκεψη: 07/10/23.